НАР. БИБЛИОТЕКА.—СОФИЯ
19 25 г. № 1293
307

В. Г. Абаджиевъ.

СПОМЕНИ отъ ВЪСТАНИЯТА

Печатница „ОБНОВА“—Ломъ
1925.

XI 6 3/97
1956

В. Г. Абаджиевъ.

СПОМЕНИ ОТЪ ВЪСТАНИЯТА

ЛОМЪ
ПЕЧАТНИЦА „ОБНОВА“
1924.

1956

ПОСВЕЩАВА СЕ
на всички борци за свободата на родината.

> Който падне въ бой за свобода
> той не умира.
> . . . .
> БОТЕВЪ

Ако повдигнемъ завѣсата и вникнемъ въ миналото на петь вѣковното ни робство, ще видимъ, въ перспектива, разнитѣ ери, които е преживѣлъ нашия народъ презъ това робство; ще видимъ, тъй сѫщо, че една отъ най-мрачнитѣ епохи въ историята на народа ни презъ това време, е оная, когато прекарвалъ двойното робство, духовно и политическо; подпадналъ подъ такъвъ режимъ, той пѫшкалъ и търпѣлъ двойния яремъ и по едно време клонялъ да изчезне като плѣме; нѣма другъ по-ужасенъ примеръ въ нашата история отъ този, който представлява това тъмно робство; било е време, когато името българинъ не се е споменувало никѫде; още малко и нашата българска народность щѣла да остане само единъ споменъ въ историята.

Свѣтливитѣ лѫчи, които раздвижиха духоветѣ въ Европа въ края на XVIII в., озариха и забравеното угасваще българско племе; мрака бива разсѣянъ, българскиятъ народъ се възражда и освобождава отъ двойния гнетъ. . .

Нашия народъ има великолепни традиции на своето възраждане — духовно и политическо — тия традиции не бѣха бариера, която да му пречи и спѫва ходътъ му въ пѫтя на напредъка, напротивъ тя, бариерата, му даде мощь, крила, да лети къмъ идеята; апостоли на тази идея, на това народно свестяване се явяватъ мощнитѣ фигури на плеядата велики народни борци, които съ едно рѣдко себеотрицание и самопожертвоване служиха на своя народъ и му извоюваха духовната и политическа свобода; такива бѣха: Отецъ Паисий, Софроний, Неофитъ Бозвели, Св. Ив. Рилски, Бр. Миладинови, Раковски, Л. Каравеловъ, Левски, Ботевъ и мн. др. Черковния въпросъ 1870 г. и априлското въстание 1876 г. сѫ рожби на тѣзи идеи; когато грѫмна черешовото топче въ 1876 год. мнозина въ Европа се изсмѣха, но то стана паметникъ на страшилище, вѣра на идеитѣ; ТО РАЗКЪСА И РАЗДРОБИ РОБСКИТѢ ВЕРИГИ.

гр. Ломъ 20 априлъ ст. ст. 1921 год.

НАРОДНА БИБЛИОТЕКА

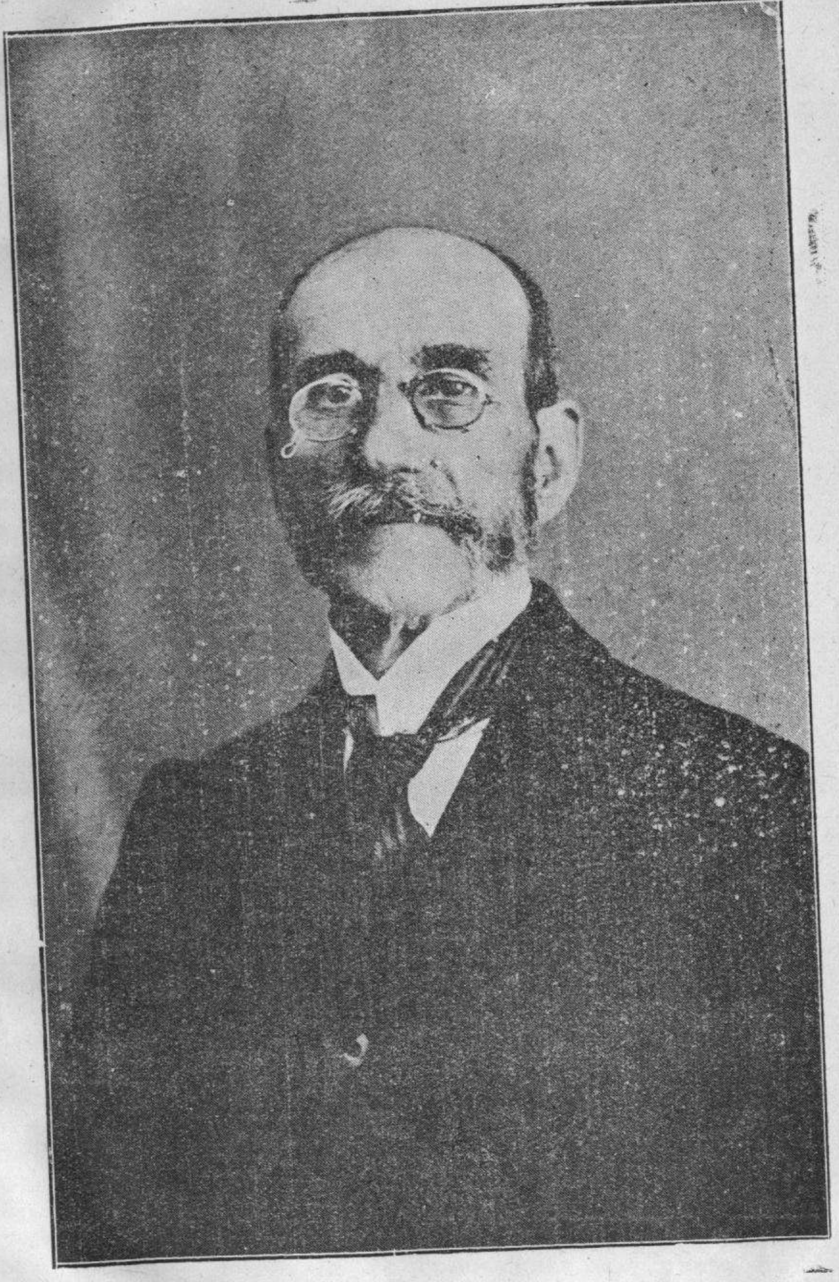

ВЕЛКО АБАДЖИЕВЪ

НАРОДНА БИБЛИОТЕКА

I.

Въ дни тежки, които преживяваме и въ които прекарваме най-голѣмата криза (морална и материялна); при днешната велика трагедия, що преживява нашия нещастенъ народъ и тежката национална катастрофа, само едно ни крѣпи, а то е: СПОМЕНИТѢ ОТЪ НАШЕТО СВѢТЛО И СЛАВНО МИНАЛО.

Възпоменателнитѣ тържества, които се извършиха на Шипка презъ 1922 год., както и въздигане паметници за падналитѣ герои изъ разнитѣ краища на родината ни, ми дадоха поводъ да напиша споменитѣ си, до колкото тѣ сж запазени въ паметьта ми, по Червеноводското въстание презъ 1875 год. и действията на I-ва доброволческа чета, на П. Хитовъ, въ сръб.-тур. война 1876 год. за която малко се е писало и чело, а пакъ знайно е, че сведенията за историческитѣ събития нѣматъ срокъ; за Срѣдногорското въстание, за преминаването на Хр. Ботевъ, както и за действията на бълг. опълчение на Шипка е писано, та считамъ за излишно да пиша; това, което излагамъ сж мои лични спомени и бележки, та вѣрвамъ ще могатъ да послужатъ отчасти като приносъ на историята ни за презъ време на борбитѣ ни за политическата независимость. Преди това, обаче, считамъ за необходимо да изложа по хронологически редъ развитието и последствията отъ въстанията за скъсването веригитѣ — черпено отъ разни източници — предприети отъ хора, като П. Парчевичъ отъ с. Чипровецъ училъ въ Римъ, Д-ръ на Богословието, архиепископъ Деодотъ, богатото семѣйство Сорговичъ, живѣло въ Търново и др. които още въ ония времена сж милеяли за отечеството ни и които съзнавали още тогава, че безъ миръ и свобода нѣма напредъкъ.

Бълг. народъ потъналъ въ мракъ и робство угнетяванъ и тормозенъ нравствено, социално и политически, копнѣеше за свобода; той нѣмаше организация, а само вѣра въ своитѣ сили и идеала, които му биле най-силнитѣ двигатели; духовенството и учителството, сплотени въ едно, създадоха всичко; задачата, която тѣ си зададоха бѣ много трудна, но въ разрешаването й никой не се съмняваше; средствата бѣха слаби, оскждни но, ентусиазма и вѣрата замѣстваха материялната сила; съ години той се бори за постигане цельта си;

дълъгъ е пѫтя на безбройнитѣ усилия, по които е вървѣлъ за да извоюва независимостьта си . . .

Стеклитѣ се политически събития, като напр. междуособията въ самата Тур. Империя за първенство, власть, Еничери, Кърджалии, Даалии, Пазванъ' оглу; борбитѣ за престола между наследницитѣ на Султана Баязидъ (1403 год.), Сюлеймана, Мехмеда и Муса Кесаджия; отъ друга страна войнитѣ на Турция срещу Русия, Унгария, Австрия, Полша, Римъ и Венеция, както и тая на Султанъ Мурадъ II въ 1433 год. противъ които сѫ воювали унгарцитѣ (Кралъ Владиславъ и Хуняди) и мн. др. фактори сѫ помагали на цельта; Дубровнишкитѣ търговци, които сѫ сновѣли изъ България, Саксонскитѣ рудничари въ с. Чипровецъ, сѫщо тѣй не сѫ стояли мирни; съ своитѣ агитации сѫ пробудили духа на българитѣ да извоюватъ независимостьта си. Тѣзи събития и агитации на чужденцитѣ сѫ повлияли на нашитѣ дѣди и бащи, които отпочнали движение за освобождението още отъ XV в. като сѫ предполагали, че Тур. Империя е разслабена вече; повдигнатитѣ две въстания (1403.—1443) сѫ излѣзли несполучливи, защото биле частични, при все, че били добре организирани, съ опитни предводители и съ отбрани борци, при това повдигнати при удобни моменти.

Като по-подготвени и организирани въстания, които водятъ началото си отъ XVI в. сѫ тия, които датиратъ отъ 1595 год. когато е въстанало населението въ цѣла Ист. България (Търновско, Шуменско, Варненско, Провадийско и Русенско съ центъръ Търново), до 1862. год. включ. Габровското въстание; при все, че въ тѣзи въстания сѫ вземали участие компактни маси, но, въоръжени съ брадви, сопи, тояги, лопати вили, коси, пищове, какво сѫ могли да сторятъ срещу въоръжената войска безъ външна помощь? за това сѫ били и потушавани.

Понеже приготвения въ рѫкописа материялъ за въстанията отъ 1595 — 1862 год. по технически причини не ще може да се печати считамъ за умѣстно да изложа само за Нишкото въстание, като едно отъ по забелѣжителнитѣ и за Ломското понеже е отъ наша околия, още повече, че има стари хора, съвременници които го помнятъ още.

Въ 1841 год. импровизирано Нишко въстание. Причинитѣ на това въстание биле угнетяването на населението отъ управителитѣ, а най-много за гдето племеника на Нишкия Паша грабнялъ отъ хорото (на Благовѣцъ) хубавата и пъргава мома Драгана, съ цель да я потурчи и вземе за жена; войводата Милое, двигателя на второто Пиритско въстание въ 1838 год. съ попъ Гаврила въ късо време събрали подготвили и повдигнали българ. население не само въ Нишко,

но и въ Видинско, Пиротско, Лѣсковско и Вранско: въстаницитѣ, които били въорѫжени съ брадви, ножове, пищови, коси, имало и съ сабли, първомъ разбили турцитѣ и ги принудили да избѣгатъ отъ полесражението, после разбили 6000 арнаути и следъ славна победа пленили два топа и много орѫжие и ги принудили да отстѫпатъ въ безпорядъкъ; войводата Милое съ 1000 души обсадили Нишъ; сърбитѣ и сега не изпратили обещаната помощь; нападнати отъ три страни, отъ турски войски, цѣлъ день се сражавали юнашки и при все, че орѫжието имъ не отговаряло на турското, пакъ свалили 300 души на полесражението: при второ по-упорито сражение срещу по-голѣма сила въстаницитѣ отстѫпили съ голѣми загуби: около 7000 души избѣгали въ Сърбия, други 5000 души избѣгали въ Влашко, а Милое съ 15 души юнаци се затворилъ въ една кула (каменица); турцитѣ докарали нѣколко топа и въ продължение на 24 часа я разорили. Милое, който билъ раненъ на нѣколко мѣста се самозастрелялъ, за да не падне живъ въ неприятелскитѣ рѫце, осталитѣ живи юнаци съ орѫжие въ рѫка си пробили пѫть между неприятелитѣ и избѣгали въ планината, гдето останали като хайдути; следъ потушаването на въстанието турцитѣ станали по-свирепи.

Въ 1850 год. въстание въ Западна България (Ломско, Бѣлоградчишко и Видинско). Това въстание се отличава отъ другитѣ по своята добра организация (имало е единъ видъ народно събрание, като това на Оборище презъ 1876 год.), при това избухнало едновременно въ цѣлия окрѫгъ; отъ всѣко село биле изпратени по нѣколко души вѣрни хора, като представители, въ Раковския манастиръ за обсѫждане въпроситѣ: въ сѫщото събрание избрали за главенъ войвода Кръсто отъ с. Раковица, известенъ въ тоя край подъ името Капитанъ Кръсто, а той назначилъ за свой помощници като второстепени войводи нѣколко души познати нему добри организатори; двигателитѣ на въстанието, следъ полагането клетва въ манастиря почнали да действуватъ, като кръстосватъ селата да проповедватъ въстанието; ще опишемъ само за Ломското въстание, което е известно на населението въ тъзи околия подъ името „Клането при Хасановата махла“.

Отряда, който трѣбвало да оперира срещу гр. Ломъ и го превземе, е наброявалъ 4-5000 души въстаници, повечето отъ които въорѫжени съ брадви, сопи, коси, пищови, ятагани, а твърде малка часть съ пушки; решено е било да се обсади града отъ три страни, за която цель биле определени три пункта: с. Василовци, с. Ковачица и с. Добри долъ. Капитанъ Кръсто съ своитѣ помощници и въстаници на 3 юни (Спасовъ-день) тръгнали отъ с. Воднянци за гр. Ломъ, дошли по с. Дрѣновецъ, седнали на почивка да чакатъ пристигането и на другитѣ въстаници отъ къмъ Брусарската рѣка; въ Дрѣновецъ сж закуснали (па и пийнали?!) та следъ закуската вмѣсто да продължатъ пжтя си останали за по-дълга почивка въ селото; въ Дрѣновецъ капитанъ Кръсто получилъ известие, че Сърбия не само отказва обещаната помощь, но забранила много строго да се даватъ пушки или барутъ; отъ Дрѣновецъ въстаницитѣ тръгнали и на 4. VI. недѣля стигнали въ с. Хасанова махла, сега с. Ботево: въ това село се спрѣли да обѣдватъ (и пийнатъ?); презъ това време, обаче, спахията на с. Чорлево се научичъ за движението на въстаницитѣ и съобщава всичко на ломския управитель въ преувеличена форма, който отъ своя страна на бърза ржка взема сериозни мѣрки, за да осуети плана на въстаницитѣ и имъ попречи влизането и завземането на града; за тази цель той събралъ силна въоржжена потеря и тръгналъ къмъ с. Василовци; следъ обѣдъ въстаницитѣ на брой около 800-900 души, облѣчени въ нови чисти дрехи, като на сборъ, отъ които само 15 души въоржжени съ пушки, сж готвѣли да тръгнатъ когато отъ гр. Ломъ се показалъ облакъ отъ прахъ; въстаницитѣ биле излѣзли отъ селото и когато облакътъ се приближилъ забелѣзали въ него турци на коне. Капитанъ Кръсто съ въстаницитѣ се отеглилъ въ горицата задъ с. Хасанова махла; турцитѣ ги наближили на 200-300 м. и се разпръснали въ верига; подиръ обѣдъ сражението се почнало; щомъ запищѣли куршумитѣ, ония отъ въстаницитѣ, които биле безъ оржжие се разбѣгали изъ гората; на полесражението останали малцина съ 15-тѣ въоржжени борци; Капитанъ Кръсто падналъ убитъ, борцитѣ въ отчаяние почнали да отстжпватъ, преследвани отъ нападателитѣ и се разпръснали изъ гората; сражението траяло 2-3 часа и се свършило въ полза на турцитѣ; тукъ сж загинали 60 души отъ въстаницитѣ, а отъ турцитѣ само 5 души ранени; следъ това победителитѣ сж влѣзли въ селото Хасанова махла съ цель да изколятъ всичкото население мало и голѣмо, но на това се възпротивилъ влиятелния Халифъ ага Хайредински, къмъ когото и самитѣ турци имали уважение и го послушали; задоволили се само да се нахранятъ и напиятъ; преспали въ сегото и на сутриньта се върнали въ гр, Ломъ; като трофеи донесли главитѣ на капитанъ Кржсто и помощницитѣ набити на колове, посрещнати отъ цѣлото турско население на чело съ зурли и тжпани; въстаницитѣ отъ другитѣ пунктове като сж научили за катастрофалния резултатъ на това сражение, разбегали сж се и всѣки дошелъ тайно въ дома си; така е било потушено

НАРОДНА БИБЛИОТЕКА

въстанието при Хасановата махла; за другитѣ пунктове и не ставало нужда да се праща войска.

За всичкитѣ тѣзи движения, властьта подозирала, като водители още Ив. Кулинъ отъ с. Медковецъ, Цеко Петковъ отъ с. Дългошевци и Димитръ Гининъ, които биле откарани въ Видинъ и затворени въ крѣпостьта безъ присжда; Ив. Кулинъ избѣгалъ въ Сърбия, а последнитѣ двама въ началото на Руско-Турската война 1853 год. избѣгали въ Калафатъ при рускитѣ войски (М. Мариновъ. Сб. М. Н. Пр. Т. 2. 6. Скратено).

Г. Димитровъ (Кн. България) предава следнето за Бѣлоградчишкото и Видинско въстание; на 31 май с. г. около 10-12000 души въстаници обсадили и атакували Бѣлоградчикъ но нападнати въ тилъ отъ многобройни турски орди, биле разбити и сж се разпръснали едни въ Сърбия, други въ Влашко, а трети по планинитѣ; турцитѣ за отмъщение изклали много граждани, които се биле скрили въ крѣпостьта; мъртвитѣ имъ тѣла биле натрупани на могила и стоели така 8 дни за да ги разкъсатъ кучетата; следъ това ги заровили безъ опѣло въ единъ гробъ; освенъ това при завръщането си за Видинъ, турцитѣ опустошили много села; населението отъ селата Гърци, Раяновци и др. било изклано, а селата изгорени; сърбитѣ предали на турскитѣ власти всичко избѣгало население, а тъй сжщо и забѣгналитѣ въстаници следъ като ги обезоржжили (ibidis-скратено)

Както се знае цѣла верига отъ въстания останаха безъ успѣхъ; потушавани по най-звѣрски начинъ, безъ ничия помощь отъ вънъ, убедиха турцитѣ, че тѣмъ е свободно да се разполагатъ съ живота, имота и честьта на българитѣ; но, това жилаво племе, тоя коравъ и смѣлъ народъ съ твърда воля не се подаде на изтреблѣние, не се спрѣ, не се отчая, напротивъ, добило опитность отъ страданията си, поука отъ нещастията, той се зае съ по-голѣма енергия, даде по-голѣмъ импулсъ на действията за извоюване на независимостьта си, а това бѣ пролога на бждащата революция; революционното движение въ България встжпва въ нова фаза; на сцената се явяватъ по-опитни, по-интелигентни личности, които всецѣло се предаватъ на освободителното дѣло и смѣло и решително заработватъ за него; на чело на това застава Раковски, който започналъ сериозно да работи за родината си; както знаемъ той започналъ да изпраща прокламации отъ Бѣлградъ въ Търново и Габрово още презъ 1862 год, когато билъ командиръ на българската легия, състояща се отъ 800 души сформирувана по негова инциатива и облѣченъ въ капитански мундиръ; Дѣдо Цеко и дѣдо Ильо биле тъй сжщо капитани, но, носѣли своя народенъ костюмъ въ който ги виждаме фотографирани; цельта на тогавашното сръбско правителство бѣ да изгони турцитѣ отъ бѣлградската крѣпость, за която цель се подготвяше въпроса и дипломатически, на който Австрия бѣ първата подкрѣпителка; легията се издържаше отъ властьта и обучавана отъ сръбски офицери; презъ време на бомбардировката българската легия действуваше непосредствено предъ крѣпостьта разпредѣлена така: Раковски въ центъра, дѣдо Цеко на источната страна отъ къмъ Дунава, а дѣдо Ильо на западъ отъ къмъ р. Сава — Сава капия (в бомбардиране Београда 1862 г.)

Забел. По край политическата подготовка за бомбардирането на бѣлградската крѣпость е послужилъ и следния инцидентъ: въ града близо до крѣпостьта на кръстопжть се намира една чешма „ДЕЛИЙСКА“; една вечерь едно момче наливало вода, двама низами дошли при него и почнали да го обиждатъ съ действия, съ неморална цель; момчето почнало да вика и реве; Българина легионеръ Петръ Боновъ родомъ отъ гр. Ломъ, минувайки чулъ викътъ на момчето, и, възмутенъ притекалъ се, взелъ пълната съ вода стомна, ударилъ едного отъ низамитѣ по главата и го повалилъ на земята; другия, обаче въ сжщото време успѣлъ да го промушне въ гърдитѣ съ ножа си (щикътъ) и Боновъ пада мъртавъ при жертвата си, (братъ му Николай Боновъ, и сега е живъ, презъ 1885 год. като доброволецъ се сражавалъ на Сливница и Пиротъ), още сжщата вечеръ е почнало бомбардирането на крѣпостьта. (ibidis).

Следъ бомбардирането и изгонването на Турцитѣ отъ Белгар. крѣпость, Сръбския Кн Михаилъ, който обещавалъ независимостьта на България, съ цель да привличе повечето легионери, следъ като си оплете кошницата, изгони всичкитѣ отъ Бѣлградъ заедно съ командира имъ Раковски, който се пресели въ Букорещъ и основа комитетъ въ пълната смисъль на думата; отъ тукъ почва неговата неуморима дейность; той първи далъ идеята да се образуватъ редовни горски чети и пр., основания отъ него комитетъ отъ Букурещъ се разклонилъ въ по голѣмитѣ градове отъ двѣтѣ страни на Дунава; презъ 1864 г. Раковски почналъ да издава вестници и разни брошури въ които разбуждалъ заспалитѣ духове и проповѣдвалъ революцията; въ сжщитѣ строго е нападалъ турското управление; подъ неговото ржководство въ 1867 г. се сформруваха четитѣ на П. Хитовъ, който миналъ Дунава подъ Тутраканъ съ 70 души (въ четата е участвувалъ и В. Левски като знаменосецъ) Ф. Тотевъ който миналъ Дунава подъ Свищовъ (с. Вардинъ) съ 37 души; следъ тѣхъ една малка часть отъ 10 — 15 души предводителствувана отъ П. Петровъ подъ Никополъ, съ цель да ги догони въ Балкана; и трите чети беха разбити; Раковски умира на 5 октомври 1867 год. (следъ като виде печалния разултатъ на четитѣ).

Когато въ Сърбия се разчуло за преминаванието на горнитѣ чети, една българска чета около 150 души, сформирувана въ Зайчеръ отъ дѣдо Ив. Кулинъ съ знанието на властьта, подъ предводителството на Еремия П. Българовъ, отъ гр. Ломъ, които бѣ служилъ въ легията, въ първитѣ дни на м. юни преминалъ сръбската граница, съ цель да се присъедини съ горнитѣ чети; при преминуването на границата тѣ били посрещнати съ залпове отъ многочислени турски войски; почнало се сражение което траяло до късно вечерьта; на другата сутринь четата била нападната въ тиль отъ сръб. войски пакъ съ залпове, сжщевременно почнали да стрелятъ и турцитѣ; четата попаднала между два огньове, решили да отмъстятъ на сърбитѣ; за тъзи цель обърнали фронта къмъ тѣхъ и съ щурмъ разкъсватъ веригата имъ, и преминали обратно границата, но, четата била разбита и плѣнена на Сръбска територия; четницитѣ били интернирани въ вътрѣшностьта на Сърбия; дѣдо Иванъ и войводата били осждени на нѣколко месечно строгъ тъмниченъ затворъ въ окови; българското знаме на четата било поругано отъ сърбитѣ като го влачели по земята, а *лъва* наричали *куче*; твърди се съ положителность че тукъ е имало предателство отъ сръбска страна; следъ излежаването на затвора, Еремия Българовъ билъ екстерниранъ въ Влашко и на другата, 1868 год. съ Х. Димитра намѣри гроба си на Бузлуджа.

П. Ив. Берковски.

Убийството на двамата апостоли Цв. Павловичъ и Н. Войводовъ въ парахода „Германия“ на Русенското пристанище, с. г. възмути отъ дънъ душа други двама горски соколи и планински герои (както ги наричаше Раковски), Х. Димитръ и Ст. Караджа които презъ зимата на 1868 год. .•. започнаха да приготовляватъ момчета, което бѣше скопчано съ голѣми трудности, понеже се изискваха материални средства, и, презъ лѣтото когато се сформируваха и въоржжиха добрѣ, минаха Дунава на 5 юни с. г. съ 130 души подъ Свищовъ. Както се знае Ст. Караджа биде раненъ на петь мѣста въ сраженията при мѣстностьта Сарж-яръ (желтъ сипей) а въ четвъртото сражение откъснатъ отъ общата часть съ нѣколко другари се сражавалъ геройски въ пълната смисъль на думата, но, отслабналъ отъ петьтѣ люти рани, мускулитѣ му спрѣли да действуватъ, той, пада умаломощенъ, и преди да успѣе да забие ножа въ гърдитѣ си бива плѣненъ донесенъ въ Русе гдето почина отъ ранитѣ си на 30 юли; (обѣсенъ е полумъртавъ) а Х. Димитръ съ останалитѣ 30 герой обграденъ на Бузлуджа загина славно на 18 юли с. г.

Преминалитѣ презъ Дунава чети макаръ да бѣха снабдени съ пушки отъ по-нова система и муниции (нѣкой отъ които служили въ легията), макаръ войводитѣ да притежаваха известна опитность и сръчность, макаръ населението да имъ помагаше съ храни, шпионажъ и др., макаръ да бѣха увѣрени, че съ своитѣ слаби сили не ще иматъ успѣхъ, тѣ, преминаха съ цель да протестиратъ предъ Хуманна Европа отъ името на цѣлия народъ противъ угнетенията; тѣ вѣрваха, че този пушеченъ протестъ ще проникне ушитѣ на заспалата дипломация; на гледъ въстанията се потушиха, но революционния духъ не бѣ задушенъ; въ душата на роба бѣ легнала неотразимата вѣра за скорошното освобождение.

II.

Следъ смъртьта на Раковски, на чело на революционното дѣло застава Л. Каравеловъ, като актьоръ на политическата сцена, (и двамата наречени „светила на революционата история"); последователь на своя предшественикъ; той тръгналъ по сѫщия пѫть: презъ 1869 год той се установилъ въ Букурещъ, гдето реконструиралъ и съживилъ революциония комитетъ защото съ принципитѣ не билъ съгласенъ; съставилъ новъ уставъ и почналъ да действува подъ други условия други планове и нови програми; устава билъ прегледанъ още сѫщата година въ едно събрание, а презъ 1872 год. въ едно общо събрание въ присѫтствието на 22 души станало въ неговата квартира, кѫдето имало представители отъ Романия и България, устава билъ удобренъ и приетъ; съгласно устава агитациитѣ трябвало да се засилятъ повечето и непосредствено между народа, който чрезъ проповеди, устройване комитети и др. да се подготви за общо въстание при даденъ моментъ: за тази цель на първо време били изпратени Левски и А. Кънчевъ въ България да агитиратъ и устройватъ такива; Левски заминалъ за Ю. България, а Кънчевъ815 станалъ въ Дунавска.

Забел. Както знаеме Раковски още презъ 1864 год. наредилъ и се образували комитети въ градоветѣ отъ двата брѣга на Дунава, та на апостолитѣ работата отъ части, бѣ подготвена и тѣ по-лесно успѣвали да устройватъ нови; такива комитети наречени „дружби" (крѫжокъ) имало въ Русе, (основанъ отъ Кънчевъ въ 1870 год) Свищовъ, Рахово, Ломъ, Видинъ, Търново, Гаерово, Елена, Шуменъ, Провадия, Варна, Пловдивъ, Сопотъ, Плѣвенъ, Ловечъ, Троянъ, Тетевенъ, Абланица. Орханиа, Враца, Сливенъ, Стара-Загора, но тѣ действували самостоятелно, по свои устави, които прилагали споредъ времето и обстоятелствата (Г. Димитровъ Кн. България).

Самоубийството на А. Кънчевъ на Русенското пристанище презъ 1872 год. Арабаконашкото приключение, както обѣсването на Д. Общи и Левски, ни най-малко не повлия върху духоветѣ на революционеритѣ, нито пъкъ изплаши апостолитѣ и посветенитѣ въ това дѣло българи: напротивъ покойнитѣ бѣха замѣстени съ други, които започнаха да водятъ дѣлото съ по-голѣма енергия; апостолитѣ, като, че се окуражиха и почнаха да сноватъ изъ България подъ разни търговски фирми, продавачи на разни стоки и др.; едни отъ комитетитѣ се преустроиха, на други мѣста се съставяха нови; центрилниятъ комитетъ се попълни, назначиха се нови апостоли и пр. Мѣстото на Левски бѣ заето отъ едно момче на 20 г. възрасть отъ Търново, на име Стефанъ Николовъ, (Стамболовъ), което ако и да не притежаваше теорията и практиката на Левски, но се посрещна отъ революционитѣ хора съ задоволство.

Мѣстото пъкъ на А. Кънчевъ бѣ заето отъ Н. Т. Обрѣтеновъ въ Русе, който по своя инциатива, съ своето денонощно тичане съ своя неуморимъ трудъ, убеди най-напредъ учителитѣ, а следъ тѣхъ мнозина отъ гражданитѣ да влѣзатъ членове въ комитета, други да помагатъ а трети дарители и пр; въобще той бѣ душата, пулсътъ въ цѣлата околность; възпитанъ отъ майка си, баба Тонка, въ спартански духъ, (та кой ли въ Русе не познава баба Тонка?) той, съ братята си и сестритѣ си изпълни до край дълга си къмъ отечеството въ пълната смисъль на думата; по старитѣ му братя Ангелъ и Петръ минаха съ четата на Х. Димитръ и Ст. Караджа, по малкия му братъ Георги съ когото бѣха въ Ботевата чета, остави костите си на „Волътъ"; сестритѣ му Петрана и Сийка ушиха знамето за Червеноводската чета; (впрочемъ той сега пише мемоаритѣ си и читателя въ не далечно бѫдаще ще има възможность да чете по обширно за неговитѣ дѣла по освободителното дѣло); така усилената агитация, съставяне нови комитети, влизане въ тѣхния съставъ нови, млади, енергични и интелегентни членове, насърдчаваше апостолитѣ за по-голѣма дейность; по този начинъ не остана почти градъ и по-голѣмо село безъ комитетъ и организирана чета.

Херцеговското въстание въ 1875 год. което разпали искрата, особено успѣха му въ първитѣ дни, събуди духовете на много заспали и невѣрни Томовци, та и тѣ се увѣриха че е чукналъ вече часътъ за разкъсване веригитѣ на робството; дейностьта на комитетитѣ, подъ комитетитѣ, на апостолитѣ и тѣхнитѣ помощници въ своитѣ райони достигна до своя връхъ: всички почнаха да увещаватъ, агитиратъ и убеждаватъ народа, че часа на разплата е ударилъ вече! това необикновено движение още повече разбуди духоветѣ на младежитѣ, които чакаха разпореждания отъ Букурещъ, въ смисълъ да се прогласи въстанието; въ това време, обаче, между членоветѣ на Ц. Р. К. се появило разногласие; по-старитѣ настоявали въстанието да се отложи за идната 1876 г. по технически причини, а по-младитѣ, като по-буйни настоявали то да се прогласи още сега (1875 г.); това бѣше въ края ня м. юни и въ началото на м. юли 1875 год.; войводата П. Хитовъ на връщане отъ Одеса за Бѣлградъ се спрѣлъ за нѣколко дни въ Букурещъ; той докладвалъ на Каравеловъ после и Ц. Р. К., че отъ Русия неможеме да очакваме никаква помощь, особено орѫжие; Сръбското правителство му обещало неограничена помощь въ орѫжие, муниция, храна. даже и облѣкло на момчетата, но за идната 1876 год.; сега тя по политически съображения неможе нищо да помогне отъ страхъ да не я нападне Турция; азъ и другаря ми Спасъ Соколовъ бѣхме въ Тулча и отъ тамъ презъ Галацъ се отзовахме въ Букурещъ, срещнахме се съ П. Хитовъ; той ни разправи повѣрително горнето; после се срещнахме съ касиера Д. Ценовочь, който ни разправи подробно за причинитѣ на отлагането на която страна бѣ и той; порѫча ни, като се върнемъ въ България да разправиме на народа и да го увещаваме да потърпи за идната 1876 год., още повече, че Херцеговското въстание почна да претърпѣва поражения; следъ това ние се завърнахме въ Русе; не много следъ нашето завръщане се научихме, че Ц. Р. К. въ Букурещъ взелъ решение въ смисълъ на 15 августъ (Св. Богородица) патрония праздникъ на Троянския манастиръ, всички въстаници да отидатъ въ манастиря, като поклоници, гдето ще бѫдатъ войводитѣ и следъ Божествената литургия да се прогласи въстанието; този планъ не се осѫществи, защото войводитѣ отказали да отидатъ; само Воловъ е билъ презъ това време тамъ, но и той презъ Балкана се върналъ въ епархията си. Въ България, никой не искаше и да чуе за отлагане: ония млади буйни елементи, които за нищо не държатъ смѣтка, тръгнали изъ улицитѣ съ накривени калпаци (или фесове), викнали да пѣятъ революциони пѣсни, не искатъ и да чуятъ за отлагане (па и децата се заразиха отъ тѣхъ; по чешми, по кладенци, по разходки на всѣкѫде все революциони пѣсни се чуватъ) повечето отъ комитетитѣ бѣха рѣшили възстанието да се прогласи още сега защото немогло вече да се чака, намирайки момента за най-удобенъ; отъ друга страна турскитѣ власти на много мѣста бѣха подушили дейностьта и приготовленията посредством своитѣ шпиони; тѣзи причини ускориха възстанията въ Шуменъ, Търново, Г. Ореховица, Ст. Загора и Червена вода.

III

Червеноводски комитетъ. Въ 1870 г. когато Левски и А. Кънчевъ преминаха Дунава да устройватъ комитети, Кънчевъ устроилъ такъвъ най напредъ въ гр. Русе познатъ нему градъ а и той познатъ на мнозина отъ младежитѣ; комитета се конституиралъ подъ председателството на Н. Т. Обретеновъ съ членове: Тома Кърджиевъ, Илarionъ Драгосянковъ. Ради Ивановъ, Ганчо Карамаждраковъ, Никола Юрдановъ (глобаря) Ив. Икономовъ отъ Сливенъ, Пенко Мартиловъ, Върбанъ Господиновъ, по послѣ азъ и мн. др; на комитета предстоеше да пропагандира идеята за освободителното дѣло между народа, който да се подготви за общо възтание, а такова въ града неможеше свободно да се върши, защото града бѣ I степ. крѣпость съ всички видове войскови части, орѫдия, съ болшинство турско население, следователно, трѣбваше да се обърне внимание на селата, на които се има довѣрие, особено на ония, населени съ чисто българско население; на първо мѣсто за тѣзи цель се избра голѣмото село Червена-вода.

Прѣзъ 1874 год. по решението на комитета Тома Кърджиевъ трѣбваше да отиде за учитель въ селото; тукъ Русенския комитетъ основа клонъ „Каранъ“ подъ председателството на Кърджиевъ, който бѣ развитъ момъкъ, енергиченъ, деятеленъ, повечето политикъ отъ колкото педагогъ, човѣкъ тъкмо на мѣстото; по край учителството, той въ кратко време успѣ да развие свободолюбивъ духъ въ младежитѣ на първо време отъ 20 — 30 души на чело съ двамата свещеници попъ Стоянъ и попъ Кръстю а послѣ увеличилъ числото до стотина души; цѣла година е работилъ учителя Кърджиевъ по упѫтването на Н. Т. Обретеновъ и съ помощьта на двамата свещеници устроиха клонове въ нѣкой чисто български села, Ново село, Щръклево, Табачка Широково и др.

Селото Червена вода се намира 14 — 15 к м на Ю. И. отъ Русе, на ж. п. линия Русе — Варна, населено съ чисти българи, преселенци отъ балкански мѣстности, доста развити за онова време, гостоприемни, работливи, земледѣлци, свободиаливи; на И. отъ него 5 к. м. се намираше черкезко село, а на З. отъ него 7 — 8 к. м. образцовия чифликъ (нумуне чифликъ); между града и селото сѫ Русенскитѣ лозя, ниви, поля и пр., та, за селото (Ч. В.) освенъ по железницата и селскитѣ пѫтища се отиваше и презъ градскитѣ лозя, презъ които отиването бѣше по близо и по безопасно (неподозрително); всеки кръстенъ въ тайната, гражданинъ свободно можеше да пѫтува презъ лозята за селото, достатъчно бѣ да вземе една празднa кошница съ малко хлѣбъ и соль. сирене и др. и да тръгне за своето лозе; съестнитѣ продукти непремено трѣбваше да бѫдатъ сухи, защото се обвиваха въ писмото което се носеше и което се пишеше съ комитетско мастило съ цель да не се разцапа писаното, а отъ друга страна, въ случай на обискъ ще се види чиста хартия въ която е обвитъ продукта (които пушеха обвиваха тютюна си въ писмото); азъ н. пр. нѣколко пѫти пренасяхъ пощата по този начинъ; селенитѣ пѫтуваха по тѣхнитѣ пѫтища по известни съображения; крѣпостьта имаше 4 порти на които постояно вардеше стража, но часовия, макаръ съ пушка постояно седналъ дремеше, и чакаше подаяние отъ завръщащитѣ се, отъ лозята си, граждани; не се интересуваше кой минава, кой злминава; често пѫти часовия подпрялъ пушката си на стената седналъ да се кърпи или бори съ вътрѣшни врагове, а останалитѣ се обтегнали или на припѣкъ или на сѣнка въ караулния домъ да спятъ.

Прѣзъ 1875 год. особено презъ време на Херцегов. въстание дейностьта въ гр. Русе се усили; цѣлия м. Юли и Августъ минаха въ трѣскаво приготовление на дрехи, обуща, (царвули) орѫжие и др. повечето отъ градскитѣ учители които бѣха съмишленици много помогнаха по събирането доброволни помощи отъ еснафа, доставяне револвери, медикаменти и др. особено щедъръ се показа въ това отношение Михалъ Михалевъ абаджията; всѣки се считаше щасливъ че е подарилъ нѣщо за народното дѣло; револверитѣ въ града явно се купуваха отъ единъ персиецъ който продаде около 100 револвери; само азъ сьмъ му завелъ 30 — 40 купувачи; той като че угаждаше нѣщо, но не ни издаде на властьта; абаджийския еснавъ посветенъ въ тайната съ готовность даваше зимни дрехи, платове, пари, купиха се необходимтѣ медикаменти, (между които и отрова въ случай на нужда) духоветѣ бѣха до толкова възбудени, щото изъ бълг. улици въ Русе явно се говореше за настѫпающето въстание; пѣяха се и отъ децата революциони пѣсни; баба Тонка ходеше изъ кѫщитѣ въ които имаше младаежи и предразполагаше родителите имъ да ги изпратятъ въ Червена вода; даже и знамето което се шиеше тайно отъ дъщеритѣ й Петрана и Сийка сега не се криеше. Всичко нуждно за въстанието се отнасяше въ селото съ каруци отъ селяни които често дохождаха въ града; сѫщото бѣше и въ селото; женитѣ даваха платове за навуща, платно за превързване на рани, шиеха торби, печяха сухари и всичко необходимо за момчетата, а мѫжетѣ чистеха събраното старо, ръждясало, орѫжие правеха фишеци и пр. ония отъ селянитѣ и младежитѣ, които не пожелаха да се запишатъ въ четата, пакъ помагаха и услугваха безъ да издадатъ (предадатъ) нѣщо.

Въ сѫбота на 14 септември подиръ обѣдъ пристигна съ трена отъ Шуменъ войводата Върбанъ Юрдановъ отъ Шуменски комитетъ; той не бѣ посрещнатъ отъ никого по известни съображения; като търговецъ на жито, той отседна на търговския ханъ на бай Михо, касиеръ на комитета, предъ когото се легитимиралъ; вечерьта имахме събрание, въ което се разгледаха нѣкой въпроси отъ текущъ характеръ.

На 19 сѫщи, четвъртакъ, подиръ обѣдъ се освети знамето въ цьрквата отъ двамата свещеници, Стоянъ и Кръсто, въ присѫтствието на находящитѣ се въ село 30-40 четници, следъ което положихме клетва за вѣрность къмъ отечеството; тържественъ бѣше за насъ този моментъ! още сѫ живи споменитѣ, които се рисуватъ въ паметьта ми! още е жива предъ очитѣ ми картината! отъ квартиритѣ си единъ по единъ изъ разнитѣ улици, ние се сьбрахме въ цървата, двора на която е заграденъ съ камена стена висока 2-3 м.; бѣхме въорѫжени само съ револверитѣ си; на портата, която се затваря отвѫтрѣ поставихме стража отъ трима души; малката црковна врата презъ която влѣзохме се залости отъ вѫтрѣ: знамето отъ зеленъ атлазенъ платъ, дълго около два метра (аршина) обшито съ златна сърма така: отъ едната страна: разяренъ коронованъ лъвъ, изправенъ на заднитѣ си крака, надъ него надпись „Свобода или смърть“ подъ него 1875 год.: отъ другата страна „Каранъ“ (комитетското име на селото); то бѣ простренo на една маса; всички се наредихме около него въ полукрѫгъ, войводата въ средата, Т. Кърджиевъ отъ дѣснета му страна, азъ отъ лѣвата; всички гологлави колѣничили съ наведени глави, обвзети отъ възвишени религиозни чувства, и съ дѫлбока набожность, слушахме молитвитѣ, които свещеницитѣ четѣха, тоже колѣничили. Следъ молитвитѣ и осветяването на знамето, станахме и по редъ, следъ три поклона, цѣлунахме кръста, евангелието и най-после лъва на знамето изговаряйки думитѣ: „*Заклевамъ се, че ще се бия и жертвувамъ за отечеството*“, следъ това се прегрѫщахме братски (въ него време нѣмаше обичай да се цѣлуваме); после дойде и стражата отъ вънъ да положи клетва: азъ и до днесъ сьмъ обвзетъ отъ силни и дълбоки чувства за онзи тържественъ моментъ; споменитѣ се вълнуватъ въ душата ми! Следъ церемонията войводата даде нѣкой наставления, въ смисъль всичко да е готово и въ изправность та щомъ пристигне куриеръ отъ Шуменъ, веднага ще се тръгва за Балкана (обекта бѣше Г.-Орѣховипа, Търново, Хаинъ Боазъ, Ст. Загора, лозята Чадъръ-могила). Когато излизахме отъ църква за въ квартиритѣ си, слънцето бѣше на залезъ и селската чарда се връщане отъ паша; войводата отиде тази вечерь на гости при свещеника Стоянъ.

Петъка 20 септември минахме спокойно.

Въ сѫбота 21 септември рано сутриньта пристигна отъ Русе, съ пайтона на митрополита Григория, гавазина му Янко (нѣкой казваха че Янко е пристигналъ вечерьта късно но това неможи да се установи съ положителность) спира прѣдъ училището, поканва първо свещеницитѣ, следъ това учителя Кърджиевъ, да идатъ въ Русе при стареца, който ги канелъ по нѣкой неотложни черковни и училищни работи; ний като че предчувствувахме нѣщо въ тази неочаквана покана, но, убедителнитѣ думи на Янко че стареца ги викалъ по черковни и училищни работи, разсѣяха всѣко съмнение; само единъ старъ селянинъ ни каза: „момчета не вѣрвамъ на калугеръ — па знамъ ли азъ? — времената сѫ такива“!

Въ недѣля на 22 септември сутриньта дохаждатъ въ село трима жандарми и отсѣдватъ на кръчмата при Гърка. (Край селото имаше нѣколко татарски кѫщи и единъ гръкъ който, по край кръчмарството, търгуваше и съ жито; отъ татаритѣ не се бояхме. нито отъ черкезитѣ. които всѣки день гостуваха въ село; тѣзи кавказки чада хитри и ловки лесно можеха да схванатъ нашитѣ движения, особено свободното държане на селската младежь, но, тѣхъ ги интересуваше нощната плячка отколкото положението на турската империя; най-много се бояхме ние отъ коварния и подълъ гръкъ; та отъ него строго се пазехме; имаше, даже предложение за пречистването му, но това предложение не се прие по понятни съображения) Това пристигане на жандармитѣ много ни узадачи! Не щѣшъ ли за зла врага, следъ пладне пристигна отъ Русе куриеръ съ писмо въ което на кратко се казваше, че и тримата приятели биле затворени въ митрополията и свършваше съ думитѣ „тръгвайте веднага“! Това падна като гръмъ изъ ясно небе върху насъ! Предателство! издайничество! отъ кѫдѣ се вардехме отъ кѫде ни удари!

З. Стояновъ въ запискитѣ си Т. I. казва, че предателството извършилъ Икономъ П. К. Арнаудовъ, бившъ учитель въ Русе, а следъ това свещеникъ — икономъ — и служащъ при митрополията).

Куриера дойде право при мене понеже бѣхъ на обѣдъ у чичо му; пратихъ го и повика бай Михо, който бѣ най-близо до мене и неговъ роднина, дойде и войводата; следъ прочитане на писмото, недвусмислено решихме вечерьта да тръгваме за да не бѫдемъ изловени; представете си, читателю, положението въ този моментъ: праздниченъ день, всичко е въ село; моми и момци отиватъ на хоро, кръчмитѣ пълни съ селени, отъ друга страна перспективата предателство, гърка, заптиитѣ, турцитѣ, татари, черкизи; по заповедь на войводата азъ требваше да тичамъ изъ селото по кѫщитѣ, да съобщавамъ новината и решението; сборния пунктъ църковния дворъ.

Мръкна се 22 септември недѣленъ день, хората до късно стоятъ въ кръчмитѣ, при все това ние се събрахме единъ по единъ на сборния пункта; най-напредъ пристигнахъ азъ и войводата, следъ насъ градскитѣ момчета, по после и ония отъ селскитѣ, които работеха на гарата; чакаме, чакаме, никой другъ не дохажда вече; войводата и азъ съ револвери въ рѫка ходихме въ нѣколко кѫщи да ги викаме; едни отъ женитѣ отговаряха, че мѫжетѣ имъ се въоржжили и излѣзли; други, — че мѫжетѣ имъ още не сѫ се върнали отъ дърва (или полето) и тѣмъ подобни извинения! За забелѣзване е, че нито една отъ женитѣ не отговаряше остро или съ грубъ тонъ, или пъкъ да натякне съ думи нѣщо. Цѣлото село гръмна отъ кучешки лай, времето минава, часа стана три по турски (около 9 по европейски), опастностьта да не попаднемъ марцина въ рѫцетѣ на властьта ускори нашето тръгване; въ тази суматоха не се сетихме да пратиме куриери въ близкитѣ села да съобщатъ на четницитѣ да тръгнатъ и се съберемъ на известенъ пунктъ, даже и знамето забравихме да развиемъ!

Обявяване въстанието. Войводата извади револвера си издигна го нагоре и съ среденъ тонъ безъ да изгърми извика: „братя, обявявамъ въстанието“! следъ което снехме калпацитѣ си, прекръстихме се и по команда подъ предводителството на войводата *тръгнахме*, безъ редове, къмъ Ю. страна на селото мълчеливо; понеже на пѫтя ни е кръчмата на гърка, ний свихме по на долу; той бѣ се прибралъ съ заптиитѣ да прекарватъ вечерния си кефъ съ мастиката; излѣзохме благополучно отъ село безъ да ни забелѣжи нѣкой, само кучешкия лай продължалаше Въ този моментъ бѣхме обвзети отъ една детинска радость; идеала който носехме въ душата си, ни рѫководеше къмъ по възвишени чувства и ни сочеше свободата“ а стоманената воля къмъ „победа“. Край селото се спрѣхме и седнахме на една могилка да почакаме дано пристигне още нѣкой. Гледамъ небето, тиха и прекрасна септемврийска нощь; небето чисто и прозрачно, звѣздитѣ отдавна обсипали небесния сводъ. Голѣмата и малката мечка ясно се отбелѣзватъ; на И. Плеядитѣ (квачката) се показватъ надъ хоризонта; на Ю. небе Марсъ Сириусъ и много други блѣщукаха като малки звѣздички; млечния пѫть съ своята бледа свѣтлина ми напомняше безкрайчото небесно пространство; никой не дойде! дойде ми на умъ евангелското изречение *„много звани малко избрани“*. Станахме, тръгнахме, преминахме ж. п. линия. вървиме по полека, обръщаме се, гледаме назадъ за нѣкой силуетъ — напраздно; преминахме и шосето което води отъ Русе за Шуменъ, спрѣхме се (наседахме) пакъ да почакаме; войводата бѣ забранилъ пушенето; подиръ малко се чу тропотъ отъ коне, ний се разредихме, залегнахме и се вслушваме; минаха 5—6 души заптиета за въ града безъ да ни заблѣлежатъ (ний не бѣхме далеко отъ шосето защото ясно чухме и разбрахме разговора имъ); добре, че не идѣха отъ противната страна, отъ къмъ града, инъкъ щѣхме да помислиме, че сж наши хора, които ни догонватъ и да имъ се обадимъ! Чакахме около голов. часъ пакъ никой! Станахме и тръгнахме къмъ с. Щръклево; като го наближихме пратихме двама куриери да поканятъ четницитѣ да излѣзатъ и се присъединятъ къмъ насъ; ний ги чакахме надъ селото; кучетата лавнаха изъ селото; следъ време куриеритѣ се върнаха сами! тѣ съобщиха, че ходили въ кжщата на председателя, викали, викали никой се не обадилъ (па и кучетата нали лаяли!); ходили още на 2-3 кжщи — сжщия резултатъ; не се разочоровахме; нощьта превалѣва, опасно е да не осъмнемъ въ полето, ставаме, тръгваме, минаваме по край с. Кушовъ и при зори на 23 септември, пристигнахме въ лозята на с. Табачка; двама куриери отиватъ въ селото явяватъ се при дѣдо Ивана, нашъ човѣкъ, разправятъ му, че сме пристигнали и той дохожда при насъ; като видя предъ себе си една група хлапетии попита за останалитѣ, отговори му се, че утре ще ни догонятъ и добавихме, че въ Романия на Дунавския брѣгъ има готови повече отъ 100 души, които ще минатъ, ще се присъединятъ съ ония, които чакатъ въ Мартенската (при с. Мартинъ) курия и ще тръгнатъ заедно: като ни видя, че сме безъ пушки, обърна се къмъ мене и попита, ами кжде ви сж пушкитѣ? нали думахте, че имало много игленни пушки? отговорихъ му, че и тѣхъ ще пренесжтъ; на това той недвусмислено и авторитетно каза: „вардете се, да не излезе и тази работа ялова“! Следъ това ни заведе въ курията надъ селото, като обеща. че ще ни донесе хлѣбъ; гдето стояхме целъ день.

Когато се съмна добре, видяхме сме, кои сме, колко сме и съ какво сме лъоржжени; нашата *освободителна армия* се състоеше отъ 18 души; (вм. 70—80). 7 граждани и 11 селяни, а именно: войводата Юрданъ Върбановъ, В. Г. Абаджиевъ, Антонъ Г. Даневъ (Гудата) Петръ Х. Драгневъ, Атанасъ Узуновъ, Ст. Маджаровъ, Стати Попъ Христовъ, и селенитѣ: Братя Петко и Ст. Иванови, Проданъ Николовъ, Н.

Мариновъ, Мирчо Милевъ, Тодоръ Петковъ (знаменосеца), Хр. Юрдановъ, Т. Пенчевъ, Юрданъ Тодоровъ, братя Георги, Ив. Цончеви и Никола Цончевъ, а оржжието? Всичкитѣ граждани и нѣкой отъ селенитѣ имахме револвери; азъ взехъ камата на учителя Кърджиевъ; единъ отъ селенитѣ взе ловджийската му пушка, едноцевка, която на сутриньта се указа праздна, той не взелъ фишецитѣ й; оржжието на повечето селени се състоеше отъ разнообразенъ калибръ! тъй напр. единъ взелъ пищовъ безъ кремькь, други взелъ ножъ (ятаганъ), безъ ножница, трети беше взелъ брадвичка, а имаше и съ тесла! Тия, които ребогеха на гарата, взели желѣзни тояги (шишове) *Чувашъ ли читателю?*! ако презъ 1835-36 г. Пиротскитѣ и Берковскитѣ въстаници сж били въоржжени съ брадви, коси, криваци, срещу старото военно оржжие, което се считало за глупость, то какъ може да се окачестви нашето въоржжение, срдщу Мартинкитѣ, Щнайдеръ, Винчестеръ и Круповитѣ топове?

Пародия нали? Да! Ний знаехме много добре силитѣ и оржжието на противника; ний нѣмахме орждията срещу които отивахме; ний отивахме срещу обучени и дисциплинирани войски, срещу противникъ много по-силенъ отъ насъ, срещу свинецъ и желѣзо но, ний притежавахме едни невидими и непобедими оржжия, а тѣ бѣха: духа, нравственитѣ качества, доблестьта, мжжеството и др. които ни водеха къмъ найвъзввишенитѣ чувства СЕБЕОТРИЦАНИЕТО И САМОПОЖЕРТВОВАНИЕТО.

Подиръ обѣдъ (по икиндия) дѣдо Иванъ нарамилъ две конски торби съ топълъ хлѣбъ и сирене, яви се предъ курията и за да маскира дохождането си, почна да вика: „ля, ма-а-чо, ля-а-“, (което значи, че вика биволитѣ си). Единъ отъ нашитѣ слѣзе долу къмъ гласа, посрещна го и го доведе при насъ; съ него додоха и други двама селени (мисля че едина беше синъ му); раздадоха ни хлѣба и сиренето, отъ които ядохме и оставихме неприкосновенъ запасъ; по негово желание и за удовлетворение любопитството на другитѣ двама, покаазахме имъ знамото прострѣно долу на тревата; тѣ гологлави се прекрьстиха и го цѣлунаха; знаменосеца пакъ го сви и тури въ пояса си; слънцето почти захождаше, дѣдо Иванъ се сбогува съ насъ, пожела ни добъръ часъ и си отиде съ едина другаръ, а другия остави да ни води презъ нощьта презъ мѣста, които той му указа; на поканата на войводата за четницитѣ отъ селото, той нерешително отговори. че цѣлъ день ги дирилъ изъ селото, неможилъ да ги събере; едни отишли въ града, други на Г.-Орѣховица и пр. та и тукъ ударихме на камъкъ; мръкна се, тръгнахме, цѣла нощь пжтувахме; минахме покрай с. с. Пепелина, Широково, Ходжа-Кьой, Бей Върбовка, Чаиръ-Кьой, Краль Бунаръ, Леведжии и осъмнахме въ леведжииската гора, кждето почивахме цѣлъ день; гората бѣ тогава гжста, едри вѣковни джбови дървета, пространа, цѣло море, така, че тукъ бѣхме въ безопасность; понеже повечето отъ селата бѣха турски, ний трѣбваше да пжтуваме по отстрана, нѣкой да заобикаляме; щомъ се установихме пратихме 2 куриери за Г.-Орѣховица, като търговци за вино, да се срешнатъ съ комитета и наредатъ начина за събирането ни; презъ време на тѣхното отсжтствие байрактаря приготви дръжка за знамето, та като настжпимъ къмъ Г.-Орѣховица, при срещата да бждемъ съ развито знаме; предъ вечерь, куриеритѣ се върнаха и съобщиха неприятната новина, че р. Янтра придошла, буйна, мжтна, пенлива, преляла коритото; на гечита (мѣстото гдето се минува) имало поставенъ турски караулъ! Обикаляли на горе на долу дано намѣрятъ друго мѣсто за минуване — немогли; (ако Янтра не бѣ придошла, лесно щѣхме да е минемъ на друго мѣсто, защото всичкитѣ граждани и 5-6 души отъ селенитѣ знаехме да плаваме, щѣхме да пренесемъ и останалитѣ си другари и съ това да избегнемъ караулния пунктъ); какво да се прави? войводата ни събра на заседание; като взехме предъ видъ непреодолимитѣ препятствия (още повече, че отъ никое село не ни последваха, незнаехме сжщо дали и отъ града сж излѣзли и колко души) решихме да се връщаме и криеме изъ града, и въ случай на опасность да бѣгаме въ Ромжния; така и сторихме; понеже бѣше рамазанъ чакахме турцитѣ да се прибератъ по домоветѣ си и вечерьта подъ водителството на другаря отъ с. Табачка се опжтихме между с. с. Чаиръ, Банишка, Широково и осъмнахме на с. Две могили; Азъ, Гудата, Петръ Х. Драпиевъ, и Узуновъ се отдѣлихме отъ дружината и влѣзохме въ дюкана на единъ българинъ отъ града ужъ нашъ познатъ човѣкъ, който току що бѣ сталъ и палеше огъня на огнището; щомъ влѣзохме той викна върху насъ; почна да ни се кара и ни изпжди съ думитѣ „махвайте се по скоро отъ тукъ“; ний излѣзохме, другаритѣ ми отидоха на други дукянъ (кафене), а азъ като видѣхъ шосето, което е на северъ отъ селото и знамъ пжтя, (понеже бѣхъ ходилъ два пжти въ Търново), упжтихъ се къмъ шосето; минахъ презъ долчинката излѣзохъ на отсрещнатата страна, и тамъ въ окопа на една градина закопахъ камата (имаше една дупка вероятно отъ язовецъ и лалугеръ — суякъ), револвера задържахъ и си рекохъ: „дръжте се крака“! (презъ 1880 година ходихъ съ приятели на с. Две могили, нарочно да търся камата но не я намерихъ); Бѣгащия не се уморява; така и азъ вървяхъ бързо безъ да усетя умора; първоначално вървяхъ по шосето. защото нивитѣ около него бѣха голи, а когато наближавахъ ниви съ кукурузъ, азъ влизахъ въ тѣхъ безъ да се отдаленавамъ отъ шосето; вечерьта при залезъ слънце пристигнахъ въ Русе, минахъ р. Ломъ право на горе презъ кривитѣ турски улици и се отзовахъ въ дукяна на Ив. Пенчевъ нашъ човѣкъ, находящъ се на горния пазаръ (унъ мегданъ); той ме поизгледа (защото бѣхъ облѣченъ въ селски дрехи) и ме позна; запитахъ го на бързо, знае ли се за нашето заминаване за Балкана? отрицателния му отговоръ ме успокои; следъ малко азъ тръгнахъ презъ арменскитѣ, еврейскитѣ и турски махли и около 1 часа по турски (8 европейски) пристигнахъ благополучно у дома (цѣлъ день ни ялъ, ни пилъ, ни почивалъ!) така се свърши славния воененъ походъ отъ 18-тѣ души на Червеноводското въстание, и ний съ нашитѣ въстания (Шумен., Г. Орѣховица, Търново, Ст. Загора и Червеноводското) въ 1875 год. нищо неможихме да извършимъ, но ний раздухахме главнята която тлѣеше и която се запали на другата 1876 гол вследствие на което пламна цѣлия Б. П. О въ; ний постигнахме гонимата цель — ОСВОБОЖДЕНИЕТО.

. . . Моето завръщане се разчуло между нашитѣ хора и още сжщата вечерь ме посети г-н Даневъ (баща на Гудата) съ 3—4 души съмишленици; тѣхното нощно дохождане не обърна вниманието на властьта, защото сезона на гроздобера бѣ при своя край и традиционитѣ гроздоберски хора още продължаваха изъ разни улици, та ходенето бѣ свободно (съ фенерь разбира се!) всѣки отъ посетителитѣ се интересуваше за своя синъ; на втория день ходихъ на лозе не толкова за работа, но да не съмъ дома, подиръ обѣдъ, сжщия день, посѣтихъ нѣкои отъ приятелитѣ на първо мѣсто между които Н. Обрѣтеновъ отъ когото се научихъ за сждбата на Т. Кърджиевъ и свещеницитѣ, както и това че отъ гр. Русе никой не е излѣзалъ освенъ насъ, при все че имаше стотина младежи готови въстаници, вечерь спяхъ по роднини и приятели; една сутринь съ лодка презъ Дунава се отзовахъ въ Гюргево, почувствувахъ се спасенъ като стжпахъ на обѣтованата земя, както наричахме тогазъ Ромжния; граничнитѣ власти не ми припятствуваха като имъ разправихъ (по Ромжнски) че съмъ емигрантинъ.

Забел. Останалитѣ момчета се завърнали по домоветѣ си; следъ време властьта ги изловила както и членоветѣ на комитета отъ с. Червена вода; лежали въ затвора цѣла зима и следъ голѣми истезания биле освободени по недоказаность; властьта е дирила и менѣ нѣколко пжти у дома, по роднини и приятелски кжщи, даже е правено обискъ въ дома ми и въ дюкяна на брата ми, който е лежалъ сжщо въ затвора 15 — 20 дни защото е подготвилъ избѣгването ми.

Войводата Юрдановъ билъ убитъ въ с. Широкиво (З. Стояновъ Т. I.) Т. Кърджиевъ и свещеницитѣ Стоянъ и Кръсто вързаии въ единъ синжиръ откарани пешкомъ въ Ст. Загора, гдето биле изложени на голѣми мжки и изтезания; следъ врѣме и тѣ били освободени.

На другото лѣто 1876 год. нѣкои отъ момчетата дойдоха въ Сърбия и като доброволци взеха участие въ войната — едни даже участвуваха и въ опълчението въ освободителната война.

Съ трена заминахъ за Букурещъ и отидохъ право при Д. Ценовичъ; като му разправяхъ за похода, той безъ да дочака да свърша, почна нервно да ми се кара, да вика и псува, по Влашки, заплашваше ме съ смърть и мн. др.; когато му разказахъ за предателството, той тогава понижи тона си, започна по спокойно да ме разпитва и най после се съгласи че сме имали право да се върнеме; за съществуването на караула на р. Янтра, тѣ сж знаяли още презъ лѣтото; даде ми 5 минца за разноски; ходихъ и се видяхъ съ Каравеловъ, после съ Ботевъ, на печатницата, която бѣше на „страда шарбанъ вода“ № 117, тамъ заварихъ Киро Ботевъ и др. хъшове съ които се запознахъ; тамъ се видѣхъ и съ моя съседъ Величко Поповъ, съчинителя на „Горско хъшовска спѣвъ“ разправихъ и на тѣхъ приключенията си; Каравеловъ хладнокръвно каза: „азъ си драхъ гжрлото да не бързатъ но кой слуша?“, а Ботевъ съ свойственния неговъ буенъ тонъ ми каза: Старитѣ като не се съгласяватъ... Ботевъ ми разправи за Шуменското и Ст. Загорско въстание и тѣхния катострофаленъ край, — нѣща които азъ незнаяхъ. Той ми каза още че за арестуването на учителя Кърджиевъ и свещеницитѣ сж научили още на другия день, за насъ, нищо не се знаяло. —

На другия день случайно се срещамъ съ македонеца бай Христо, ханджия въ Т. Северинъ, съ когото се познавахъ по отрано; той ми разправи, че отъ Т. Северинъ, всѣки день минавали въ Кладово сърби доброволци за Херцеговина; заведе ме при сръбския консулъ предъ когото изказахъ желание и го замолихъ да ме изпрати въ Сърбия, като доброволецъ; дадоха ми една бележка до сръбскитѣ власти въ Кладово, която ми служеше, като паспортъ: дадоха ми билетъ за желѣзницата и 2 наполеона; азъ съ Христо тръгнахме за Т. Северинъ гдето му бѣхъ гостъ една нощь; на сутриньта ме прекараха явно съ лодка въ Кладово, гдето ме приеха безъ припятствие; на другия день съ трима сърби доброволци съ една каруца отпжтувахме, даромъ, до Пожаревацъ, отъ тамъ слѣзохме пакъ на Дунава на пристанището Дубровецъ гдето чакаше сръбския параходъ „Делиградъ“ качихме се, и следъ два дни пристигнахме въ Бѣлградъ; тамъ заварихъ голѣмо движение между младежитѣ, особенно студентитѣ; на всѣкжде митинги, събрания за война противъ Турция; срешнахъ се съ старитѣ войводи дѣдо Цѣко и П. Хитовъ, разправихъ имъ за всичко, което стана съ нашитѣ въстания; отъ очудването имъ разбрахъ, че тѣ и хаберъ нѣматъ отъ онова, което става въ България; тѣ ме запознаха съ единъ Руски капитанъ Захария (Зондругъ) филиповичъ, който дошелъ отъ Русия като доброволецъ; на другия день заминахме (доброволци) за Шабацъ съ другъ параходъ „Дренково“; въ Шабацъ ни сформируваха и пратиха на границата „Лешница“; следъ 5-6 дневно стоене върнаха ни обратно и ни разформируваха, като ни дадоха по 2 минца за разноски; ний се върнахме пакъ въ Бѣлградъ. — Въ Шабацъ съ мене бѣше едно младо момче отъ Загребъ, току що свършило гимназията, избѣгало и се записало доброволецъ.

Следъ разформируването ни Сръбското правителство му отпусна степендия да продължава въ университета; като му казахъ, че и азъ имамъ силно желание да се уча, той ми препоржча да ида въ Загребъ да се представя предъ владиката, Шросмайеръ, да му поискамъ съдействие и помощь; Въ Бѣлградъ Сръбското правителство ми издаде даромъ паспортъ като означи, че съмъ ученикъ отъ *Стара Сърбия* и отивамъ да продължавамъ учението си; и отъ тукъ ми дадоха 2 минца; съ парахода по Дунава отидохъ до станцията Даля за 3 динара, отъ тамъ за 2 флоринта съ трена пристигнахъ въ Загребъ; на сутриньта се явихъ предъ владиката показахъ паспорта си и му изказахъ желанието си; той ми отговори, че могло би да ми се даде прехрана, съ пансионъ; но въ католическо духовно училище; азъ се съгласихъ но като му казахъ, че съмъ учителствувалъ, той нареди (незнамъ какъ) да ми се отпущатъ 10 флоринта месечно и да следвамъ въ препарандията; изпрати ме съ една записка до директора, който ме прие, като извънреденъ (или слушатель); защото отъ учебното време бѣше се изминало единъ месецъ та следъ като положа изпитъ по изминатия материялъ тогава ще бжда редовенъ ученикъ; съгласихъ се; въ училището ме знаяха за *Старо Сърбиянецъ*, пъкъ и азъ говорѣхъ сръбски та никой не подозираше да съмъ българинъ, още повече че не общяхъ съ никого — отъ дома въ училището и обратно, посещавахъ само нѣкой отъ добритѣ представления — (чакъ въ края ни учебната година се научихъ. че имало българчета въ другитѣ училища); намерихъ си ефтина квартира въ добро семейство, плащахъ за квартира и обѣдъ 3 фиоринта а закуска и вечеря сухояжбина!; хазяина ми — женень — бѣ единъ истински Божи човѣчецъ, работѣше, като чиновникъ въ една канцелария съ една скромна заплата, а вечерь и въ свободното си време, работѣше въ канцеларията на единъ адвокатъ; услужваше ми съ пера, моливи, хартии, и др. отъ канцелариитѣ; замолилъ бѣ единъ свой познатъ студентъ при когото ходѣхъ, вечерь. два-три пжти седмично да ми преподава немски езикъ, па и учебници нѣмахъ та често прибѣгвахъ до нѣкой ученици за такива; настжпи зима азъ съмъ безъ горня (зимна) дреха и продължавамъ да посещавамъ училището; въ края на м. Декември при голѣмата мизерия и оскждность азъ положихъ изпитъ по минатия материялъ съ *добъръ успѣхъ* — ужъ само по минатия, а то цѣлия, включително и за м. Декември.

1876 г. ме завари на ученическата скамейка, като редовенъ ученикъ; азъ продължавахъ да посещавамъ училището борейки се съ беднотията; пролѣтьта настжпи още презъ м. февртари, всички овощия се разлистиха, много отъ тѣхъ цъвнаха; Славянофилскитѣ вестници почнаха да хорникиратъ за нѣкакви приготовления отъ затихналото Херцеговско въстание, че войводитѣ постояно сновѣли изъ Черна Гора, че последнята получила изъ Русия храна, облѣкло и др. продукти, парична помощ и др., че Сърбия събирала помощи за раненитѣ и болни въстаници, и пр. и пр. новини къмъ, които азъ бѣхъ индиферентенъ пъкъ и въ България не зная какво става, защото не кориспондирахъ съ никого (Сръбски и Влашки вестници невиждахъ) въ края на м Априлъ единъ австрийски (туркофилски) вестникъ, съобщи че въ България възникнало въстание, че българитѣ въстанали въ много градове, че Балкана билъ пъленъ съ въстаници съ центръ Панагюрище и мн. др. тѣзи известия славянофилскитѣ вестници препечатваха съ едри букви — и додаваха — че въ Цариградъ, владѣяло голѣмъ страхъ; слѣдъ прочитането на тѣзи новини които после се допжлваха съ други, мень почна да ме вълнува мисъльта за свободата на отечеството, и времено затихналия духъ се пробуди; ето, рекохъ си, настжпи вече часа за отплата и отмъщение; вестницитѣ продължаваха да донасятъ все нови и подробни известия отъ Балкана; по едно време съобщиха че и въ Херцеговина пакъ въстанали,

че Сърбия и Черна Гора подкрепени отъ Русия, се приготовляватъ трѣскаво за освобождението на Ю. Славяни.

Когато Сърбия почна да се приготовлява за война противъ Турция, и когато вестницитѣ съобщиха, че по цѣла Сърбия се събиратъ доброволци, въ мене веднага възкръсна любовьта къмъ родината; предъ мене се представи перспективата; „въ България въстания за независимостьта а азъ тркъ?“ мисъльта че въ Сърбия се събиратъ доброволци ме накара да остава учението на втори планъ; решено и свършено, ще се ходи; открихъ решението си на хазаина, който радостно го одобри; отидохме съ него при стария преподаватель Басаречекъ, комуто съобщихъ че ще напустна по бедность (види се хазаина му открилъ намѣрението ми): той засмѣно ми каза, добре, добре, за да не губя учебната год. замолихъ дирекцията (по негово упжтване) да ме испитатъ по ония предмети по които не бѣхъ изпитванъ; обздихъ се и на стария професоръ нузмизматикъ Л. Симичъ, който ме насжрдчи сжщо; (Л. Симичъ е ултра българофилъ; презъ 1885 г. когато Сърбия щѣше да ни нападне, азъ му писахъ отъ Кюстендилъ за намѣрението на сжщата; той ми отговори, между което каза; „правдата е на ваша страна;“ на другата год. той ми изпрати нѣколко книги между които „Opis Jugoslavenskih novaca“ съ 17 таблици) най сетне отидохъ при владиката комуто направо открихъ решението си; той се по-засмѣ и ми каза „добре, добре;“ цѣлунахъ му ржка, той ме благослови даде ми 10 фр. за разноски, като ми поржча никому да не откривамъ решението си; наппса ми една записка на Латински, и ме прати до директора комуто я занесохъ; на другия день ми издадоха удостовѣрение че съмъ билъ редовенъ ученикъ въ I кл; съ успѣха до края на м. Май, и че напущамъ училището по бедность; дадоха ми и Сръбсхия паспортъ; тъй че на 1 Май азъ се простихъ съ ученическата скамейка и тръгнахъ за Бѣлградъ изпратенъ отъ хазяйтѣ, само до портата, най радушно, като ми дадоха храна за пжть и ми простиха наема за последния месецъ; (следъ освобождението отидохъ и свършихъ останалитѣ два класа и отъ 1 Септ. 1882 г. бѣхъ назначенъ за учитель въ Вратчанското педагогическо училище, на която професия служихъ 40 години)

Въ сжбота сутриньта пристигнахъ благополучно въ Бѣлградъ; сега заварихъ по-голѣми оживления и движения; страститѣ между младежитѣ бѣха по-разпалени отъ колкото миналата есень; въображението бѣ въздигнало шовинизъма до своята апогея; всички погледи бѣха обърнати къмъ Босна и Херцеговина; вестницитѣ се надпреварваха кой по пламени статии да обнародва противъ Турция за да повдигне народното чувство! нѣкои издаваха даже притурки сь телеграми отъ бойнитѣ полета; правителството бѣ почнало сериозно да се приготовлява за война; (запаснитѣ офицери презъ зимата имали три месеченъ курсь;) въ 12 ч. на пладне, студенти и ученици направиха митингъ на площада предъ университета (великатв школа) и главната полиция; говориха двама студенти много разпалено все за стара Сърбия, столицата на великия и силния Царъ Душанъ, и др. следъ което манифестираха изъ улицитѣ; вечерьта въ театра имаше нѣкакво забавление съ сюжетъ: Кралю Марко спи въ една пещера, заболъ сабята си въ скалата; вилата облѣчена въ народенъ костюмъ слиза отъ планината събужда го съ народна пѣсень; той скоква грабва сабята (изтегля я отъ скалата) и позовава народа на бой (алегория); една жива картина представлявающа Тур. командантъ на Бѣлград. крѣпость предава ключовете на Кн. Михаилъ (1862 год.) Онова действие отъ Вилхемъ-Телъ, когато минава и непоздравлява шапката на Херцога, поставена на върлината; бѣгството му презъ езерото и стрелбата на ябълката върху главата на детето си; на другия день Недѣля вечерьта пакъ представления: Бой на Косово поле, Милошъ Обиличь пробожда султанъ Баязида въ палатката му; Хайду Велко и ми др. Въобще, представленията бѣха такива да възбуждатъ духоветѣ; а пакъ за пѣснитѣ не питай! тѣ събаряха и унищожаваха Тур. Империя, тъй н. и пр. имаше една въ, която се казваше: Стамболе горди, у море тони; силна е рука коя те гони — убой, убой — за домовину мрети и мн. др. отъ подобенъ характеръ.

Въ, Сѫбота подиръ обѣдъ подирихъ старитѣ войводи; Панайотъ и дѣдо Ильо биле въ букурещъ; намерихъ дѣдо Цеко; при него заварихъ плѣменика му е. Георги Добриновичъ ученикъ въ гимназията Ст. Петровъ отъ Габрово, войникъ отъ Сръбската войска, — на скоро произведенъ Подпоручикъ.

в Белгр

Сърбия, осигурила гърба си отъ Австрия чрезъ Русия, почнала да събира доброволци изъ, Княжеството; Сърбитѣ и Бошняцитѣ отивали да се записватъ въ ония градове въ които е имало гарнизони, Бѣлгредъ, Смедерево, Шабацъ, и др. и следъ записванието имъ, обличали ги въ войнишки дрехи и задържали въ каазрмитѣ, като запасни войници, гдето ги упражнявали военно обучение; странитѣ, (македонцитѣ) сѫбирали въ Болевацъ, подъ, войводството на дѣдо Йльо и Соколовъ; дѣдо Ив. Вѫртопченина и дѣдо Цеко сѫбирали въ Болевацъ и Гъмзигрдъ Бѫлгари (отъ двѣтѣ страни на границата; въ, Кладево се събирали Българи отъ Романия или сѫ минавали презъ нея; на българскитѣ доброволци дрехи не се даваха; дѣдо Цеко които бѣ прогласенъ за войвода отъ сръб. Правителство, и натоваренъ да събира четници и който служеше като врѫзка между сръб. правителство и войвдитѣ, ми препорѫча да замина за Кладово, защото тамъ, вече имало сьбрани българи; азъ, бѣхъ, единствения българинъ, пѫтникъ, за Кладово; дѣдо Цеко ме заведе при военния Министеръ да му каже че азъ, напущамъ училището и отивамъ да се бия за отечеството; последния, който ни прие любезно, ме похвали и каза нѣколко насърдчителни думи, каза още че България, артъкъ сега ще бѫде освободена, защото Сърбия е ангажирана, да воюва за освобождението на Ю. Славяни; разпратени биле секретнитѣ съобщения до запаснитѣ, и Черна Гора ще воюва па и русия е обещала подкрепата си; Австрия мора (man müssen) да мирува; нареди да ми се даде отъ фонда 5 минца; по негова порѫчка ходихме сь дѣдо Цеко, при Министра на Просвещението, той отсѫтствуваше но главния секретарь написа на гѫрба на удостовѣрението, че съмъ ученикъ за да мога да пѫтувамъ съ половинъ билетъ на Австрийския параходъ до Турно Северинъ, понеже нѣмаше сръбски за на долу; ходихме при Капитанъ Влайковичъ инвалидъ (съ единъ кракъ) отъ Кримската война. съ когото билъ и дѣдо Цеко тамъ и съ когото бѣха приятели. (Капитанъ Влайковичъ — Топалъ Паша — после поведе доброволцитѣ на р. Ибаръ, (Босненската граница); той ни покани, седнахме и му разправихме моето намѣрение; той ме похвали и за да мога да се се ползвамъ съ храна, записа ме като каpraръ, (десетарь) сь който чинъ азъ имахъ право да живѣя въ града; азъ обаче ходихъ само два пѫти въ крѣпостьта да получа таина си; разпореди и ми се дадоха отъ склада дрехи, каквито се даваха и на другитѣ доброволци но на мене по-здрави и повечко; купихъ си за четене (въ парахода) нѣкой книжки, 3-4 брошури отъ „Клетницитѣ“, 2-3 отъ родътъ на Маинъ Ридовитѣ; на сутриньта си извадихъ половинъ билетъ втора класа за Т. Севериеъ и потеглихъ съ парахода, който стигна вечерьта — и — право при бай Христо при когото нощувахъ; дълго време прекарахме въ разговоръ върху предстоящитѣ сѫбития; той ми разправи по подробно за събранитѣ българи въ Кладово, разправи ми сѫщо, че П. Хитовъ постояно сновѣлъ между Бѣлградъ и Букурещъ и мн. др.; сутриньта пристигнаха съ трена отъ разни мѣста изъ Романия 10-15 момчета въ форма; той ме заведе и си купихъ мушама, калпакъ съ левски знакъ *когото притежавамъ и сега*, и къмъ 10 ч, цѣлата група слѣзохме на Дунава явно; бай Христо извади кърпата си, махна въ въздуха, нѣколко пѫти съ нея, сѫщото направиха и отъ

Кладово; следъ малко една голѣма широка лодка дойде при насъ на Ромънския брѣгъ, ний предъ очитѣ на стражаритѣ влѣзохме въ нея (бай Христо се познаваше съ тѣхъ) и минахме въ Кладово: азъ незная, чия бѣше лодката, *общинска ли, или митническа*, но ний неплатихме нищо за превоза; нѣкой отъ момчетата дадоха на лопатаритѣ по 2-3 лева бакшишъ, посрещнаха ни цѣла група хъшлаци и ни заведоха въ крѣпостьта Фет-ислямъ (ислямско владение); тамъ се явихме при П. Хитовъ, който ни заведе въ канцеларията да се запишемъ. „Записа ни Коста Радосавлевичь поручикъ отъ инжинерскитѣ войски; азъ се записахъ последенъ; П. Хитовъ ме представи, като ученикъ и когато поручика видя ученическото ми удостовѣрение, той каза: „Ето и интилегентнитѣ българсли младежи напущатъ учението си и тръгвать противъ общия врагъ“, каза ми, че имало и други българчета ученици, да се запозная съ тѣхъ и съставиме една група; като му показахъ записката отъ Капитанъ Влайковичъ, че съмъ десетарь, той потвърди този ми чинъ и ме записа въ списъка, като такъвъ.

IV.

И тъй на 5 Май 1876 год. азъ се зачислихъ въ редоветѣ на борцитѣ подъ № 105, захвърлихъ перото и грабнахъ, пушката, нова детинска радость; запознахъ се А. Каназирски, поминалъ се въ Русе, Ст. Славовъ убитъ на Шипка отъ Черкезина при кладенчето; Атанасъ Хитовъ плѣменикъ на войводата, Георги Бандаровъ, Стефанъ. . . всички ученици отъ Болградската Гимназия; като ученици ний лесно се разбрахме; по сетне се присжединиха къмъ насъ братията Атанасъ и Димитръ Рашеви отъ Русе, Никола Тилевъ (Атила), Никола Газибаровъ отъ Сливенъ, Ст. Каракировъ и нѣколко още мои съотечественици: ний съставихме една интимна група, на която азъ бѣхъ десетарь; почнаха всѣки день да прииждатъ отсреща все нови и нови борци отъ разни съсловия; търговци на дребно, служащи, работници, градинари, ученици отъ разни Европейски училища и много отъ емигрантитѣ емигрирали въ разни времена; тѣ минаваха на групи отъ 5—10 души и въ разтояние на 15—20 дни се набраха около 500 души, по възрасть бѣха отъ 18—40 год., по заможнитѣ облѣчени въ форта, други цивилни, нѣкой си купили пушки, нова система за него врѣме, саби, револвери, (единъ имаше сабя съ револверъ), ножове ками; всичката тази сбирщина отъ хора съ разни професии, характери и темпераменти едно ги свързваше: „ИДЕЯТА И СЪЗНАНИЕТО КЪМЪ ОТЕЧЕСТВОТО.“ По едно време пристигнаха Ф. Тотю, дѣдо Желю, Сапуновъ отъ Казанлъкъ, Кикеровъ отъ Сопотъ, облѣченъ въ форма на Ромжнски офицеръ, който се държеше много гордо и надменно спрямо насъ, изискваше, щото, когато го срещнемъ да му заставаме въ фронтъ и да му козируваме, нѣща за които не претендираха нито поручикъ Радославлевичъ, нито инструктора ни подпоручикъ Ст. Петковъ, но бай Ганю си я караше по своему; по едно време пристигнаха Георги Живковъ, Л. Каравеловъ и др 5—6 души, но следъ 3—4 дена пакъ си отидоха; дойде и подпоручикъ Ст. Петровъ като инструкторъ заедно съ помощника си наредникъ Александръ Вулевичь, (добъръ Сърбинъ бѣше той).

Всѣки следъ пристигането, се явяваше при команданта поручика Коста Радосавлевича, който го записваше въ списъка следъ което имаше право за храна; продоволствувахме се отъ казана по войнишки; храната бѣ добра, по често агнешка чорба; облѣкло всѣки си имаше свое; по-заможнитѣ имаха униформа (хъшовска); останалитѣ — цивилнитѣ — се задоволиха да турятъ по якитѣ и ржкавитѣ на дрехитѣ си зелени обшивки, а тѣй сжщо и зелени лампази на панталонитѣ си; всички имахме левски знаци на калпацитѣ.

Въоржжението се състоеше отъ една дълга, стара войнишка пушка, прилична на нашитѣ стари „кринки“ съ книжени фишеци, съ капзи, пълнеше се отпредъ и съ дългъ широкъ ножъ.

Обучение. Следъ пристигането на Поручика Ст. Петровъ, Командира ни, раздѣли на две чети една а подъ войводството на П. Хитовъ, а другата подъ Филипъ Тотевъ; азъ останахъ въ Панайотовата чета; четитѣ подраздѣли на по-дребни еденици по военитѣ правила, имаше производство на десетари, капрари и др. Почнахме обучението, което почваше сутринь отъ 7 до 11 и пол. (12) часа; то бѣше само предобѣдно (и въ редки случай следъ обѣдно; прекарахме кратъкъ курсъ отъ всичко онова, което е необходимо за единъ войникъ въ време на война! то се завърши съ маневри и стрелби; въ дъждовно време имахме теоретическо учение, главно полска и гарнизонна служба; запознаха ни и отъ части съ военно-административна служба; инструктора водѣше обучението твърде умело и вѣщо; — и ний първитѣ доброволци (двете чети) въ растояние на единъ месецъ възприехме и усвоихме всичко като стари войници; това показва колко жадни сме биле за война.

Дисциплината бѣ неудовлетворена.

Живота. Ний живѣехме въ крѣпостьта (съ изключение на нѣкой по-състоятелни), която е малка и още не бѣ покжтнита отъ като сж я оставили турцитѣ; даже надъ портитѣ стоеше мраморната плоча съ турския надписъ; въ крѣпостьта имаше 2-3 дълги стари орждия, оставени още отъ турцитѣ: живѣехме като всѣка недисциплинирана войска; строгостьта се спазваше само по отношение на портитѣ; следъ опредѣленото време, вечерь (провѣрката) стражата непущаше никого да излиза и влиза; водѣше се единъ свободенъ и оживенъ животъ; следъ обѣдъ въ свободното си време, едни се кърпѣха, други се борѣха съ вътрѣшни врагове, трети се кжпѣха въ Дунава и т. н. вечерь се събирахме на бастионитѣ край Дунава на групи и водѣхме разговоръ отъ различенъ характеръ, пѣяхме до късно, особено презъ луннитѣ нощи. (нѣкой шегобиици думаха; „момчета, много пѣете, ама това ще ви излезе изъ носа"); постеля ни служеше зелената трева, възглавница — камъкъ, а покривка, кой каквото имаше; въ дъждовно време спяхме на дъскитѣ въ влажнитѣ и плесенясали тунели (казамати) и все пакъ спяхме сладко; въ майската румена зора ни будеха сладкопойннитѣ безгржнии славейчета.

Организацията бѣ тъй сжщопо военому.

Всичко си вървѣше нормално. Минаваха дни седмици и месеци въ пѣсни, игри, гуляи, разходки, весели разговори, обучение и пр. едновремено съ това четѣхме сръбски и ромънски вестници за разширяването възстанията въ България; помолихме войводата Панайотъ, да тръгваме вече; той отклони това наше желание подъ предлогъ, че сме малцина, да почакаме да се съберать повече борци; следъ една седмица пакъ го замолихме, той замина за Бѣлградъ да се споразумѣе съ правителството.

На 17 май сутриньта пристигнаха сръбски и ромънски вестници, ний съ жадность почнахме да ги четемъ, колко останахме разочаровани като четохме за кланетата въ Батакъ, Перущица и други градове. Тази постжпка на турцитѣ до безкрайность ядоса момчетата; псувни, закани, противъ джелатитѣ нѣмаха край; мнозина даже упрѣкнаха войводата, че въ този моментъ *избѣгалъ* нарочно въ Бѣлградъ; нѣкой предлагаха да тръгваме и безъ него; това настроение продължи и презъ време на обучението почти до пладне, но, брожението продължи и следъ това време. Предъ вечерь пристигна отъ Т. Северинъ куриеръ, който донесе устно, новината, че Хр. Ботевъ завладѣлъ „Радецки" съ една дружина отъ 200 души, миналъ благополучно на българския брѣгъ при Козлудуй и напредвалъ къмъ Балкана. Тази новина страшно ни зарадва и въодушеви; тя инжекцира въ насъ нова енергия и станахме нетърпеливи, нервни; избра се комисия, която отиде при Команданта К. Радосавлечъ да го помоли веднага да ни изпрати за да можемъ да се съединимъ съ Ботева въ Балкана; станало даже едно спречкване по между имъ; делегатитѣ го нагрубили, което на-с-малко щѣло да се изрази въ бунтъ, а ний бѣхме вече около 6-700 д.

(Заб. Коста Радосавлевичъ бѣ единъ интелигентенъ мжжъ, на възрасть около 30 год. красивъ съ цѣла черна брада, добрудушенъ и българофилъ; той билъ съученикъ на Ангелъ Кънчевъ въ военото училище, Бѣлградъ, съ когото били интимни приятели, имаше ги фотографирани; поради Кънчевъ, той обичаше българитѣ, и често ни запитваше за самоубийството му,

Следъ 3-4 дни Панайотъ пристигна (команданта му телеграфиралъ за случката) и каза всички да се стѣгаме за походъ; ентусиазъма бѣ неописуемъ, пѣсни, ура, хвърляне калпацитѣ въ въздуха, удренето имъ на землятв, скачане, боричкане и мн. др. бѣха почти нескончаеми; на другия день Панайотъ замина за Зайчеръ, при щаба на Тимошката дивизия, къмъ която сме сс числили и ний; обучението, което се свърши съ стрелби, престана и ний имахме на разположение два дни да се приготвиме за походъ; първата грижа бѣ да изчистимъ пушкитѣ; купихме си игли, конци и др. нѣкой дребни потрѣби; дадоха ни по една риза, гащи, царвули, манерка за вода, по една конска торба нагодена за ранецъ по 5 сухари, малко тифтикъ и бинтъ (за първа помощь) по 100 фишеци и капзи; малцина отъ нашитѣ имаха горни дрехи или мушами.

На 2 юни четитѣ на П. Хитовъ и Ф. Тотевъ се построихме подъ пълна муниция. Команданта направи прегледъ, организира на ново четитѣ, произведе по предварителното представление на инструктора, десетници, капрари, поднаредници; за четникъ бѣ назначенъ наредника Вулетичъ, а за командиръ инструктора подпоручикъ Ст. Петровъ; ний старитѣ си останахме съ сжщитѣ чинове.

V.

Походъ. На 6 юни сутриньта станахме рано и почнахме да се приготовляваме. Препълнени отъ радость и ентусиазъмъ, че отдавна очаквания день дойде; обуването бѣше смѣшно; мнозина отъ младежитѣ неумѣяха да нагласятъ царвулитѣ си, та трѣбваше да имъ се помага; криво-лѣво обуха се, построихме се; дадоха ни по единъ хлѣбъ; за знаменосецъ бѣ опредѣленъ Дим. Рашевъ отъ гр. Русе; имахме си и тржбачъ (Димитръ служилъ при Чайковски въ Казакалай); имахме си и санитарь; построени въ двойни редове излѣзохме отъ крѣпостьта съ пѣсни и отидохме въ градеца на площада предъ упраллението и църквата гдето е единственото основно смѣсено училище; тамъ въ присѫтствието на гражданството и училищнитѣ деца (запаснитѣ бѣха свикани вече подъ знамената), Филипова чета и много отъ новодошлитѣ момчета, които останаха да комплектиратъ нови чети; единъ свещеникъ извърши молебена, освети знамето, поръси всички ни и каза нѣколко думи; поручика К. Радосавлевичъ произнесе кратка подходяща речь, пожела ни „добръ успѣхъ и скоро съ славни победи да стигнеме и завладѣеме Балкана“ отговора бѣ ура, да живей кн. Миланъ и пр. следъ това ни почерпиха съ вино и ракия; по команда раздѣлихме се и тръгнахме съ пѣсни, окичени съ цвѣтя — и пушкитѣ — а на знамето бѣ поставенъ единъ голѣмъ вѣнецъ отъ една госпожица. (Въ сръбскитѣ войски тогазъ нѣмаше обичай да се пѣе при маршируването; при насъ го въведоха бесарабскитѣ ученици по примѣра на рускитѣ войници; пѣвцитѣ винаги излизаха напредъ и при всѣка маршировка пѣяха български народни пѣсни подъ тактъ; болградскитѣ ученици бѣха ни научили 3-4 руски пѣсни и насъ наричаха пѣвци или „даскали“. Това правеше особено впечатление на сърбитѣ).

Филиповата чета следъ като ни изпрати се върна въ крѣпостьта; азъ не зная — па и отъ после неможахъ да се науча, — защо стори това.

При тръгването най-напредъ вървѣше дѣдо Желю (подъ войводата) съ запрѣтнати ръкави само по елекъ и гола, стара, крива широка сабя: малко накуцваше, съ което придаваше по-голѣмъ ефектъ; отъ страна подпоручикъ Ст. Петровъ; следъ дѣдо Желю, знаменосеца, съ двамата асистенти сѫщо съ извадени саби; низшитѣ началници сѫщо по мѣстата си; пѣвцитѣ почнаха да пѣятъ, (така практикувахме, когато излизахме и влизахме въ градъ или село. По полето, обаче марширането бѣ „свободенъ ходъ“ и свободни пѣсни съ пушки на ремикъ); изпратени бѣхме радушно отъ всички.

Следъ като излѣзохме отъ града, спрѣхме се и, по заповѣдь на командира С. Петровъ, азъ и Вулетичъ провѣрихме четата и намѣрихме 55 редици по 4 души, всичко 220 плюсъ дѣдо Желю, командира, наредника, знаменосеца съ двамата асистенти, тръбача и санитаря всичко 228 человѣка. Пѫтуването бѣ неуморно, защото пѫтувахме съ пѣсни, шеговити приказки, закачки и пр. пѫтувахме по шосе все покрай Дунава; Тихия зефиръ развяваше знамето, което гордо,

гордо се вѣеше, а разярения львъ, като, че даваше по-голѣмъ тласъкъ на мускулитѣ ни; следъ една почивка и обѣдъ въ с. Велесница продължихме пѫтя си. Времето почна да препича и жари; подиръ обѣдъ отъ ю.-з. се зададе единъ гръмотевиченъ облакъ; по заповѣдь на командиря снѣхме ножоветѣ отъ пушкитѣ, за да не привлекатъ молнията и сложихме пушкитѣ обратно (съ устата на долу) и наистина около насъ на 2-3 места падна молния; настѫпи проливенъ дъждъ въ такава форма, че капкитѣ не се различаваха една отъ друга; облака премина следъ като се измокрихме до кожа; вечерьта пристигнахме въ Бърза-Паланка посрѣщнати отъ властитѣ, гражданството съ ура и живио! учащитѣ се деца ни обсипаха съ цвѣтя; нощувахме по квартири; домакинитѣ сърби и власи ни нахраниха добре и ни изсушиха. (тѣхнитѣ синове и близки бѣха заминали за фронта)

На 7 юни следъ закуска, и преди похаждането, командиря С. Петровъ благодари на грлжданитѣ за добрия приемъ, ний потеглихме съ пѣсни, изпратени съ ура, живио, на добръ часъ и пр. и пакъ съ цвѣтя; времето бѣ добро; продължихме пѫтя все покрай Дунава до с. Душановецъ, гдето ни посрѣщнаха и черпиха съ вино и безъ да се спираме продължихме, и привечерь се раздѣлихме съ Дунава, отправихме се право на югъ. При преминаването презъ с. Видровецъ единъ Пиротчаненъ кръчмарь бѣ изнелъ вино въ изобилие, та се подкрѣпихме добре!; около 10 ч. вечерьта пристигнахме въ Неготинъ, посрѣщнати съ музика (зурли и тѫпани); влѣзохме въ града съ пѣсни, бодри, весели, разквартируваха ни по ханищата; понеже бѣхме уморени, спахме, като укѫпани; личеше, че гостоприемството не бѣ тъй радушно. при все това властитѣ ни хранѣха; *старитѣ говорѣха български*; на 8 имахме почивка.

На 9 юни предъ обѣдъ напустнахме Неготинъ, изпратени по-радушно, отъ колкото посрещането; настана силна горещина и жега, и въ най-голѣмата горещина на пладне стигнахме въ Брѣстовецъ; настаниха ни въ църковния дворъ. гдето ни донесоха за храна печени агнета, топълъ хлѣбъ, вино, ракия и пр. нахранихме се добре! Преди тръгването ни, донесоха нѣколко кошници съ селски цвѣтя и ни раздадоха, а на знамето окачиха единъ голѣмъ вѣнецъ; голѣмо впечатление произвеждаше на селенитѣ нашето знаме съ лъва, какъвто не сѫ виждали и марширането ни съ пѣсни; подиръ обѣдъ почна да ръми ситенъ дъждецъ ний пѫтувайки презъ кални, мочурливи, блатливи мѣста вечерьта пристигаме въ с. Салашъ гдето заварихме войводата П. Хитовъ, тръгналъ отъ Зайчеръ да ни посрѣщне; тукъ имаше храна въ изобилие, но *никой не ни даде нищо*; който имаше пари, купи си, който не — яде само хлѣбъ; спахме на улицата.

На 10 юни при добро време напустнахме селото и продължихме пѫтя си си на югъ, замръкнахме и минахме между с. с. Вражо грънци и Гъмзи градъ; настана тъмна облачна нощь, пѫтувахме презъ баири, кални долини и срѣдъ нощь стигнахме при Зайчеръ гдето спахме въ една мелница край града.

На 11 юни сутриньта минахме презъ града съ пѣсни, подъ тактъ, но никой не обърна внимание на насъ; понеже тамъ имаше много концентрирана войска, види се населението се наситило да посрѣща и изпраша; па и военитѣ власти не се заинтересуваха за насъ; заведоха ни на югъ отъ града 5-6 килом. въ мѣстностьта Кралевица и тамъ ни оставиха въ една горица (бранище) на лагеръ, гдето си построихме колиби; тамъ заварихме старитѣ войводи дѣдо Илйо, дѣдо Цеко, дѣдо Ив. Кулинъ (Върточенинъ) съ своитѣ чети комплектувани по-рано въ Болевацъ, Гъмзи градъ, Зайчеръ и обучавани отъ сръбския поручикъ Глиша Марковичъ; тамъ бѣше и С. Соколовъ, като подпоручикъ; на близо до насъ въ полето бѣха сръбскитѣ войски на лагеръ; нашия командиръ С. Петровъ ни напустна вечерьта, вѣроятно повърнатъ въ полка си.

Въ четата на дѣдо Илйо бѣха македонци, въ четата на Ефта сѫщо; въ тая на С. Соколовъ бѣха българи отъ трънско и македонци старосърбиянци, надѫхани съ шовинизъмъ отъ школата на Милошъ Милоевичь и Везенко; въ четитѣ на дѣдо Иванъ и дѣдо Цеко бѣха българи отъ двѣтѣ страни на границата: отъ Видинско, Бѣлоградчишко, Кулско, Пиротско, Нишко и др.

На 15 юни пристигна и Ф. Тотевъ съ четата си отъ Кладово; всичкитѣ чети излѣзохме да ги посрѣщаме съ пушки край града; неговото дохождане бѣ импровизирано; понеже той бѣ живѣлъ въ Одеса, видѣлъ рускитѣ салтанати, та, съобрази положението; като индувидъ съ своя външенъ блѣсъкъ, той респектира не само насъ, доброволцитѣ, и гражданитѣ но и сръбскитѣ войници, офицери, които бѣха излѣзли за любопитство да гледатъ па и самия командантъ на града поручикъ Г. Марковичь, които му козируваха. Срѣденъ ръсть, мургаво лице, голѣми орбити на очитѣ, по-голѣмата часть отъ склеротиката на които се виждаше, бръснатъ съ засукани ястъклии мустаци, облѣченъ въ форма съ голѣмъ черъ калпакъ съ перо, голѣмъ левски знакъ, който блѣщеше яхналъ единъ едъръ вранъ конь стъпващъ гордо, гордо, съ гола шашка въ рѫка предвожда четата, държащъ се смѣло и гордъ погледъ. Четата му бѣше раздѣлена на три колони; споредъ боята на дрехитѣ; най-напредъ вървѣха съ бѣлитѣ дрехи; следъ четата обозъ отъ 3-4 кола натоварени съ горнитѣ дрехи на момчетата и др. провизии, карани отъ сръбски каруцари. Всичкитѣ влѣзоха стройно, само съ пушки на рамо, стъпватъ гордо подъ тактъ и всѣко отдѣление пѣеше отдѣлна войнишка пѣсень подходяща на такта. Колонитѣ вървѣха на известна дистанция. Знаменосеца бѣ единъ високъ строенъ мѫжъ съ голѣми засукани мустаци, а асистентитѣ освенъ пушки бѣха препасали сабли и револвери. Знамето бѣ малко, вѣтхо и продупчено на нѣколко мѣста. То било сѫщото онова знаме съ което Ф. Тотевъ е воювалъ презъ 1867 год. Ний държахме пушкитѣ на „почетъ“. Въобще мина по край насъ, като победитель. Настаниха ги на лагеръ при насъ.

До 18 VI се бавихме тукъ. Замѣнихме първитѣ пушки съ други пакъ Белгийки, но по къси и по леки и съ тесаци (на първитѣ пушки широкитѣ ножове нѣмаха ножници, стояха винаги на пушкитѣ голи, а сегашнитѣ, ножове, съ ножница) които наострихме; дадоха ни тенекиени котийки за книжнитѣ фишеци, капзи, барутъ, и др; направихме нѣколко упражнения, (подъ инструкцията на пор Глиша Маркевичъ) сь цель да манипулираме съ новитѣ пушки; запознахме се съ полска (лагерна) служба; нощно време вардѣхме около лагера, обикаляхме патраулъ и пр.; въ свободнито си време отивахме въ града да си купуваме нѣкой дребни потрѣби, като игли, конци, копчета и пр.; и тукъ *старитѣ говорѣха български*, както въ Неготинъ; ходѣхме и за храна при поручикъ Г. Маркозичь (който се считаше и като началникъ на доброволческата бригада) и за нѣкой други работи отъ воененъ характеръ.

На 16 юни пристигна командующия тимошката дивизия, генералъ Милойко Лешанинъ; всички войски и ний излѣзохме да ги посрещаме; следъ това направи прегледъ; когато дефигирахме предъ него, той поздравляваше всѣка чета отдѣлно.

На 17 юни положихме клетва, по обикновеному, присѫтствуваха и граждани отъ града и близкитѣ села; молебена се извърши отъ Неготински владика въ съслужие на 5 свещкника; *нашитѣ войводи не бѣха поканени при аналоя*; следъ молебена владиката поръси знамената и висшитѣ началници, а свещеницитѣ — войскитѣ и гражданитѣ; после колѣничихме и гологлави положихме клетва за вѣрность на Кн. Милана, и на своето отечество; следъ клетвата владиката каза нѣколко думи, а следъ него Генерала произнесе речь, която не дочухме и не разбрахме, защото бѣхме далеко отъ тѣхъ; следъ речитѣ извикахме ура, живио Кн. Миланъ; разтворихме карето и пакъ дефилирахме съ всичкитѣ войсси, подиръ което си отицохме на лагера; този день имахме девета разкладка.

Мѣстото му е да отбелѣжа, че знамето на нашата чета (П. Х.) бѣше най голѣмо и най-красиво; на триколоренъ платъ дълго около 2 метра и широко около 1 м.; отъ едната страна изправенъ коронованъ разяренъ лъвъ, съ гола сабя въ дѣсния си кракъ, отъ горѣ му надписъ „Свобода или смърть“, подъ него 1876 год. Всичко бѣше изящно ошито съ желти сърмени конци обаче незнамъ отъ кого.

Заб. Дѣдо Цеко стария иойвода бѣ въ интимни отнощения съ своя боеви другарь отъ Кримъ войвода, инвалида Кап. Влайковичь; чрезъ последния той бѣше познатъ на много висши офицери, между които и полковникъ Лешанинъ въ последствие произведенъ генералъ; дѣдо Цеко освенъ, че имаше разрешение да сформирува чети, но и служеше, като връзка между сръбското правителство и четитѣ, които се сформируваха въ Кладово; той и дѣдо Иванъ събирали четници въ Болевацъ и Гъмзии градъ и после ги довели въ Зайчеръ. — На 16 юни, когато посрещнахме генерала и дефилирахме предъ него, той видя българскитѣ знамена и несторилъ „ХАСЪ“ отъ тѣхъ. Сжщия день подиръ обѣдъ, дѣдо Цеко отива при него, въ палатката му, да се види гдето заварилъ и Неготинссия владика (руски въспитаникъ); следъ обикновеното поздравление, генерала отворилъ дума за знамената въ смисълъ, че на сръбска земя и между сръбскитѣ войски не бива да се развяватъ чужди знамена и че такива трѣбва да се замѣнятъ съ сръбски“; дѣдо Цеко силно се противопоставилъ на това предложение, отрекълъ да замѣни българското знаме на своята чета съ сръбско; препирнята взела сериозенъ характеръ, и благодарение на владиката възбуеенитѣ духове утихнали и въпроса се решилъ въ полза на дѣдо Цеко; на 17 при осветяване знамената и полагане на клетвата, нешитѣ две чети (П. Х. и Ф. Т.) и дѣдо Цековата носехме българсскитѣ знамена (трикольоръ) Дѣдо Цеко, обаче, щѣше да заплати съ живота си за тази негова упоритость. — На 18 юни следъ обѣдъ герерала го командирова въ Кладово да доведе една чета; той се обажда на дѣдо Ивана, взема си горня дреха и тръгва съ каруца; замръкнали при с. Салашъ; при преминуването презъ едно мостле, каруцара по поржка направилъ да се преобърне каруцата и дѣдо Цеко пада въ калния долъ та

по едно редко чудо остава живъ; строшаватъ му се две ребра и дѣсната ржка, а едина кракъ силно контузенъ; връща се обратно. Сутриньта се явява при насъ и съобщава за случившето се; остава четата си при дѣдо Ивана, дава му се нуждната помощь и безъ да се обади на генерала замина на лѣчение въ княжевачката болница; при тръгването ни за границата, момчетата отъ неговата чета самоволно се подѣлиха и по желание се присъединиха при други чети; тъй напр. при насъ додоха 60 души, при дѣдо Иванъ около 50 души, при Филипа 20-30 души, а 21 человѣкъ останаха сами да воюватъ, кждѣто искатъ но, когато Хр. Македонски дошелъ отъ Кладово на 21 юни съ 190 души, тѣ се присъединили при неговата цета и тръгнали за Бабани глава.

Понеже много отъ момчетата, въ двѣтѣ чети, приятели, познати, роднини, съграждани и пр. като се видѣха, следъ пристигането на Филипа, се размѣниха сами, то за да се избѣгне всѣкакъвъ инцидентъ, войводитѣ решиха да се опредѣлиме сами въ която чета желаеме да останеме; за тази цѣль войводитѣ ни събраха (построихме се), — забиха знамената на известно разстояние отъ насъ и поканиха кой подъ което знаме желае, подъ него да отиде; по този начинъ стана *раздѣлението* на четитѣ На 18 юни предъ обѣдъ стана една незначителна размѣнка; азъ останахъ пакъ при Панайота; при мене додоха моитѣ съграждани и другари отъ детинство Гецо Калиния, Мицо Тодоровъ, Кръсто Петровъ (Чаплата), Георги Илиевъ (Шарата) и плѣменика на дѣдо Цеко Георги Добриновичъ и др. познати; презъ време на дѣлението Тома Хитровъ (фотографъ въ София следъ освобождението) ходѣше между момчетата да агитира да останатъ при Филиповата чета, но на-с-малко щѣше да бжде линчуванъ; Илия Дишлията (братъ на Димитръ Дишлията, знаменосеца на Х. Димитра) се скара за нѣщо съ Панайота и се върна въ Кладово; следъ обѣдъ сжщия день поручика Глиша Марловичь, дойде при насъ; построихме се всичкитѣ чети; следъ като ни похвали, че за кратко време сме усвоили най-необходимото, и нуждно за насъ, военно обучение, подраздѣли четитѣ отново, произведе нѣколко десетари, каприрари, подначелници и др. (старшитѣ нѣмаха никакви външни знаци, но другаритѣ имъ знаеха); произнесе насърдчителна и прощална речь, която завърши, че отъ сега занапредъ нашъ главенъ началникъ ще бжде руския майоръ Николай Киряевъ, когото ще трѣбва да слушаме и му се подчиняваме безусловно; още не довършилъ речьта си и майоръ Каряевъ пристигна съ 5-6 души българи — ГОЛѢМЦИ — отъ букурешкия комитетъ; следъ обикновеното представлене, майора сѫщо каза нѣколко думи, и рече довечера да бѫдемъ готови ще има походъ къмъ границата и си отидоха.“

На 17 юни 1876 г. състава на четитѣ въ Зайчеръ бѣ:

1. Четата на П. Хитовъ 335 и 60 отъ четата на дѣдо Цеко	395 д.
2. Четата на Ф. Тотевъ 310 и 55 отъ четата на дѣдо Цеко	365 д.
3. Четата на Дѣдо Илйо	130 д.
4. Четата на Симо Соколовъ	224 д.
5. Четата на Ефта Македонеца	85 д.
6. Четата на д. Иванъ Кулинъ (Вѫртопчан.)	185 д.
всичко :	1404 г.

За вечеря ний добихме само по единъ хлѣбъ; като се мръкна, натъкмихме се, построихме се съ пушки при „нозѣ,“ и чакаме майора; чакаме, чакаме нѣма майора; въ сръбския лагеръ свириха заря следъ което настана тишина; нощь тиха, ясна тамамъ за фантазиране; стана срѣдъ нощь, а нашия началникъ още го нѣма; търпението се обърна въ негодуване и много отъ момчетата лѣгнаха на земята; бѣше превалило полунощь, когато се задад ха отъ къмъ града 3-4 силуета, наближиха, додоха при насъ; тѣ бѣха Ф. Тотевъ, майоръ Киряевъ и единъ руски докторъ, който дойде съ насъ; Филипъ отиде при четата си, а майора дойде при насъ, поздрави ни, изкомандува и тръгнахме.

VI.

19 юни. Сугриньта много рано тръгнахме подъ предводителството на майоръ Киряевъ; следъ единъ часъ пѫтуване къмъ турската граница, артилерийски часовой ни спрѣ за пропуска; до като се узнае, съмна се (бастионъ лафетъ); до обѣдъ стигнахме при с. Вратарница на Тимокъ подъ самата грвница и се установихме въ единъ дервентъ; следъ обѣдъ почна да ръми дъждецъ, ний прибѣгнахме подъ дърветата и скалитѣ (мѣстото било корито на нѣкоя до потопна рѣка); по едно време момчетата отъ дѣдо Илйовата чета почнаха да гърмятъ; майора и доктора едвамъ ги спрѣха; причината била, че момчетата отъ четата на Симо Соколовъ, като старо сърбиянци въ които кипѣше антагонизма противъ българитѣ не искали дв отидатъ въ България да се биятъ за насъ, а искатъ въ Стара Сърбия и Македония подъ предводитевството на С. Соколовъ; тѣ повлияли на много момчета отъ дѣдо Илйовата чета, които го напущатъ и той остава съ 70-80

момчета; ония отъ четата на Ефта всички отиватъ при Соколовъ и Ефта (войвода безъ войска) дохожда при насъ заедно съ стария Милетичь, Лазарь Костичь учитель и още други 5-6 души; дѣдо Иванъ се скара съ Соколовъ, събра четата си и замина за с. Раковица (после се научихме, че повечето отъ тѣхъ загинали въ едно сражение); предъ вечерь дъжда престана; напълнихме пушкитѣ, турнахме ножоветѣ и тръгнахме; около полунощь сѣднахме на почивка и положихме пушкитѣ на земята, всѣки предъ себд си. Въ тъмнината едно момче стѫпнало на ножа и поряза крака си: по заповѣдь пакъ снѣхме ножоветѣ и ги турнахме въ ножнницата; дъжда пакъ почна да ръми, ний продължихме пѫтя си, и стигнахме до с. Нови ханъ, голѣмо село между Зайчерь и Княжевацъ; спахме тамъ въ двора на общинското управление; нѣкой спаха по ханищата.

На сутриньта 20 юни тръгнахме по шосето за Княжевацъ; вървяхме до едно село после се отбихме на дѣсно, и предъ вечерь стигнатме с. Петруша, дето се разпопожихме въ едно бранище надъ селото и нощувахме.

На 21 юни понедѣлникъ, сутриньта, по заповѣдь се построихме въ каре, вѫтрѣ влезе майорь Киряевъ съ войводитѣ; следъ обикновения поздравъ той прочете прокламацията съ която Сръбското правителство обявява война на Турското, *за освобожденето на Ю. Славяни* следъ това държа една патриотическа речь, особено за насъ българитѣ въ която между другото каза: „помнете добре, че народъ, чийто синове знаятъ да се жертвуватъ, неговото отечество ще бѫде освободено“ (така поне го преведоха болградскитѣ ученици Каназирски и Славовь) следъ това карето се отвори и ние тръгнахме по Кадж-боазката долина, по край една рѣкичка по единъ старовремски римски пѫть; къмъ 10 ч. пр. обѣдъ ний стигнахме до с. Ново Корито и спрѣхие; войводитѣ съ майора излязоха и отидоха по рекнозицировка къмъ границата, а ний ги чакаме, въ колони съ пушки при „нозѣ“; въ това време единъ отъ селската погранична стража дойде и съобщи, че башибозуци и черкези се концентрирали на границата и заели позиций; дъжда почна да ръми и времето стана мъгливо; следъ 10-15 минути се завърнаха началницитѣ; кални. мокри, измокрени тръгнахме по чети, минахме презъ селото, продължихме пѫтя надъ село изъ ливадитѣ; ний настѫпвахме съвсемъ хладнокръвно, весели, безгрижни; никой не мислеше за смърть; всеки думаше: „напредъ“; обхваанти бѣхме само отъ идеята за отечеството; бѣше часа около единъ следъ пладне, и ний сме близо до границата; майора разпредѣли мѣстата на четитѣ така: Четитѣ на дѣдо Илйо и Соколовъ на лѣво крило (наше), Филиповата въ центъра, а Панайотовата, която бѣ раздѣлена на две отдѣления, едното подъ негова команда до Филипа, а другото подъ дѣдо Желю, въ което бѣхъ и азъ въ най-дѣсно крило (наше); резрѣдихме се въ вериги (всички бѣхме въ верига, резерва нѣмаше); турихме ножовтѣ и капзи на пушкитѣ и продължихме напредъ презъ хълмиститѣ ливади, наближихме гората, и турцитѣ, които до тогава се спотайваха съ цѣль да ги наближимъ съ единъ залпъ се обадиха; ний отговорихме веднага по посоката отъ кѫдето се чу залпа; започна се престрелката, турцитѣ бѣха въ гората при добри позиций, а ний на отворено въ ливадитѣ, съ рѣдки дѫбови дървета; тревата мокра, почвата мочурлива, баири, а ний атакувахме Майора съ чизми, облѣченъ въ руска куртка, съ „шайкача“ (сръбска офицерска боева шапка) на глава, съ гола сабя въ рѫка, *върви предъ насъ* и постояно вика: „в’перецъ братци“, съ него заедно и войводата; по едно време единъ неприятелски куршумъ мина надъ главата му и прониза единъ листъ на близкото дърво, той го откъсна хладнокръвно и каза „той не билъ за мене“, и го забоде на шапката си; следъ малко той се хлъзна и падна ний помислихме, че го убиха; той стана и рѣче „ничево“, ний се успокоихме; напредвахме стреляхме на посока; знамето се развяваше гордо, гордо, и разярений лъвъ ни вдъхваше по-голѣмъ куражъ и ентусиазъмъ; когато влѣзохме въ огнената линия, веригитѣ се разредиха и разкъсаха защото трѣбваше да прибѣгваае за защита подъ дърветата; имаше случай гдето по 2-3 момчета се събираха задъ едно дърво; по едно време ний (нашето отдѣлеиие) възвихме половинъ на дѣсно възкачихме се на гребена и безъ да знаеме, обградили сме тѣхното лѣво крило; започнахме съ залпове да ги обстрелваме; гърмежа на нашитѣ пушки по цѣлата линия, удвояванъ отъ ехото, правеше сражението адско; продължихме стрелянето разпалено до вечерьта; това застави противника да отстѫпи по цѣлата линия да избѣга далечъ отъ насъ; неприятеля разбитъ, и ний спечелихме победата! ентусиазмъ неописуемъ! кръстихме се вече въ кървавата баня, при все, че имаше военно-тактически грѣшки. Вечерьта падна мъгла, почна да ръми дъждъ, който продължи дълго време, и престана; стъмни се добре; дѣдо Желю заповѣда и ний гръмнахме залпъ по направление на избѣгалия противникъ който веднага ни отговори; позторихме, потретихме, сѫщото направи и той; (момчетата, които не бѣха въ нашето отдѣление и които сѫ се върнали по-рано отъ насъ въ селото, както и ония, които сѫ се настанили изъ колибитѣ и

кошаритѣ, помислили, че противника самъ помежду си се избилъ); почнахме да се връщаме и ний, но тъмнината не позволяваше да се ходи свободно, та често стръмнистата мѣстность налагаше да се държиме по 2-3 души подпирайки се на тесацитѣ; едни отъ момчетата спаха по колибитѣ, други изъ кошаритѣ, трети въ коритото на рѣкичката, а нашата група отъ 25-30 души съ дѣдо Желю останахме подъ гребена Голашъ въ една урвичка подъ едно дърво, и тамъ треперахме цѣла нощь, безъ да вземеме охранителни мѣрки! селската стража и тя се върнала рано, рано въ селото

Сутриньта 22 юни слѣзохме долу у ливадитѣ, събрахме се съ другитѣ момчета отъ Панайотовото отдѣление, които спали по колиби и кошари и влѣзохме въ селото съ закичени пушки и калпаци; тамъ заварихме другитѣ войводи съ своитѣ момчета; отъ направената провѣрка се видя, че отъ Панайотовата чета има 25 убити и 13 ранени, между които 9 сериозно; Филипъ събра четата си, напустна селото и замина неизвѣстно за кѫде.

Майора замина за топове, но не се върна вече при насъ; останахме три чети (Панайотова, Илийова и Соколова); войводата прати 10 души да заровятъ мрътвитѣ, и други 10 души (между, които азъ и „шопчето“) да направимъ рекнозицировка на полесражението; въ гората намерихме 3 пушки система „Шнайдеръ“, пълни и праздни гилзи отъ сѫщитѣ, единъ старъ поясъ, старъ силяхъ и единъ ятаганъ срѣдна голѣмина.

Подиръ обѣдъ селската стража доведе единъ българинъ отъ с. Салашъ (Бѣлоградчишко), когото взела за шпионинъ; между другото той разправи, че сме водили сражение съ башибозуци и черкези, които следъ разбиването имъ избѣгали въ селото; войводата го изпрати вързанъ въ Княжевацъ на военитѣ власти; изпратиха се за тамъ и сериозно раненитѣ отъ всичкитѣ чети около 50 души.

Въ срѣда на 23 юни пристигна половинъ баталионъ сръбска милиция на чело на 1 капитанъ (за насърдчение казваха, че сѫ единъ баталионъ; поднаредника пъкъ ми каха, че сѫ две роти) която се разположи въ ливадитѣ надъ селото, часть отъ нашата чета направи рекнозицировка изъ гората, върнаха се и съобщиха, че нѣма нищо; понеже сръбската милиция не ни познава и за да не ни вематъ за черкези, ний привързахме на калпацитѣ си ленти отъ бѣло платно, нѣкой вързаха и на рѫката си.

Четвъртакъ мина спокойно; изчистихме си пушкитѣ и приготвихме фишеци.

Въ петакъ 25 юни тамамъ сѣднахме на обѣдъ, изведнажъ се даде тревога! турски войски се явили: всичкитѣ чети оставихме обѣда грабнахме пушкитѣ и бѣгомъ на границата (милицията пасуваше), запалихме три турски караулни здания (сега минахме границата); явилитѣ се турски войници види се, били разузнавачи, защото като чули нашата гюрултия върнали се обратно; ний се върнахме, заехме първитѣ си позиций въ гората, разпредѣлени така: дѣдо Илйо и Соколовъ на лѣво (наше) крило, сръбската милиция въ центъра, а П. Хитовъ и дѣдо Желю на дѣсното (наше) крило, пренощувахме на позицийтѣ.

Въ сжбота цѣлия день и презъ нощьта останахме тамъ.

Въ недѣля 27 юни сутриньта много рано се зачуха сигналитѣ отъ тржбитѣ въ турския лагеръ, нашия тржбачъ долови, че тия сигнали биле за тревога; и действително редовната турска войска състояща се отъ 6 баталиона (табора?) 6 горски орждия (а ний около 1200 души безъ оржддия) която замѣстила башибозуцитѣ, още въ тъмни зори нападна лѣвото ни крило; противника постепено се разви въ боевъ редъ и почна да настъпва и къмъ насъ; почнахме да стреляме и ний съ милицията; противника посрѣщнатъ съ ожесточенъ огънь, като ни наближи, спрѣ се задъ дърветата и усили огъня си и срещу насъ; куршумитѣ падаха, като градъ около насъ и надъ насъ, и така си плющаха по стеблата на дърветата или каманяцитѣ на Голашъ; ний скрити сжщо задъ дърветата се намирахме въ безопасность и отговаряхме смѣло и редовно; рѣдко нѣкой да охне или падне убитъ; къмъ обѣдъ почнаха да стрелятъ и сь орждията; види се стреляха безъ прицелка. защото гранатитѣ имъ падаха задъ насъ, падналитѣ пъкъ предъ насъ, не експлоадираха защото се заравяха въ чернозема; сражението ежеминутно ставаше по-ожесточено, особено на нашето крило; ний продължавахме да се сражаваме ЮНАШКИ всѣки се грижеше за своето самосъхранение (безъ да обръщаме внимание, какво е положението въ центъра и лѣвото крило; по едно време противника почна да стреля задъ гърба ни! обходени сме! на лѣвото крило, и въ центъра настъпи затишие, топоветѣ продължааатъ да стрелятъ безъ спиръ и усилено върху нашето крило и ний се намѣрихме въ кръстосанъ огънь; капитана на милицията, като видѣ това положение качи се на *бѣлия си конь* и отстжпи назадъ въ по-безопасно мѣсто; войницитѣ. като го видѣха, последваха го; отначало започнаха да отстжпватъ единично, на групи, и най-после въ безпорядъкъ всичкитѣ до единъ; бегаха и отъ нашитѣ, заразени отъ милицията; при мене дойде единъ поднаредникъ отъ милицията и ми каза да бѣгаме брате „*неможе да се излѣзе на глава, велика е турска сила*“. Ний спрѣхме стрелбата, но турцитѣ продължаваха залповетѣ си върху насъ и чакъ когато видѣхме, че селото е въ пламъци, по заповѣдь на дѣдо Желю слѣзохме малко на долу за да не ни засягатъ турскитѣ куршуми; качваме се пакъ на Голашъ по гребена виждаме жени, деца, стари хора отъ селото бѣгатъ. Присъединихме се къмъ тѣхъ и вечерьта стигнахме въ Нови ханъ! И така следъ 7-9 часово ожесточено сражение, ний бѣхме разбити отъ противникъ по-численость петорно-почти, по-голѣмъ отъ насъ съ по-добри преимущества и въоржженъ съ модерни оржжия. На Нови ханъ заварихме дѣдо Илйо и Соколовъ разбити по-рано и мнозина отъ нашитѣ дошли по-рано, и други нови доброволци дошли отъ Кладово; съ тѣхъ имаше момчета отъ четата на дѣдо Ивана, които разправиха че преди 2-3 дни сж имали сражение и били съвършено разбити; мнозина паднали мъртви, имало и плѣнени отъ тѣхъ; нощувахме тамъ, като ядохме само сухари защото въ недѣля сутриньта не можахме да получиме таина си, който трѣбваше да получимъ въ сжбота сутриньта; на сутриньта пристигна и войводата; той се скаралъ съ капитанина на милицията, който му, натяквалъ, че ний сме бѣгали! следъ като се събрахме всичкитѣ, провѣрихме се и видѣхме, че най-много сж пострадали четитѣ на дѣдо Илйо и Соколовъ (изгубили около 70-80 души); отъ сърбитѣ нѣмаше ранени има мъртви; отъ Панайотовата чета имаше убити, но понеже останаха на полесражението неможахме да узнаеме имената имъ; тѣ бѣха около 15 дущи; намерихме само 3 тежко ранени, които взехме съ себе си; отъ нашето отдѣление имаше 2-3 леко ранени, които дойдоха (бѣгаха) съ насъ; следъ това потеглихме и къмъ обѣдъ стигнахме въ Княжевацъ, гдето прекарахме двата Петрови праздници; тамъ оставихме въ болницата и нашитѣ ранени; друга група момчета направо презъ разни села отишли преди насъ въ града; неселението бѣше по домоветѣ си, работеше безгрижно; на Петровденъ гражданитѣ празднуваха въ честь на нѣкаква победа, която сърбитѣ нанесли на турцитѣ при Бабина глава; когато занесохме нашитѣ ранени въ болиицата, ний се видѣхме съ дѣдо Цеко и други наши ранени, които ни се оплакваха, че не били добре гледани; всичкитѣ училища, по-голѣмитѣ ханища, кафенета, учрежденията бѣха обърнати въ болници.

Справедливостьта го изисква да изповѣдамъ чистосъвѣстно, че четницитѣ на дѣдо Илйо и Соколовъ се държаха на позициитѣ си ЮНАШКИ, въ пълната смисъль на думата, презъ цѣлото време на сражението, при това на голи камести позиций и отстѫпиха (макаръ въ безпорядъкъ) следъ такава ожесточена и отчаяна борба само предъ непреодолимата неприятелска сила; слава имъ! После се научихме, че противника билъ 6 баталиона, 6 горски орѫдия, а ний около 1200 души безъ орѫдия.

Въ първото сражение при всички очебиющи дефекти ний одържахме победа, изгонихме противника отъ позицийтѣ му (при все, че бѣхме уморени, кални, мокри и съ торбитѣ на гърба тежки около 25-30 кгр.), благодарение на нашата решителность, безгранична доблесть, въодушевление и себеотрицание.

Въ второто сражение (27 юни) сѫщитѣ грѣшки; ний бѣхме пакъ всички въ верига, безъ резерва и безъ авангъ постове; сръбскитѣ войници имали само по 50 патрона дадени имъ на бърза-рѫка въ Зайчерь; по тази причина тѣ правяха голѣма економия въ стрелбата; очакванитѣ топове и муниция не имъ пристигнаха; ний имахме на среща си противникъ отъ 6 баталиона и 6 горски топа, плюсъ башибозука и черкезитѣ, очевидно бѣ, че 1200 души неможаха да очакваатъ успѣхъ, но, поне можехме да го поставимъ въ невъзможность да напредне толкова и да го спрѣме на позицийтѣ му.

Забел. Следъ заминаването на нашата и Филиповата чети отъ Кладово. и особено следъ обявяването на войната, приижданато на доброволци въ Кладово продължавало, но Кладово служилъ вече, като сборенъ пунктъ и проходящитѣ не били запознавани съ манипулирането на пушки и пр. щомъ се събере една група отъ 100 и повече души изпращали ги за Зайчерь и Княжевацъ, а следъ падането на двата града въ Дели градъ; една чета отъ около 100 души наскоро следъ нашето заминаване, подъ предводителството на единъ младежъ тръгнала за Зайчеръ, но изпратена въ В. Изворъ; на 21 юни тя била вкарана въ сражение и поставена въ първитѣ редове, (артрлерията била далеко отъ тѣхъ) следъ разбиването имъ турската кавалерия ги погнала и отъ неопитность мнозина изгинали, други плѣнени, трети се издалили въ тинестия Тимокъ, а оссаналитѣ 40-50 души дошле въ Зайчеръ; съ тяхъ, види се, е тръгналъ отъ Кладово Хр. Мекедонски съ 195 души и на 22 юни пристигналъ въ Зайчеръ: горнитѣ 40-50 души му били предадени отъ поручика Глише Марковичь; присъединили се и ония 21 момчета, които бѣха останали отъ дѣдо Цековата чета, тъй щото войводата Македонски съ своитѣ 195 плюсъ 50 и 21 всичко 226 на 23 юни заминалъ презъ Княжевацъ на Бабина

глава; (така ми разказа едно ранено момче, отъ разбититѣ при В. Изворъ, въ княжевацката болница).

Забел. II. Освенъ разбитата при *В: Изворъ чета* съ незнайния загиналъ войвода, и тази на Хр. Македонски, въ Кладово (по сведения) сѫ се сформирували и други чети, тъй напр. чети на капитанъ Райчо Николовъ, Хр. Тепавски българи, но руски офицери; капитанъ Захари Филиповичь, (сѫщо руски офицеръ, който въ 1875 год. ходи на Херцеговск. граница), Петъръ Лазаровъ съ 50 60 души, Ефта, (който дойде при насъ, защото момчетата му го оставихв и отидоха при Соколовъ), Лазарь Костовичь, и единъ руски майоръ Поповъ, всичко оксло 15 чети

На 1 юли следъ като получихме по единъ хлѣбъ отъ кукурузно брашно, тръгнахме за Бѣла паланка гдето бѣха и сръбскитѣ войски; презъ града минахме въ стройни редове съ пѣсни, а *едно наше момче свирѣте съ флейта*; голѣмо впечатление произведе нашето минуване презъ града; населението, като ни гледаше просто се чудеше и дивеше, а нѣкой говорѣха помежду си съ високъ гласъ: „ето съ пѣсни отиватъ да мратъ“. Цѣлъ день вървяхме на югъ, вечерьта стигнахме до с. Гушево, нощувахме вънъ отъ него на шосето до едно ханче.

Сутриньта на 2 юли следъ като получихме таина си продължихме пѫтя все на югъ и предъ обѣдъ стигнахме Пандарило; това е граниченъ пунктъ съ ханища, митници и караулни домове; последнитѣ бѣха разрушени отъ сръбскитѣ войски, понеже слабитѣ турски части избѣгали къмъ Бѣлапаланка: сръбскитѣ войски безъ препятствие стигнали до Бабина глава; за тамъ бѣше и и нашия пѫть; на Пандарало си починахме; на обѣдъ мина генералъ Черняевъ на пѫть за Бабина глава; ний го посрещнахме съ воени почести, дефилирахме предъ него; той ни държа на руски езикъ подходяща речь, похвали ни за действията на Кадѫ-боазѫ, обеща да ни даде топове и си замина; тръгнахме и ний; при преминуването на границата, трогателни сцени настанаха; едни плачатъ отъ радости, други скачатъ, трети пѣятъ, викатъ, радостни възклицания, *а мнозина се хвърляхме да цѣлуваме бащината земя*; въобще радость, веселость, ентусиазмъ и пѣсни съ викове, хвърляне калпаци горе, долу безъ край; така пристигнахме на Бабина глава, гдето се установихме на бивакъ задъ сръбската резерва; тукъ Вулетичь ни напустна и отиде въ частьта си гдето бѣ произведенъ подпоручикъ; напустнеха ни и стария Георги Милетичь и Лазарь Костичь; а отъ Пандирало съ разрешението на генералъ Черняевъ се уволниха Атанасъ П. Хитовъ, Продановъ отъ Сливенъ и Ив.

Сапуновъ. На Бабина глава заварихме Ф. Тотевъ, дѣдо Илйо и Соколовъ, които дошли преди насъ по други по-скратенъ пѫть; заварихме сѫщо и Македонски съ неговитѣ 266 души, нашата чета отстѫпи при с, Витановци, гдето нощувахме.

На другия день 3 юли Панайотъ заедно съ юнкера Найденъ Попъ Диновъ отидоха да се представятъ предъ генералъ Хорватовичъ и да изискатъ обещанитѣ топове; Хорватовичъ далъ 2 топчета (типъ Маузеръ) на Филипа, а той неискалъ да даде едното на Панайота; трѣбвало е да се намѣси единъ сръбски полковникъ, артилеристъ, та така Ф. отстѫпилъ едното; следъ това отдѣлиха нѣколко момчета, като прислужници на топчето, които се обучаваха отъ сръбски войникъ — артилеристъ Милутинъ Влаевичъ отъ гр. Валево (сѫщия дойде съ насъ и той бѣше стрелеца), ний останалитѣ си пригвтвихме фишеци (патрони).

На Бабина глава, незнамъ по какви съображения, ний стояхме 3 дни; освенъ топчето съ принадлежноститѣ му, генералъ Черняевъ ни даде пушки, патрони и единъ сандъкъ съ прокламаций, на български езикъ, да ги раздаваме на населението съ цѣль да го повдигаме; главната имъ мисъль бѣ: че се подканва населението да въстане противъ вѣковния си тиранинъ, че е ударилъ часа да разкъса веригитѣ на робството, че Сърбия, Черна Гора, Босна; Херцеговина вече воюватъ и пр. и пр. прокламацията свършваше съ думитѣ: ставайте братя, съ насъ е Богъ, защото дѣлото е свѣто. — Бѫлгария. Юли. 1876 год. подп.: Генералъ Черняевъ.

На 6 юни ний съ нашето топче, 2 сандъка съ снаряди, 150-200 пушки за раздаване на на населението, 2 сандъка съ фишеци за сѫщитѣ натоварени на 3-4 коня отъ горска порода, за насъ по 200 фишеци; следъ получаването по нѣколко сухари и по единъ хлѣбъ отъ кукурузно брашно всичкитѣ чети трѣбваше да тръгнеме зи вѫтрешностьта на България; понеже четитѣ съставляваха една компактна маса, то, за по целесъобразно трѣбваше да се раздѣлятъ и пѫтуватъ по разни пѫтища съ обектъ Берковица — Вратца (съ опредѣлени пунктове за срещи), да се съидиниме съ Ботева; най-напредъ тръгна Панайотовата чета съ дѣдо Желю, като авантъ-гварда, подиръ насъ Ф. Тотевъ и следъ него дѣдо Илйо и Хр. Македонски съ своитѣ чети; Соколовъ съ своята чета остана, понеже неговитѣ старосърбиянци не *искали да се биятъ за българитѣ!* вечерьта заваля силенъ балкански дъждъ, като изъ ведро и ни измокри до кожа; продължихме пѫтя си по шосето Пиротъ—Бѣлоградчикъ; по едно време сръбската стража, която съставляташе лѣвото имъ крило, ни спрѣ за пропуска; понеже не го знаяхме, лѣгнахме кални, мокри на шосето и лежахме цѣла нощь въ кальта; на сутриньта ни пусгнаха; следъ усилено и безпирно пѫтуване на обѣдъ стигнахме с, Яловъ Изворъ почна да вали ситенъ дъждецъ; селенитѣ за да ни изпратятъ по скоро отъ селото употрѣбиха една лукава хитрость, казаха че на близо видѣли едно отдѣление черкезка кавалерия, ний веднага излѣзохме отъ селото, разпръснахме се въ цѣпъ (верига) въ една ливада а Филипъ съ своята чета възлезе на гористото възвишение; следъ половинъ часъ той се върна и съобщи че нѣмало нищо; продължихме пѫтя си и предъ вечерь въ кишовото време, пристигнахме въ с. Балта-Бериловци, гдето пренощувахме по ханищата; нахраниха ни добре съ топла храна изсушихме се и си отпочинахме (спахме) добрѣ.

Сутриньта на 7 юли потеглихме по едни планински мѣстности, пѫтувахме по урви, чукари, долини, кози пѫтеки по които често носихме топчето и сандъцитѣ на рѫце, вечерьта стигнахме въ с Черни връхъ; тукъ нощувахме по кѫщята защото дъжда почна пакъ да вали; нахраниха ни добрѣ съ печени ярета.

На другия день 8 юли, тръгнахме пакъ на горѣ по стръмни кози пѫтеки, урви, долини и къмъ обѣдъ стигнахме на мѣстностьта Бабинъ Зѫбъ, гдето отпочинахме половинъ день (до предъ вечерь); населението отъ околнитѣ села бѣ избягало по планинитѣ, отъ башибозуцитѣ и черкезитѣ които върлували на тълпи за грабежъ; на Бабинъ Зѫбъ имаше много семейства, който ни разправиха патилата си; тукъ войводитѣ вземаха решение въ смисълъ, щото, Хр. Македонски съ своята чета да отиде къмъ Пиротъ за да отвлече вниманието на турскитѣ войски които заминавали отъ София за Нишъ, и, ако му се удаде възможность да прекъсне телеграфнитѣ съобщения, а останалитѣ три чети да продължатъ напредването си въ България; раздѣлихме се и тръгнахме пакъ презъ планинскитѣ мѣстности, нашата чета напредъ. а останалитѣ подиръ насъ на по-голѣмо разстояние; вечерьта пристигнахме въ с. Топли долъ; Филипъ пристигналъ следъ насъ, изъ други пѫть и безъ да се спрѣ въ селото, излѣзълъ извънъ него да нощува, ний се настанихме по кѫщитѣ, гдето ни нахраниха съ качамакъ и млеко; около 10 часа презъ нощьта единъ селенинъ дошелъ отъ полето, съобщилъ на кмета че че групата кавалерия отъ войници и черкези, която обикаляла и била въ селото имъ тия дни, днесь я виделъ близо и предполагалъ че тази вечерь ще пристигнатъ въ селото; кмета като съобщи това, казани да напустнеме селото за да ни не изловятъ живи, а отъ друга страна да запазиме селото; разбира се, ний трѣбваше да напущаме селото безъ време; веднага грабваме оурѫжието, взѣхме предпазителни мѣрки напущаме селото, и, предвождани отъ единъ селякъ, поемаме единъ голъ терасообразенъ баиръ обраснал съ трева; цѣла нощь пжтувахме въ тъмнината възъ баира като се плъзгахме отъ тревата и на сутриньта стигнахме горѣ на равнището (плато), гдето заварихме Филипа; горѣ на платото имаше едно блато съ бистра студена вода, имаше и бачии, съ много каци пжлни съ кисело млеко (куркмачъ); момчетата безъ да му мислятъ за последствията. впуснаха се да пиятъ уморени студена вода и следъ това да ядатъ кисело млеко което изобилствуваше; азъ ги предупреждавахъ, но тѣ не ме послушаха; не следъ джлго време мнозина започнаха да се превиватъ отъ стомашни болки; на скоро всичко мина безъ жертви; като забелѣзахме че другата половина отъ нашата чета я нѣма останахме да я чакаме, която пристигна около обѣдъ; тя била се настанила на долния край на селото, прекарали безгрижно и спокойно, цѣлата нощь като си изсушили дрехитѣ; тѣмъ не било съобщено нищо; сутриньта като имъ, казали за нашето бѣгство, тѣ се зачудили, защото нѣмало нито черкезки нито турски разѣзди; (така ни излъгаха и въ с. Яловъ изворъ; населението родено и расло въ робството, никакви легални средства не бѣха въ състояние да разбудятъ заспалитѣ му чувства; научено да търпи тежкия яремъ, свободата бѣ за него нѣщо непознато; трѣбваше груба сила а такава ний неискахме да му налагаме!) продължихме пжтя си кжмъ, И. все по стръмнитѣ планински мѣста и кози пжтеки; презъ деня неочаквано започна силенъ планински дъждъ, който ни изкваси като пеперуди, едвамъ, запазихме фишецитѣ и пушкитѣ си; предъ вечеръ духна единъ студенъ планински вѣтарь, който продължи дълго време презъ, нощьта бѣше тъмна като рогъ, стигнахме надъ с. Влашко село, спрѣхме се,натаркаляхме се, мокри между каманяцитѣ а една груапа отъ момчетата сполучила да се настани въ една отъ пещаритѣ на заветъ не бѣ позволено да се кладе огънь, мнозина отъ, юнацитѣ ковѣха клинци презъ цѣлата нощь при всече бѣше м. Юлий страшна и мжчителна бѣ тжзи нощь; (аслж лѣтото презъ1876 г. бѣ знаменито съ свойтѣ дъждове).

Сутриньта на 9. VII врѣмето бѣ добро; слънце, мило, приятно, вайводата прати насъ 15 души, съ дѣдо Желю, да направиме рекогнозицировка въ с. Влашко село; ний слѣзохме долу въ селото питахме, разпитахме указа се всичко благополучно; върнахме Георги Добриновичъ съ 3-4 момчета и писмо до войводата заедно съ 5-6 души селяни, които занесоха суха храна за момчетата събрана на бърза ржка, а ний останахме въ селото; пратените 5-6 души селяни дали по подробни сведения на войводата; послѣдния слѣдъ като

пристигна съ останалитѣ момчета въ селото, прати пакъ насъ по желанието на дѣдо Желю, въ с. Чипровци за сжщата цель, и съ поржка да се приготви храна за четитѣ; ний отидохме съ същитѣ селяни; като пристигнахме въ селото, казаха ни, че е имало 2-3 заптии по събиране данъци. но като се научили че сме надъ Влашко село, избѣгали още вечерьта; ний и отъ тукъ изпратихме Г. Добриновичъ съ 5-6 момчета съ писмо до войводата да му съобщиме; съ тяхъ, отидоха 5-6 други селяни, които увѣрили войводата и гарантирали за безопасностьта на четитѣ; ний дочакахме четитѣ край селото и влѣзохме въ него на обѣдъ въ стройни редове съ пѣсни! Нашия взводъ, отъ 15 души съставляваше авантъ гвардия, на чело съ дѣдо Желю, който вървеше съ запретнати ржкави и гола сабля; така влѣзохме въ селото, обзети отъ голѣмъ, ентусиазъмъ както ний така и населението; той е неописуемъ, нито може да се разкаже; *той може само да се чувствува*; всичкото почти население на чело съ духовенството (3 Свещеника) учителитѣ съ децата излѣзло край село ни посрѣщна радушно и много сърдечно; радостьта имъ личеше по лицата; всичкитѣ ни поздравляваха съ „добрѣ дошли“; миловиднитѣ моми, жени и деца ни обсипваха съ цвѣтя, кичеха насъ и пушкитѣ ни а на знамето окачиха единъ голѣмъ букетъ; децата тичаха около насъ, радостно викаха и пипаха тесацитѣ и пушкитѣ ни; минувайки презъ улицитѣ надпреварваха се да ни даватъ плодове отъ разни овощия; старитѣ прозълзени се радваха че виждали българска войска (особено облѣченитѣ въ форми) и български байракъ; на другия край на селото бѣ приготвено хлѣбъ сирене, печени ярета, вино, ракия дори и пакети съ тютюнъ; всѣкиму по редъ се даде отъ продуктитѣ; следъ това се отбихме въ една градина да се нахраниме и напоиме; нѣколко пъргави момчета започнаха хоро на което се заловиха деца и момичета.

На много отъ селенитѣ се раздадоха пушки, които дойдоха съ насъ.

Всредъ веселието пристигна единъ, селенинъ, коня на когото бѣ потъналъ въ пяна, изпратенъ отъ игумена наблизкия манастиръ св. Ив. Рилски и съобщи че Турски войски идѣли отъ Берковица за Чипровецъ, тржбача веднага даде тревога, прекъснахме веселието, скочихме на кракъ, грабнахме оржжието и се построихме; Филипъ замина направо за с. Желѣзна преди насъ, гдѣто билъ посрѣщнатъ по сжщия начинъ както и насъ тукъ; Ний тръгнахме за манастирчето право на ю. и. почти бѣгомъ за да преварими Турцитѣ; запъхтени, изпотени, изморени пристигнахме въ манастирчето, посрѣщнати отъ цѣлото духовно братсто съ хоругви въ одѣжди, съ кръстъ и духовни пѣсни; веднага заехме позиции въ манастиря и около него по скалитѣ, височинитѣ по цѣлия дервенъ, други по край рѣкичката, трети въ манастирския дворъ, мазгалитѣ и др. а войводата се качи на камбанарията отъ гдето можеше да наблюдава и командува; при него бѣше и топчето съ прислугата; всички бѣхме въ верига безъ резерва; (мѣсто-положението и нашето разположение бѣ приблизително като онова на Корито на 21 Юни);

Не джлго следъ нашето разположение една тур. колона на чело съ 5-6 коника, а следъ нея 10-15 натоварени коня се зададе отъ кжмъ с. Бѣли-Мелъ която вървѣше спокойно, неподозирайки нищо (нѣкои отъ момчета я виждали ясно и оценили на 1 баталионъ); когато противника се приближи на 5- 600 крачки предъ насъ, по даденъ сигналъ (изгърмяване отъ камбанарията), ний всички изгърмяхме нѣколко дружни залпове а заедно съ насъ и топчето съ които поздравихме противника; нѣкои момчета казаваха че нашата граната паднала въ средъ колоната); колоната се разбъркала, войницитѣ почнали да се разбѣгватъ, коницитѣ обърнали конетѣ почнали да гонятъ и прибиратъ низамитѣ за да ги спрятъ, защото бѣгайки стрелятъ по наша посока въ въздуха а пъкъ крушумитѣ имъ не ни достигатъ; противника се отегли назадъ въ безпорядъкъ; на скоро всичко утихна; войводата слѣзе отъ позицията си, ний се впустнахме напредъ да го гониме, но войводата ни спря; следъ малко цѣла верига тръгнахме напредъ и безъ да стреляме наближихме противиика който почна да стреля върху насъ; отговорихме и ний; топчето и то не мълчи; завърза се формално сражение; войводитѣ съ голи саби ни предвождатъ, ний стреляме и настъпваме; следъ ½ ч. пративника почна да отстжпва и прекрати огъня си; ний съ натъкнати ножове и съ „ура“ се впустнахме да ги гониме и влѣзохме въ позициитѣ имъ, но изведнажъ отъ друга тур. позиция въ бокъ, ни посрѣщнаха съ залпове, ний налѣгахме въ позициитѣ и продължаваме да отговаряме; топчето сжщо се движеше съ насъ. . .

Филипъ, който бѣ заминалъ преди насъ‘ като чулъ гърмежитѣ отправилъ се по посока къмъ гласа и тъкмо въ това сражение пристига на позициитѣ и ударя противника въ тилъ, съ топчето си, по гласа на пушкитѣ и топчето познахме че сж наши хора, това ускори отстжпването на противник; (па и войводата преди това постаяно питаше „гдѣ е Филипъ“, какво се бави още? и пр.) едно дружно продължително „ура“ оглуши мѣстностьта; гласа на пушкитѣ, топчетата и на дружното „ура“ принудиха противника да отстжпи на по безопасно мѣсто, като същевременно прибирали мжртвитѣ и раненитѣ си; казватъ че отстжпили задъ селото Бѣли-Мелъ; ний

го оставихме и се върнахме въ манастиря, следъ като оставихме силна охранителна стража на нѣколко мѣста (наши момчета и селени): манастиря бѣ пъленъ съ селени отъ с. с. Чипровици, Желѣзна, Влашко село Бѣли-Мелъ и др. тамъ спахме и ний. —

На връщане отъ полесражението намерихме 3-4 шинела, селски горни дрехи, япанжаци, много захвървени патрони, гилзи, 30-40 пушки „шнайдеръ“, които противника пренебрегналъ, при пребирането мъртвитѣ и раненитѣ си, хлѣбъ сухари, ябълки и др. овощни плодове въ селски торби, имаше и женски ризи, пешкири пояси и др. които сж плячкосвани отъ низамитѣ.

Единъ турчинъ, загнѣздилъ се задъ добра пусия, незабелѣзалъ отстжпването останалъ на мѣстото си и постояно стрелялъ на единочни наши момчета, когато се връщахме, разпиляни; нашия черния Перу отъ Пирдопъ попада на него; почва се ржкопашенъ бой, притичатъ се на помощь „шопчето“ и Генчо Костовъ отъ Сливенъ, промушватъ турчина съ тесацитѣ Перу отрязва главата му набивя на тесака си. Генчо взема пушката му а „шопчето“ другитѣ принадлежности и ги донасятъ въ манастиря; забодоха я на колецъ и я оставиха на показъ, като при това туриха въ устата му една цигара; главата бѣше голѣма, вратъ дебелъ, кожа мургава, очи голѣми, лице бръснато, мустаци ястжкли, черни засукани, коса черна — чисто азиатски типъ; събралия се народъ веднага позна главата; тя била на единъ спахия отъ околнитѣ мѣста който обиралъ населението; страшенъ кръвникъ билъ, който излагалъ населенидто на мжки; всичкитѣ селени излѣха най възвишени благословии за трнмата особено за Перу, а така сжщо и върху всички ни; неописуема бѣ нашата радость за тъзи втора победа! всички бѣхме въодушевени и възхитени!

Наши жертви: мъртви 3 души (само толкова намѣрени, имаше и 5-6 души изгубени); тежко ранени 4-5 нуши; леко ранени около 25 души.

Вечерьта бѣхме добре нагостени и напоени, та наваксахме иждивената презъ деня енергия; нѣкой отъ пъргавитѣ момчета си тропнаха едно добро хоро, което продължи до срѣдъ нощь, следъ което се прибрахме на спане.

На 10 и 11 VII престояхме въ манастиря; на 10“ селянитѣ докараха 2.3 крави, ярета хлѣбъ, вино, ракия които приготвиха за обѣдъ; този день бѣше празниченъ и много селени отъ околнитѣ села дошли тукъ за литургията на която присъствувахме и ний съ войводитѣ; около обѣдъ докараха една кола пжлна съ долни дрехи и нѣколсо парчета горни и царвули събрани на бърза ржка отъ населението, които се раздадоха на нуждающитѣ се; всичкитѣ селени искаха пушки но нѣмаше вече. Обѣдвахме девета разкладка, следъ това хоро, веселие на което се хванаха много селени, жени, моми и деца; следъ хорото насъ ни събраха и ни припомниха сигналнитѣ знакове, които учихме въ Кладово, като н. пр. напредъ, назадъ; стой, лежи стреляй, престани и пр. това се наложи отъ обстоятелството, че между насъ имаше селени и такива отъ момчетата които не биле обучавани въ Кладово; селени отъ Желѣзна дошли и съобщили на войводата че тур. войска пристигнала въ селото и се готвела противъ насъ; веднага ний се въоржжихме разпиляхме се въ верига и заехме позиции на които нощувахме; никой не дойде; после се узна че една команда отъ 30-40 души тур. войници дошли до селото и се върнали; слѣзахме и ний отъ позициитѣ си като оставихме нужднитѣ постове; безъ да знаеме войводата изпратилъ та извикалъ Филипа който дойде и влѣзе право въ стаята при него; следъ ½ часъа той се върна обратно при четата си; Панайотъ събра четата и съ тжга разправи че получилъ неприятни сведения отъ Българря и Сърбия; Ботевъ билъ убитъ. четата му унищожена, въстанието потушено, Батакъ, Перущица, Панагюрище изгорени, населението изклано сърбитѣ разбити при Бабина глава и отстжпили; селата презъ които сме минали биле опожарени и населението избито; за дѣдо Илйо и Хр. Македонски нищо не знаялъ; Филипъ му казалъ че отъ Берковица идели тур. войски съ топове, той че опасно било да не бждемъ обкръжени отъ тѣхъ, и пр. па и фишецитѣ ни намалѣха, пушки за раздаване на населението нема; перспектива лоша; какво да се прави? решението на войводитѣ било да се отстжпи въ Сърбия; това падна като студенъ тушъ върху главитѣ ни! славна победа, веселие, днесъ отстжпление! Не! нема да отстъпваме ще вървиме напредъ нека измреме славно като Ботевата чета! такива или други по остри възражения се изазаха въ отговоръ на войводата; следъ нѣколко минутно упреквания и възражения, дѣдо Желю склони да се върнеме обратно, склонихме и ний! до вечерьта всички бѣхме обзети отъ нервность, незадоволство и се водеше живъ критически разговръ по адресъ на войводата; никой не смѣеше да казва нито една думица за въ полза на войводата, защото рискуваше да изгуби живота си.

На другия день 12 VII, Филипъпристига рано въ манастиря съ четата си; повечето отъ нашитѣ бѣха на позициитѣ отъ гдето ги прибрахме; постоветѣ които бѣха на-близо, както и ония по край които е миналъ Филипъ се прибраха на време, а за подалечнитѣ пратихме да ги повикатъ, Панайотъ настояваше да се тръгва часъ по скоро, да не губимъ време; когато му рекохъ да почакаме малко до като се приберать всичкитѣ момчето отъ постоветѣ, той съ единъ нервозенъ и внушителенъ тонъ ми отговори „и баща си не чакамъ“; построихме се за тръгиване; въ това време въ Филиповата чета се забелѣза едно вълнение, глъчка викъ, незадоволствие, караница и пр. на-с-малко това брожение щѣше да хипнотезира и насъ, неговитѣ момчета чакъ сега се научили че трѣбва да се отстжпва, та се протестирали противъ това разпореждание; 25-30 по решителни момчета се отдѣлиха отъ четата и предводителствувани отъ Сидеръ Гранчаровъ отъ Г. Ореховица се върнаха и тръгнаха къмъ Вратца, да се присъединятъ съ Ботевата чета.

Заб. Тази група е стигнала до р. Искъръ; Вратчанско, но била избита; две момчета които се избавили и се върнаха въ Сърбия, намѣриха ни на Делиградъ и разправиха че биле предадени по следния начинъ: замолили единъ Българинъ да ги приведе презъ известно мѣсто, който имъ обещалъ; преди, обаче, да изпълни обещанието си, той, съобщилъ на агитѣ; последнитѣ му казали кжде да ги приведе; като стигнали на указаното мѣсто, скриттитѣ войници съ залпове ги избили; избавилитѣ се момчета, вървѣли по на дире, та крушумитѣ ги не засегнали! Сжщо както е случката и съ Бенковски; подобенъ случай е имало и съ една група момчета отъ Ботева чета при с. Челопечъ: (или Моравица) Вратчанско.

Следъ горния инцидентъ тръгнахме, ний първи, а следъ насъ Филипъ; момчета отъ два поста ни стигнаха надъ с. Желѣзна; на еднъ постъ Ю. И. отъ мѣстностьта подъ началсвото на Г. Добриновичъ никой не отишелъ да съъбщи и тѣ стояли на мѣстото си до обѣдъ; селени ги видѣли, случайно, и имъ казали за нашето отстжпване, тѣ, дошли въ манастиря и отъ тамъ ги упжтили по нашитѣ дири, и ни догониха на другия день надъ Влашко село; колугеритѣ и новитѣ четници дойдоха и тѣ съ насъ въ Сърбия.—

При все че минахме по край селото селенитѣ пакъ ни усѣтиха и видѣха; всичкитѣ почнаха да плачатъ, ридаятъ, викатъ, молби, клетви, пъленъ лексиконъ отъ незадоволствия; мжжетѣ бѣгатъ, женитѣ, момитѣ и дѣцата ревжтъ, плачатъ, старитѣ робтаятъ въобще жалко и неописуемо бѣше положението; ний вървѣхаме бързо, мълчишкомъ съ наведени глави; на край селото бѣха се събрали много хора; като ни видѣха, всички въ единъ гласъ почнаха да викатъ: „защо ни оставяте, защо дойдохте турцитѣ ще ни изколятъ“ и пр. войводата се спрѣ, спрѣхме се и ний; той съ развълнуванъ гласъ имъ описа положението следъ потушяването на въстанието въ България и отстжпването на Сръбскитѣ войски. и че ний отстжпваме по заповѣдь, още повече че нѣмаме патрони и пр. пр. едни отъ селенитѣ разбраха, други не разбраха; ний тржгнахме, и като излѣзохме отъ село взехме други пжтища, и слѣдъ единъ много труденъ ходъ. вечерьта уморени, изпотени, гладни, жадни нощувахме у планината надъ Влашко село.

Сутриньта на 13 VII ставаме въ тъмни зори, въ мъгливо и дъждовито време продължихме пжтя си и презъ урви, долини, планини и подиръ пладнѣ стигаме въ с. Горни Ломъ; въ селото имаше единъ кръчмаръ Цинцаринъ Киро който не даваше нищо за ядене, обаче по заповѣдъ на войводата, момчетата заклаха една крава и единъ волъ отъ неговитѣ а отъ село донесоха хлѣбъ и сирене та се нахранихме добре; щѣхме да спиме надъ селото, но селенитѣ ни казаха че турски войски имало въ с. Чупрене, които пътували за върха Св. Никола за за да изгонатъ отъ тамъ Сърбитѣ (а нашия пжть бѣше за тамъ); селенитѣ ни рекоха, още, че турски патрули сновѣли по селата и имъ поръчвали да не даватъ нищо на комититѣ; за да преваримъ турцитѣ продължихме пжтя си по едни стръмни кози пжтеки, пжтувайки на една редица, даже се държахме единъ за други и носехме топчето на ржце; следъ нѣколко трудни изкачвания и слизания по срѣдъ тъмна нощь пристигнахме на мѣстностьта Бичкиитѣ, гдето починахме до сутриньта; (тукъ войводата изгуби револвера и камата си).

На 14 VII продължихме пжтя си при добро време, все изъ гжста борова гора и предъ вечерь пристигнахме на Св. Никола; Филипъ сойто отъ Горни Ломъ тръгна по други пжть вечерьта ни настигна; на Св. Никола не заварихме Сръбски войски, защото отстжпили 3-4 дни по рано, ний заехме позицiитѣ имъ; предъ вечеръ едни отъ нашитѣ постове забелѣжили единъ турски патраулъ, но не му се обадили тукъ се бавихме два дни; тъй като храната ни бѣше много осиждна, ний си я поделихме братски, и понеже не ни донесоха отъ нѣкжде храна гладувахме на общи основания; наядохме се съ едри червени малини и напихме съ чиста балканска вода, благодорение на които ний се подържахме двата дни; отъ тукъ, трѣбвало да заминиме за Пандирало, но се научихме че Сръбскитѣ войски и отъ тамъ отстжпили; за това войводитѣ решиха да минеме презъ други пжтища.

На 17 VII се упжтихме по билото на планината и все по край границата, на обѣдъ стигнахме на една полянка (Петрова чука), тукъ пасяха говеда сами безъ говедарь нѣкои отъ момчетата убиха една крава, раздадоха ни по едно порче сурово месо, изпекохме го и ядохме безъ хлѣбъ и соль (нѣкои си направиха опинки отъ кожата). следъ обѣдъ пристигнахме на мѣстностьта Иванова Ливада; (това е една голѣма кржгла морава заобиколка съ букови дървета).

Следъ пристигането ни войводитѣ пратиха 5 души въ Княжавецъ, който отстоеше отъ насъ около 25 кл. на Западъ, съ задача да рапортиратъ на генералъ Черняевъ за насъ и да донесатъ хлѣбъ; тукъ ги чакахме три дни, презъ което време стояхме почти гладни, защото вечерьта донесоха отъ нѣкжде кукурузно брашно, умѣсихме си хлѣбчета, заровихме ги въ пепельта да се пекатъ, но неочакавоно дойде единъ пороенъ планински дъждъ и изгаси огъня; хлѣба се превърна въ каша и се размѣси съ пепельта, та отъ него не остана нищо за ядене; дъжда не трая много; времето се разясни, но ний останахме гладни и безъ сънъ около огневетѣ защото на мокра трева неможеше да се лежи; на втория и третия день, гладувахме въ пжлната смисъль на думата, хранихме се само съ киселецъ, търсихме малини, но не намерихме. студена вода имаше въ изобилие; пушачитѣ пушеха букови листа вм. тютюнь; отъ гладъ бѣхме изнемощени до толкова, че много отъ момчетата едвамъ пристжпваха; мнозина отъ нашата и Филиповата чета ни напустнаха и за минаха за Княжевецъ, тъй че ний останахме всичко около 200 души; този день се чуваше силна канонада отъ топовни гърмежи, войводитѣ казаха че това е около Пандирало.

Когато отклонившитѣ се другари пристигнали въ Княжовецъ, пратили прошение до генералъ Черняевъ въ Алексенецъ, въ което между другато се оплакватъ противъ войводата Филипа, че не ги завелъ въ вътрѣшностьта на България да се сжединятъ съ Ботева, както направиха ония 30 души при Чипровския манастирь, ами ги върналъ тукъ *въ чужда земя* да се истезаватъ голи, боси, гладни и болни; отъ безцелното имъ скитане, цѣлъ месецъ, по планинитѣ, тѣ изнемощели и немогатъ вече за нищо да служатъ; на края молятъ да бждатъ разпустнати за да се върнатъ въ отечеството си (презъ Романия); — прошението е подписано за всичкитѣ отъ Ф. Симидовъ, Сребро П. Стойновски, Хр. Паневъ (Пановъ?), Н. Х. Петровъ, Р. Поповъ, Ив. Черневъ и Захарий Митевъ Очакваме вашата заповѣдь въ Княжевецъ

Княжевецъ 18- Юли 1876 год-

Отговора отъ генерала не дочакали, и следъ 2-3 дни сж изпратили второ прошение въ Алексенецъ за по скорошенъ отговоръ; второто прошение е подписано отъ името на 180 души, отъ Ф. Симидовъ.

Сжщевремено и Филипъ не е стоялъ съ скръстени ржце; и той се е оплакалъ на генералъ Черняевъ противъ непослушностьста на момчетата и останалитѣ войводи; въ първото си писмо, отъ Чипров. манастиръ 10 VII, казва че е тръгналъ за Вратца, но войводитѣ Панайотъ и Хр. Македонски не искали да го придружатъ, при това много отъ момчетата му го напустнали, та останалъ съ 150 души, вследствие на което билъ принуденъ да се върне и той назадъ; отъ Иванова Ливада го напустнали още момчета и той останалъ само съ 50 души; ако си намеря послушни доброволцн които биха желали да отиватъ въ България, азъ ще ги по веда Подписали: Ф. Татевъ войвода; ~~Т. Ковачевъ~~, С. Майковъ, Иванова Ливада 18 VII 1876 год.

Филипъ съ своитѣ 50 души отишелъ въ Зайчерь отъ тамъ писмено се оплаква противъ Панайота и Хр. Македонски за гдето не сжго придружили; въ второто си писмо той явява на генерала че въ Зайчерь намѣрилъ около 1000 души българи доброволци, които го избрали за войвода и молили да ги поведе за България, но вмѣсто за България, той ги повелъ за Делеградъ.

(Изъ дневника на познатия намъ поручикъ Глиша Марковичь).

На третия день се върнаха пратеницитѣ съ хлѣбъ, макаръ и мухлясалъ отъ кукурузно брашно, но утоли глада; пратеницитѣ казаха още че генералъ Черняевъ, заповѣдалъ, Панайотовата чета да замине презъ, Кадж-боазъ, за Княжевецъ, а Филипъ направо за Княжевецъ.

На 20 VII потеглихме все по билото и подиръ обѣдъ стигнахме на мѣстностьта Писана бука, тукъ Филипъ, се отдѣли и замина за Княжевецъ, а ний останахме да нощуваме, гдето спахме спокойно.

Сутриньта на 21 VII тръгнахме и пжтувайки все покрай границата по билото, надъ вечерь стигнахме на Кадж-боазъ' безъ да минеме презъ с. Корито; войводата разпрати нѣколко момчета, начело съ дѣдо Тодоръ отъ Габрово, изъ околнитѣ села за хлѣбъ, тѣ се върнаха безъ хлѣбъ, но докараха нѣколко кози които намѣрили въ гората безъ ступани; ний имъ видѣхме работата; на позицитѣ отъ първитѣ сражения намерихме много мъртви трупове на наши другари, особенно отъ дѣдо Илйова и Соколова чети, а отъ Панайотова 17 тѣла; познахме само 5-6 нѣкои бѣха се разложели вече а нѣкои разкъсани отъ дивяча; види се никои не ходилъ при тѣхъ следъ нашето бѣгство защото на мнозина пушкитѣ и револверитѣ имъ бѣха при тѣхъ; ний ги погребахме; Сръбска стража нѣмаше по край границата, а въ селото имаше 2 роти милиция; командира рече да се отправиме за Княжевецъ който се застрашавалъ отъ неприятеля, а милицията му ще охранява границата! той собщилъ още че майоръ Киряевъ загиналъ при с. Вратарница.

На 22 VII сутринтьта въ тъмни зори, ний потеглихме за Княжевецъ презъ планината и стигнахме тамъ предъ обѣдъ; отъ северната страната на града видѣхме около 200 души отъ ония момчета които ни напустнаха на Иванова Ливада; тѣ бѣха арестувани подъ усилена стража, на едно открито блатливо мѣсто между върбалакъ: казали имъ че ще ги сждятъ отъ военни сждилища като бунтовници, минахме по край тѣхъ и отидохме въ града, който бѣше упразненъ; въ това време генералъ Черняевъ се застжпилъ за тѣхъ и по молбата имъ ги освободили, и имъ дали оржжие да заминатъ за Делиградъ; нѣкои отъ тѣхъ дойдоха при насъ, до като бѣхме още въ града, други ни догониха по пжтя и позициитѣ; понеже нѣмахме хлѣбъ, продоволствената комисия потърсила такъвъ отъ властитѣ, които отказали подъ предлогъ че нѣматъ излишенъ, а хлѣбъ имало въ изобилие натрупанъ на могили; нашитѣ момчета сж скарали до висша степенъ и на-с малко пушкитѣ щѣли да решатъ въпроса; командантта разрешилъ да ни се даде само по единъ хлѣбъ (който бѣ отъ кукурузно брашно) съ заповѣдь веднага да напущаме града; дадоха ни по единъ хлѣбъ и веднага се отправихме за позициитѣ; когато отминахме града и излѣзохме по височинитѣ, на мѣстностьта Шарена механа се водѣше престрелка между Сърбии Турци; Сърбитѣ отстжпиха на Треси баба' а насъ пратиха по на С. на мѣстностьта Арамлия, която е една гола стръмна висока чука, вдадена въ една долина като носъ заобиколена отъ малкя (Търговишки) Тимокъ (истинско Харамийско гнѣздо); тукъ се установихме съ топчето като краенъ Сръбски лѣви флангъ; на срѣща задъ долината има голо плато (морава) „Осредецъ". Сжщия още день престрелката отъ топовни двубойя, се разви въ сражение което ставаше все по ожесточено на дѣсния флангъ и центъра; отъ нашата позиция се обаждаше само топчето; сжщия день нашия взводъ бѣше на стража; 5-6 души черкези подкарали 40 50 овци и говеда, (натозарили конетѣ си съчерги) къмъ тур. лагерь и си каратъ спокойно безъ да подозиратъ нѣщо; като наближиха до насъ (ний бѣхме въ гората) ний имъ изпратихме несчаквано 2-3 залпа, тѣ бутнаха конетѣ избѣгаха като оставиха всичко, безъ да снѣматъ пушкитѣ отъ рамото си; слѣзохме доле прибрахме всичко и го пратихме въ Княжевецъ; тукъ се отличи пакъ „шопчето" което първи отърча долу за говедата, съ рискъ на живота си понеже черкезитѣ не бѣха избѣгали много на далечь отъ мѣстото. —

На другия день 23 VII сражението започна отъ тъмни зори и постепено се усилваше; неприятела се яви на платото Осредецъ и на Треси баба ний вече влѣзохме въ активно действие цѣлъ денъ; сражението продължи до късна вечерь.

Сутриньта 24. VII още оть тьмни зори се започна сражението (то почти не бѣ прекъсвано) сь още по голѣмо ожесточение; неприятелскитѣ куршуми и гранати ни обсипваха, но ний се държахме юнашки; Сърбитѣ подь напора на великата сила отстжпиха и Треси баба; една голѣма турска колона, сь голѣмо зелено развито знаме мина презь платото на Треси баба, а първитѣ й редове бѣха вече предь Княжевецъ, когато колоната минаваше презь голата зелена морава, фесоветѣ на низамитѣ изглеждаха като цъфналь макъ на нѣкоя нива; вечерьта дѣсното срьбско крило, гдето бѣше силата, било разбито, черкези сполучили да влѣзать вь града и запалять нѣколко крайни кжщи; чакъ тогава и ний въ тьмнината отстжпихме; трѣбваше да минуваме по долу отъ града, презь ниви и ливади, газихме Тимока 2-3 пжти до поясь и по срѣдь нощь стигнахме въ една мелница гдето имаше една рота срьб. войници, хлѣбари (хлѣбарна рота), дадоха ни по еиинъ топьлъ хлѣбъ; старшията ни каза че Зайчарь, Нови Ханъ и Велики изворь паднали и че тур. войски напредвали кьмь Княжевець; той ни рече още Срьб. войски отстжпили кьмь Болеваць; следь едночасова почивка, ний прибързахме да бѣгаме кьмь Болеваць по шосето; цѣла нощь пжтувахме; сутриньта на 25. VII що да видимъ? цѣлия пжтъ усѣянь съ пушки, патрони, сумки, манерки, торби, ориcourtь бобъ, сирене сланина и ми др. съестни продукти; строшени кола, оставени орждия, коне болни и сакати, говеда; картината бѣ такава, каквато сж виждали наши войници следь Люлебургазкото разбиване и бѣгството на неприятеля, или вь последната война! когато минахме презь с. Слатина, тамь картината бѣ по печална! ний събирахме само съестнитѣ продукти. напълнихме торбитѣ си джобоветѣ си кой колкото можеше да носи, а разфърленитѣ пушки прескачахме като непотрѣбни намь; вь селото имаше натрупани на клади като дърва на нѣколко мѣста пушки

Стигнахме с. Бучи (голѣмо Бучи) и го минахме, 3-4 км. надъ него на едно каменисто плато (каменно поле), бѣше се разположила сръб. войска, начело юнкеритѣ който стояха прави въ една редица, сь пушки при нозе; тѣ спираха бѣгащитѣ разбити войници, обаче, послѣднитѣ презь горитѣ, по околни пжтища пакь сполучваха да избѣгать; Командиря Полковникъ, ни спрѣ и веднага почна да ругае и псува всичко що е българско, като захвана оть отца и матерь и свърши сь Бога и свѣтца и заплашване; той обвини нась, цѣлия Бълг. народь за поражението (като казваше че отворили война за нашето освобождение); и ни заповѣда веднага да се върнеме до с. Слатина и му служиме като авантъ-постове; войводата се сьобрази и веднага му каза че ний аслж за това сме

дошли, да го питаме какво да правиме, той повтори сжщото; нѣмаше какво да се прави, ний се подчинихме мълчеливо на заповѣдьта му и се върнахме; (Сърбитѣ, аслж, почнаха да ни обвинявать въ предателство оть самото начало на отстжпването си; между другото ни думаха че българитѣ предали на турцитѣ около 10,000 пушки, който имь биле раздадени отъ войскитѣ за възтание); по долу отъ Бучи срѣщнахме срьб. войски, отъ разни части, сформирували една обща сборна команда, които събираха пушкитѣ патрони и други предмети; Панайоть разправи на старшия офицерь, който бѣ възрастенъ човѣкъ, че сме пратени отъ полковника, но той излѣзе по благоразуменъ като каза „върнете се, върнете, велика е тур. сила, армията не можа да противостои, та Вие ли една шепа хора съ тѣзи стари пушки, младитѣ сж повечето теоретици“; ний се връщаме пакъ и се спираме предъ Бучи вь едно гористо дефиле; много оть нашитѣ момчета сж се размѣсили при отстжпването сь срьб. войски, та на другия день ни намериха тукъ, между тѣхь бѣха Каназирски, Славовъ и др. дѣдо Тодоръ оть Габрово старъ хжшлакъ се заблудилъ негде изъ лозята и дойде на втория день въ весело настроение; тамамъ почна да разправя одисеята си, дѣдо Желю дойде оть некжде нервирань и го запита: кжде бѣше ти бе? едновремено съ това той извади пищова си и го застреля, всички изтръпнахме и не възразихме нищо; тамь го и погребахме.

Въ Бучи стояхме 2-3 дни; населението бѣ избѣгало вечерьта съ войскитѣ заедно като оставило кжщитѣ си отворени; въ единъ дворъ имаше около 1000 пушки нафърлени безъ редъ; въ другъ, единь кошь бѣше препълненъ сжщо сь пушки; ний се възползвахме отъ тѣзи складове и променихме пушкитѣ си. Много войници останали въ селото да тарашувать; въ селото намѣрихме добра храна, особено вь кжщата на свещеника, който вь суматохата забравилъ сребърния си кръсть на иконостаса; ний не изнесохме нищо, даже и кръстьта оставихме не бутнать на иконостаса, предъ който горѣше кандилото. Полковника бѣше наредиль патраули да ходять изъ селото да стрѣлять върху наши момчета като върху обирачи; понеже му било донесено че само българитѣ ходели изъ селото; наредихмѐ и ний патраули, сь сыщата цель. —

Ако турцитѣ бѣха пустнали само единъ ескадронъ кавалерия да преследва разбитата сръбска армия, тя щѣше да излови всички като пилци и щѣше да прибере всичко по пжтя и селата; до такава степенъ бѣ разнебитено, но, тѣ се върнаха много назадъ слѣдъ изгарянето на Княжевецъ.

Когато ний почивахме до с. Бучи, вечерно време се виждаха пламацитѣ отъ горящия градъ, който горя две денонощия; гледаха и сръбскитѣ войници като се задоволяваха съ обикновенитѣ псувни „отца му турско;“ тѣ повечето се бояха отъ черкезитѣ отъ колкото отъ войската. —

Край града имало една съборена (или не довършена) голѣма мелница съ високъ коминъ; 2-3 отъ нашитѣ момчета, останали назадъ. следъ влизането на тур. войски въ града и запалването му, се примъкнали презъ нощьта до мелницата въврели се въ коминя изкачили се на върха му и отъ тамъ наблюдавали вилненията на черкезитѣ и плячкосването на града; тѣ ни намериха на третия день при с. Бучи; рекоха ни още че една група наши момчета останали обходени отъ тур. войски и не знаятъ нищо за сждбата имъ.

Отъ, Бучи изпратихме нашето чугунено другарче (топчето)за Баня Алексеначка; изпращането му бѣ тържествено и трогателно; окичехме го съ вѣнци отъ зеленина, сжщо и н конетѣ; наредехме се въ шпалиръ съ пушки започетъ и мина по край насъ; на всички ни дожали за него; отиде си и войника Милутинъ Влаевичъ съ когото се разцѣлувахме братски и на когото войводата даде нуждното удоствѣрение (и той бѣше добъръ сърбинъ)

IX

На 29. VII войводата получи заповѣдъ и ний потеглихме за Баня Алексеначка а дѣдо Илйо да замине за Алексенацъ гдето бѣха концентрирани всичкитѣ войски; една частъ отъ която бѣ определена да се върне въ Княжевецъ и заеме укрѣпенитѣ позиции на Треси баба, понеже тур. войски бѣха се отеглили на други фронтъ, пристигнахме предъ вечерь, окжпахме се и нощувахме тамъ —

На 30. VII сутриньта рано тръгнахме за Алексенецъ; като изминахме града, казаха ни че пжтя е миниранъ и ний заобиколихме презъ сливови градини; понеже имаше хлѣбъ въ изобилие дадоха ни по 2-3 хлѣба; продължихме пжтя и като стигняхме до с. Ресникъ единъ кавалеристъ ни стигна предада заповѣдь на войводата отъ Хорватовичъ, съ която Панайотъ да раздѣли четата на двѣ половини; съ едната той да отиде въ манастиря Св. Архангелъ, който е окол 25 км. отъ границата, гдето върлували черкези и башлибозуци, а другата половина да остави въ манастиря Св, Стефанъ който лежи около 25 км. на западъ отъ първия; пжтувахме цѣла нощь съ кратки почивки, по стръмнини презъ Озренскитѣ планини и осъмнахме при Св. Стефанъ. —

Тукъ на 31 VII войводата остави половината чета, съ дѣдо Желю, а съ другата половина заминахме за Св. Архангелъ; като минахме презъ с. Ново село, Езеро, Ябланавецъ, които бѣха празни, презъ мъчнопроходимитѣ мѣстности Вжлкъ (Вукъ) Бѣли Конь, вечерьта пристигнахме въ манастиря който бѣше препълненъ съ бѣжанци отъ околнитѣ села; тукъ заварихме и една рота милиция отъ 120 души; селянитѣ ни казаха че„ велика турска сила“ се движела отъ Княжевецъ по направление кжмъ насъ и че едничката надежда за спасението имъ била въ насъ доброволцитѣ. —

Сутриньта на I. VIII рано у зори хоризонта бѣ червено обагренъ (озаренъ) отъ пламацитѣ на запаленитѣ презъ нощьта околни села; оставихме Сръб. милиция на позицията около манастиря, която отъ по рано бѣ си избрала, а ний слѣзохме понапредъ кжмъ с. Сливово да прогонимъ черкезитѣ които паляха селата; минахме го и слѣзохме до село Латинци, което бѣха наближили вече, но тамъ се срѣщнахме не само съ черкези но и съ редовна войска; започнахме престрелка, но отстжпихме на височината задъ селото, гдето се държахме *юнашки*, срѣщу многобройния противникъ защото удобностьта на мѣстото позволяваше това и отъ тукъ ний виждахме какъ войската, съ червенитѣ фесове, се нижеше масово къмъ насъ; държахме се почти до пладне на мѣстата си; по едно време гледаме манастиря гори, черкезитѣ ни обходили и го запалили, слѣдъ като прогонили милицията; слѣдъ тѣхъ отишла и редовната войска; милицията не показала сериозно съпротивление срѣщу неприятеля, нито защитила манастира, поради което и бѣхме принудени да отстжпиме *бѣгомъ* назадъ по чукаритѣ на друга височина гдето нощувахме; на сутриньта продължихме отсжплението си, но когато наближихме с. Лобуковецъ, една група отъ Черногорци и Македонци. отъ разбита чета, около Алексиецъ, идеща по тжзи посока ни срѣщна и ни каза да не отиваме на татакъ защото и задъ село Попинци напредвала тур войска подирѣ имъ; значи обиколени сме отъ три страни; тогава войводата ни каза да бѣгаме на друга посока, да се спасяваме кой както може съ сборенъ пунктъ Св. Стефанъ; ний се подраздѣлихме на групи отъ по 5-6 души, азъ съ мойтѣ другари и шончето се присъединихме съ черногорцитѣ, прегазихме до поясъ, 4-5 планински рѣкички, възлѣзохме на една височина продължихме пжтя си, качваме се на друга, — гледаме неприятеля напредва въ стройни редове, бѣгаме по стръмнини и чукари и случайно попадаме на единъ. между селски пжть който ни изведе при с. Езеро и отъ тамъ, се прибрахме въ Св. Стефанъ; Черногорцитѣ и Македонцитѣ на другия день заминаха за вътрѣшностьта: друга група отъ нашитѣ другари минали прѣзъ бърдото „Бѣли кръстъ“ стигнали при с. Крупецъ, и се установили тамъ; трета група се скитала по разни гористи мѣста; войводата съ една група отъ 7-8 души на-с-малко щѣли да попаднатъ въ, плѣнъ; тѣ носели войводата на рѫце и гръбъ та по този начинъ се спасили; слѣдъ 2-3 дни всички се прибрахме въ манастиря при другата половина но безъ торби и горни дрехи защото бѣхме ги оставили въ манастия Св. Архаигелъ преди да тръгнеме да гониме черкезитѣ; Загуби имахме само 1 убитъ (Ат. Рашевъ брата на Знаменосеца) и 3 4 леко ранени.

Заб. Когато ний сме се сражовали при с. Латинци, Черкезитѣ съ една часть отъ редовната войска разбили милицията, влѣзли въ манастиря ограбили го и го запалили; ния гледахме димътъ и пламацитѣ му; когато наша група при бѣгането стигна до с. Езеро, по пѫтя настигнахме мнозина отъ милицията разбита при манастиря. едни отъ които леко ранени, други по сериозно. единъ даже лежеше въ безсъзнание на пѫтя безъ да може нѣкой да му помгоне! всички го отминавахме хладно кръвно! на неговитѣ отчаени охкания никой не обръщаше внимание! всѣки гледаше да спаси себе си! отъ тѣхъ мнозина паднали въ плѣнъ, командира имъ отстѫпилъ за да се спаси, безъ да имъ съобщи, нѣмали трѫбачъ; поведохме разговоръ съ единъ по развитъ старши за хода на сражението! той откровено си каза: не може брате, велика е тур. сила“ още при първото пукване на пушкитѣ; командиря изчезна, ний се държахме малко и следъ това който можа да избѣга, отърва се, който не — остана въ рѫцете на черкезитѣ; а за насъ каза: „Вий сте млади, нѣмате дѣца, та не мислите за нищо“.

Въ манастиря св. Стефанъ заварихме една група милиция отъ 25 души тя била пратена по рано тукъ да охранява манастиря; старшията имъ бѣше почти неграмотенъ, всичкитѣ бѣха отъ едно село и роднина; ний се установихме извънъ манастиря въ една гора надъ една голѣма ливада („Османова ливада“); на това мѣсто ний преседѣхме до 13 августъ почти въ почивка, защото турците подъ командата на Ахмедъ Ежебъ Паша (сѫщия който разруши Княжевецъ), при все че бѣха навлезли въ сръбска територия, минали р. Морава, превзели Алексенецъ и напредваха, но сраженията бѣха далечъ отъ насъ; ний изпълнявахме единъ видъ караулна и наблюдателна служба; въ свободното си време четѣхме книги отъ библиотеката на добре уреденото основно манастирско училище; азъ тамъ четохъ за пръвъ пѫть „баща и деца“ отъ Тургеневъ (преводъ), „Историята на едно

залъче хлѣбъ“, историята на едно камъче отъ камени вѫглища“, „какво ни разказватъ каманитѣ“ и мн. др.; за храна и питие слабо се грижѣхме, защото въ манастиря имаше въ изобилие: сѫщо и въ близкитѣ села, на които ступанитѣ бѣха избѣгали; бъ манастиря имаше много япанджаци, реквизирани, види се, взехме си по единъ, защото нощитѣ вече охладняха; калугеритѣ, които биле скрити въ пещеритѣ на варовититѣ скали, наблюдавали всичко; единъ день двама калугери слизатъ скарватъ се мене Н. Газибаровъ отъ Сливенъ, Сава Коевъ отъ Ст Загора и Г. Добриновичъ по искаха да отнематъ япанджацитѣ, ни особено моя който бѣ червенъ, ний, лесно се разправихме съ тѣхъ като имъ„ показахме щиковетѣ; „шопчето“ и тукъ се отличи съ своята пъргавость и духовита находчивостъ; Презъ това време на Хорватовичъ който операраше срещу Алексенацъ дошла помощъ отъ редозна войска, и той се заелъ да спрѣ напредващия неприятель, (фронта бѣ около 30-40 км. дѫлъгъ) и сполучи да стори това поне за 2-3 дни; войскитѣ на противника бѣха концетрирани на лѣвия брѣгъ на р. Морава (отъ Морава до с. Латинци); следъ опустошението на манастиря св. Архангелъ, тѣ сѫ се отеглили отъ тѣзи мѣста и минали на дѣсния брѣгъ на р. Морава, гдето се концетрираха по Креватскитѣ височини срещу с. с. с. Джунисъ, Гредетинъ и Шилинговецъ; въ шесть дневното непрекѫснато сражение, отъ 13-18 VIII, взехме и ний активно участие, на крайния Сръбски лѣви флангъ; при разни села (позиции) но сега Сръбофицири ни туриха въ преднитѣ редове; по на дѣсно отъ насъ имало и други българ. чети безъ да ги знаеме; тамъ билъ и дѣдо Илйо съ четата си въ която билъ и синъ му Никола.

На 6 VIII празднувахме рождения день на покойния князь Александръ; по този случай ний сами си устроихме девета разкладка; освень изобилната храна плюсъ медъ, и питие, Георги Бондаревъ отъ Болградъ (който бѣше въ нашата група), намѣрилъ и донесе едно буренце отъ манастирската деветгодишна сливовица (ямайка) на което скоро видѣхме дъното и го търколихме въ рѣкичката която извира надъ манастира и тече прѣзъ ливадата; нашитѣ другари, милицията които ни бѣха гости на обѣда, вечерьта донесоха много и различни хранителни продукти и питие, та вечерята ни се продѫлжи до срѣдъ нощь; сутриньта имахме добра закуска отъ сѫщото ядене. —

На 13 VIII между с.с. Долни Крупецъ и Катунъ сражението бѣ ожесточоно и се продължи цѣлъ день до вечерьта; нашето знаме бѣ продупчено на 2-3 мѣста; противника бѣше се окопалъ, а ний въ бранище и голи ниви; вечерьта останахме на позициитѣ си а сръб. войски се въриаха въ манастиря; изгубихме 8 души мъртви и нѣколко леко ранени; Сърбитѣ сжщо имаха мъртви и ранени; всичитѣ мъртви останаха на мѣстата си: много отъ момчетата взеха сръбски пушки; презъ нощьта на много мѣста се чуваха престрелки отъ дветѣ страни.

На 14 VIII при с. Добриновци между многото мъртви останали на поле сражението падналъ тежко раненъ, Найденъ Попъ Диновъ отъ Ломъ (или Свищовъ) руски юнкеръ; отнесенъ въ болницата въ гр. Ражанъ, следъ тридневно боледуване умрѣлъ; тукъ билъ раненъ въ ржката и Георги попъ Сававъ отъ Сливенъ имало и много плѣнени (тѣ не бѣха отъ нашата чета).

На 16 VIII ожесточното сражение отъ дветѣ страни съ адски и кръстосани огньове започна още отъ тъмни зори (то бѣше далеко отъ насъ) по цѣлия фронтъ, но най ожесточено бѣше при мѣстностьта Шуматовци; ний вече бѣхме се окопали и заемахме очаквателно положение, когато пристигна Сръб. войска отъ манастиря; противника почна да стреля и срещу насъ, съ 4 орждия снарядитѣ на които падаха задъ сръб. войници; на центра бѣха отстжпили вече та веригата се угъна; ний стояхме на позициитѣ си; предъ вечерь изведнажъ се видѣха много кълба отъ бѣлъ димъ, следъ това едно таково изгърмяване че разтресе цѣла околность като земletресение; нашия Vis a Vis противникъ изведнажъ избѣга назадъ; що се случило? Сърбитѣ минирали по рано мѣстностьта, когато неприятеля дошелъ тукъ съ цѣлото ядро. подпалватъ фитилитѣ и по този начинъ съсипаватъ, неприятеля; Сърбитѣ тукъ одържаха победа; вземаха много трофеи плѣници и др: ний отидохме на позициитѣ на нашия противникъ, видѣхме мъртви арапи незаровени и нѣколко души тежко ранени, едно орждие безъ ключь и строшенъ лафетъ бѣ оставено, пушки, патрони и др. дребни военни предмети, които прибрахме; нашитѣ боеви другари, сръб. войници, които стояха задъ насъ почти скрити въ време на сраженнето, сега отърчаха прибраха всичко и го занесоха въ манастиря като свои трафеи а бай Ганю зяпаше като пуйка! — Тъзи бѣ единствената славна сръбска победа; на Шуматавци споредъ доло означенитѣ очевидци учаcтвували въ сражението паднали много наши българи които сж се сражавали тамъ въ първитѣ редови.

На 17 VIII една група отъ, разбита нѣкоя чета, около Шуматовци състояща се отъ 25 человѣка, дойде при насъ, и се записаха въ нашата чета, тѣ бѣха: Иванъ, Николовъ Русе, Ламби Тодоровъ Плевенъ, Илчо Драгановъ Ст. Загора, Ив. Ненчевъ Карлово, Влади Ивановъ Търново, Хр. Ивановъ Търново, Георги Стефановъ Т. Пазарджикъ, Хр. Мирчевъ Казанлжкъ, Дим. Гочовъ Чирпанъ, Дим. Тошовъ Вратца, Стаменъ Петковъ Враца, Симеонъ, Нецовъ Вратца, Дим. Русеску Кронщатъ Фишеръ Мору Яджаръ (Унгария) Иоханъ, Хампалъ, Бременъ, Хуго Кригеръ шлосеръ Германия, Дим. Стаменовъ Радомиръ, Янаки Ивановъ Кюстендилъ, Илия Петковъ Орхание, Сергие Мариновъ Болградъ Петр. Михаиловъ Търново, Ст. Дойчевъ Троянъ, Танасъ Костовъ Пловдивъ, Гаврилъ Нейчевъ Болградъ, Ар. Георгиевъ Т. Пазарджикъ и подиръ обѣдъ влѣзохме въ сражение при с. Липовецъ, което трая до в.черта; ний бѣхме пакъ въ храсталаци и голи ниви, противъ насъ дѣйствуваше и артилерия; една група отъ 5-6 души наши момчета сж залостиха задъ едно старо дебело крушево дърво; противника, види се, е забѣлязалъ това и обстрѣлва дървото до тогава, до като послѣдното не се причупи на двѣ; благодарение на смръкването тѣ се спасиха; въ тъзи група между другитѣ бѣше пишущия тия редове, Добриновичъ и Д. Рашевъ отъ Русе; загуби имахме 6 души убити които останаха на полесражението, и 7 - 8 тежко ранени; вечерьта отстжпихме и нощьта прѣкарахме въ селскитѣ гробища като налѣгахме задъ каменитѣ кръстове за защита; Сърбитѣ не взеха участие въ сражението тѣ се ограничиха да вардятъ, трофеитѣ въ манастиря.

На 18 VIII пакъ, ожесточено сражажение при с Станца което почна отъ сутриньта; ний се държахме упорито на позициитѣ си защото мѣстностьта позволяваше това; задъ насъ стрѣляше сръбска артилерия на противника, но, гранатит ѣимъ падаха прѣдъ насъ; подиръ обѣдъ отстжпихме въ лозята, до вечерьта по назадъ и прѣзъ нощьта се отеглихме задъ единъ, баиръ „Бѣли шаницъ („Бѣли Каменъ“) гдѣто бѣше сръб. артилерия, въ една гора. слѣдъ което настжпи затишие на нашия фронтъ; въ това сражение нѣмахме мъртви, а леко ранени нѣколко души; слѣдъ нашето отстжпление въ гората, неприятеля се задоволилъ да обере и опожари с. Станца и с. Катунъ (нѣкои отъ нашитѣ момчета казваха че сж видѣли димъ и къмъ манастиря св. Стефанъ, но азъ не съмъ видѣлъ) и спрѣлъ настжплението си; на нашето лѣво, Сръб. крило настжпи затишие за по дълго време; види се турския главнокомандующъ е обърналъ вниманието си на дѣсното сръб. крило, тамъ бѣ съсрѣдоточилъ значителна сила която непрекъсноато се сражаваше съ сръб. войски.

На 19 и 20 VIII дойде при насъ, друга група отъ разбита нѣкоя чета отъ 20 человѣка; тѣ бѣха: Стефанъ Лечевъ Ст. Загора, Радулъ Геновъ Орѣхово, Василъ, Ивановъ Ст Загора, Дино Георгиевъ Кюстица? Цвѣтанъ Марковъ Бяла Паланка, Илия Голубовъ Габровница? Божилъ Радевъ Радо миръ, Дим. Ивановъ Търново, Хр. Димитровъ Карлово, Ст. Стойковъ Карлово, Янко Лазаровъ Калише? Георги Миковъ с. Алтимиръ (Орѣховско), Ник. Атанасовъ Копривищица, Петко Мѣдинкаровъ Търново, Георги Николовъ Арбанаси, Танасъ Велковъ Свищовъ, Николай Ангеловъ Букурещъ, Янаки Ивановъ Кюстендилъ, Илия Петковъ Орхание, Николай Ивановъ Свищовъ. —

До като почивахме въ горта задъ Бели шанецъ, единъ день подиръ обѣдъ ни посети Руския Полковникъ Малиновски, на връщане отъ Шуматавци; посрещнахме го по военно му, той направи прегледъ държа ни подходяща речъ, като ни похвали че сме се държали юнашки въ шесть дневното сражение и свърши съ „молодци ребята“ въ отговоръ на което извикахме „ура“! дефилирахме и го испратихме; следъ 3-4 дни се получи заповѣдь отъ генералъ Черняевъ да се приберемъ въ Делиградъ, гдето ще дойдатъ всичкитѣ бъл. доброволци и се сформируватъ Руско-Бългорски доороволчески легиони, а за по целесъобразно ще се командуватъ отъ Руски офицери; една сутринь се простихме съ наша квартира, минахме презъ стръмни планински пжтища и долини и на 28 VIII вечерьта пристигнахме въ Делиградъ, гдето е билъ щаби на главно комаодующия генералъ Черняевъ, тамъ заварехме и други бжлг. чети дошли по рано отъ разни позиции и руски доброволци; Понайотъ ни предаде на руситѣ и съ дѣдо Желю замина за Романия ипратени отъ единъ интименъ кржжокъ; не видяхъ, обаче, нито Ф. Тотевъ нито Хр. Македонски; следъ 3-4 дни се събрахме всички българи отъ разнитѣ позиции.

VIII.

На 1. IX ни сформируваха въ баталиони отъ които; 4 чисто български и 1 размѣсенъ съ руснаци; 1 чисто руски; 1 Македонски; 1 Албански съ черно знаме емблема, Лобъ съ кръстосани глезени; 1 Черногорски „Маша Върбица“ 1 Италиански „Гарибалди“; 1 на името на „Кралица Наталия“ въ състава на които влизаха Сърби, *старо-сърбиянци*, Чехи, Поляци, Хървати; (после се научихъ че имало и 50-60 българи)освенъ това имаше единъ ескадронъ казаци и една сотня Американци (или Англичани?); бригадни командири бѣха: Полковникъ Милорадовичъ, Полк. Медведовски, Полк. Раевски и началникъ щаба Малиновски; всички баталиони си имаха свое национално знаме; баталионитѣ се състояха отъ по 4 роти; имаха си свои командири, ротни и пр Командиръ на руската сотня бѣ Князъ Оболенски; Италианския баталеонъ се числеше подъ ведомството на Ген. Дандавиль; на нашия

III баталионъ бѣ Кап. Чиляевъ после произведенъ майоръ а ротния поручикъ графъ Келеръ; други офицери бѣха; генералъ Рихтерь, полковникъ Снесоровъ, пол. Хобратовски, майоръ Минихъ, кап. Райчо Николовъ, кап. Тепавски, (и двамата българи) кап. Поповъ, кап. Филиповичь и българина Др Н. Атанасовичь и мн. др. нѣкой отъ които бѣха въ щаба на генералъ Черняевъ, бѣше и стария Дяковичь съ своя 14 год. синь Александръ; всичкитѣ доброволци наброявахме 10000 души а само ний българитѣ около 4000 души.

Единъ день заминаха за ю. граница на „Рашка“ (р. Ибаръ) два баталиона войска; заедно съ тѣхъ заминаха Албанския, Италиански и на Кралица Наталия баталиони заедно съ Американската кавалерия.

Забѣл. Презъ Руско-Япон. война единъ день вечерна поща „(Шанговата) поднася бюста на генералъ графъ Келеръ съ забелѣшка че е падналъ убитъ въ едно сражение; познахъ го по брадата която бѣше половинъ бѣла половинъ руса и по красивото му симпатично лице блондинъ съ сини очи! погледахъ го, спомнихъ си за него и благия му характеръ и се просълзихъ; седящитѣ на отсрѣщната маса мой колеги, учители, между които бѣ и покойния Айеръ, ме запитаха за причината; следъ като имъ разказахъ, накараха ме и азъ порњчахъ по чаша вино, която изпихме прави за Богъ да го прости! Това бѣ въ Ломъ кафене Добруджа.

Делиградъ се намира на Западъ отъ Алексенецъ, покрай р. Морава, на едно равно поле заобиколено съ гористи височини; имаше концентрирани сръбски войски; За насъ отредиха едно мѣсто при рѣката за лагеръ; затишието продължаваше; ний направихме колиби за насъ и за офицеритѣ; следъ 2-3 дни се облѣкохме въ сръбски войнишки дрехи отъ глава до пети; отъ този день ний станахме войници; смѣнихме пушкитѣ съ други (pubodu); сжщо като мартинкитѣ, само че лажичката (изфъргача) е отъ горе; хранѣхме се отъ казаня, ходихме нѣколко дни на обучение за да се запознаеме съ руското учение и манипулация на пушкитѣ; понеже цѣло лѣто живяхме хъшлашки, сега дисциплината ни се видѣ много строга и мисляхме че руснацитѣ ни изтезаватъ.

Единъ день Князъ Миланъ бѣ прогласенъ за Краль; ний заедно съ войскитѣ положихме клетва за вѣрность следъ като дефилирахме предъ генералъ Черняевъ.

Денемъ чадъритѣ на тур. войски ясно се виждаха понеже бѣха на висока равнина, а нощемъ цѣлия хоризонтъ се червенееше отъ пламацитѣ на селата Западно отъ Алексенецъ които тур. превземаха и паляха; ротнитѣ командири ни водиха нѣколко пжти на нощни атаки, но излизаха не сполучливи, защото не знаяхме пѫтищата, та се скитнхме по цѣли нощи изъ урвитѣ и падинитѣ, при това тур. предни постове имаха при себе си кучета, които отъ далечъ ни подушваха и почваха да лаятъ; руситѣ ни караха вечерно време да палиме по нѣколко голѣми огньове по височинитѣ отъ които ужъ тур. да заключаватъ че има много войска, но тѣ не хаяха като че знаяха силата на противника си —

На 15 IX на всички ни раздадоха по 100 патрони съ заповедь да пестиме и да стреляме само на месо; подиръ обѣдъ се построихме, минахме р. Морава, възлѣзохме на височинитѣ с. Креватъ, навлѣзохме въ една гориста мѣстность, разредихме се въ верига, на която нашия баталионъ (трети) съставляваше най лѣвото крило, по на дѣсно от насъ други баталионъ Черногорци, и пакъ наши баталиони, Македонци, и т. н., окопахме се и пренощувахме тукъ; на известно растояние предъ насъ имаше сръб. войска, (запасни отъ 1 и 2 класа), сѫщо окопани; задъ насъ дойде милиция отъ 5 и 6 класа, а задъ нея артилерия, за която отъ порано сѫ приготвени редути; тъзи вечерь по отсрещнитѣ височини се запалиха най много и най голѣми огньове отъ дежурнитѣ наши роти; почти отъ срѣдъ нощь отъ сръб. страна се започна силна артилерийска канонада, на която противника отговареше въ двоенъ размѣръ.

На 16 IX въ тъмни зори, ний настѫпихме и по разпоредбата на Руския щабъ минахме презъ сръб. вериги излѣзохме предъ войската и продѫлжавахме настѫплението си последвани отъ войската; почнахме да стреляме съ залпове викайки „ура“ и все напредваме; нападението бѣ сполучливо; види се противника на това мѣсто е билъ слабъ и отстѫпи, ний завзехме позициитѣ му, но следъ 1/2 ч. една силна колона се впустна срешу насъ на щикъ викайки „алахъ, алахъ“, почна се срещу насъ ужасенъ огънь, и ний отстѫпвайки, въпреки натиска се намѣрихме на първитѣ си позиции, противника зае първото си мѣсто; следъ 1/2 ч. ний всички щурмувахме отъ ново противника съ „ура“, но неможахме да му сториме нищо, защото той ни посрещна съ залпове почти по цѣлата линия, върнахме се пакъ по мѣстата си, гдето пренощувахме; вечерьта ни раздадоха още по 100 патрони.

На 17 IX въ тъмни зори нападнахме съ „ура“ и достигнахме до самитѣ окопи на противника който стреляше на насъ съ залпове; сега се отличиха Черногорцитѣ; споредъ разказитѣ на наши очивидцитѣ, захапали ятаганитѣ въ устата си (всички Черногорци имаха силяхъ съ ятагани) и като наближили тур. окопи, фърлили пушкитѣ, грабнали ятаганитѣ и се фърлили на сѣчь като викали „тако ми Божия вѣра“, сполучили да изгонятъ противника изъ окопитѣ, но и много

отъ тѣхъ паднали на мѣстото, отъ залповетѣ на противника, други нанизани на щиковетѣ; ний напреднахме съвсѣмъ малко, и при все че противника постояно ни обстрелваше, ний пакъ се задържахме на мѣстата си гдето пренощувахме, безъ да успѣеме да приберeме мъртвитѣ си; сѫщо не успѣ и противика; артилерийската канонада продължи цѣла нощь при все това ний пакъ сполучихме да се сдобиеме съ нѣколко пачки патрони; ний треперахме защото бѣхме безъ шинели а пъкъ не се позволяваше да клademе огньове.

На 18 IX неприятля подготви нападението си съ артилерийски огънь още презъ нощьта и въ тъмни зори ни нападна съ двойно по голѣма сила, и редици преди ний да се приготвиме, до обѣдъ се държахме упорито, но отъ натиска на многобройния противникъ бѣхме принудини да отстѫпиме на една варовита конусообразна скала (пресеченъ конусъ) обрасчала съ букови и габерови дървета, и завзехме позиции между скалитѣ, въ които се държахме себеотрицателно до тъмна вечерь; противника ни щурмува нѣколко пѫти съ двойни и тройни вериги а следъ тѣхъ гѫсти колони съ цель да ни изгонятъ отъ тамъ на всѣка цена или да ни обходятъ, защото по на дѣсно отъ насъ сръбската войска отстѫпила и веригата бѣ се вгънала като обръчь, ний останахме между къстосанъ огънь, но той биваше винаги отблъсванъ съ голѣми загуби (наши другари очевидци разправятъ че сръб. войска която бѣше се размѣсила съ насъ, се опитала да отстѫпи въ безпорядъкъ, но нашия втори баталионъ я спрѣлъ); върху насъ освенъ крушуми почнаха да падатъ и гранати, които се пръскаха и произваждаха страшенъ ефектъ; скалата почервеня, почти пламна топовитѣ безъ спиръ блюваха огънь и желѣзо; спешенитѣ казазци долу покрай рѣката почнаха да стрелятъ пративника въ ребро, но като имъ пратиха нѣколко гранати, тѣ млъкнаха защото бѣха на беззащитно мѣсто; противника почна да ни атакува съ по голѣми сили и сражението ежеминутно ставаше по ожесточено, даже катострофално, защото патронитѣ ни намаляватъ сръб. трѫбачи викатъ за помощь, но такава не дохожда; положението става все по критическо, огъня се усилва, става ураганенъ, цѣлата мѣстность се тресе, мнозина отъ насъ взехме пушкитѣ и патронитѣ на падналитѣ и тежко раненитѣ другари и сръб. войници; на една наша позиция артилерията млъкна; противника се приближи и ний вече ясно виждахме червенитѣ му фесове; сражението се продължи цѣлъ день въ пълната смисъль на думата и се прекрати въ тъмно; ний одържахме позициитѣ си и недопустнахме много бройния неприятель да напредне! мръкна се; пушечнитѣ гърмежи си прикратиха и ний си отдъхнаме, но артилерията продължи и презъ нощьта; вечерьта се научихме че сръб. милиция която бѣше задъ насъ като резерва избѣгалв; (тя бѣше от Пожаревачката дивизия и мнозина отъ тѣхъ сж самозастреляли показалеца на дѣсната си ржка; такива мнозина видѣхме после).

Въ това тридневно сражение, което сърбитѣ нарекоха генерално, ний изгубихме много отъ нашитѣ българи, Руси, Македонци поднаха и Сърби; отъ Рускитѣ командири между другитѣ паднаха; полк. Раевски, командира на II баталионъ. . съ голѣмата Максимилиянска руса брада и много офицери, но най много изгубиха черногорцитѣ съ командира си тоже Черногорецъ; тѣхния баталионъ остана на половина; кавалерията не взе участие защото мѣсностьта не позволяваше; ний неможахме да приберeме мъртвитѣ си и тежко раненитѣ; чакъ сега се увѣрихъ и азъ че наистина „Турската сила е била велика“ и че нашето въстание презъ 1875 г. било една необмислена детинска лудория; да, лудория, но вѣрата въ която се уповавахме тогазъ, бѣ чиста, кристална и свѣта. Тя бѣше силна и непоколебима, твърда и неразрушима като гранитна скала, която отстояваше на всички мжчнотии, припятствия и опасности; Срещу гладъ, жадъ, преслѣдване, безсъние, дъждъ, вѣтъръ, снѣгъ, студъ, мразъ, и др; за насъ бѣ безразлично где и отъ какво ще загинеме, дали отъ крушумъ, или отъ ножь, дали въ влажни *зандани* или на *бѣсилка*! Идеала бѣше предъ насъ, него гледахме ний, къмъ него се стремяхме, и, за постигането му на нищо друго не обръщахме внимание, на всичко гледахме съ презрение!

Следъ това настжпи осемъ дневно премирие а следъ него миръ; Руситѣ казаха че това било по заповедь отъ Руския императоръ; стояхме още 2-3 дни на позицитѣ; сръб. войска бѣ заменина съ друга; насъ ни замѣстиха Италиянцитѣ и Албанцитѣ които се завърнаха отъ Рашка; напуснахме позициитѣ, за да се приберeме въ вжтрѣшностьта по разнитѣ градове Крагуевецъ, Бѣлградъ, Неготинъ, Кладово, Смедерево, (имало е една часть въ Болевацъ, и Гълци-градъ); отъ нашия баталионъ 1/2 бѣха въ Бѣлградъ, 1/2 въ Крагуевацъ; и неще бжде преувиличино ако кажа че на 16 17 и 18 IX 1876 год. *Руско-Българскитѣ баталиони съ своето самопожѐртвоване и себеотрицаие доприносаха много за спасение положението, иначе Тур. войски щеха да влѣзать въ Крушевацъ.*

Преди да отпжтувиме отъ Делиградъ, по заповедь построихме се въ каре по баталиони, дойде генералъ Черняевъ, държа ни речь въ която пофали нашигѣ подвизи и завърши приблизително твка: помнете ребята, че не е далеко деня когато ще бждите повикани да спасявате отечеството си; надѣвамъ се че и тамъ ще покажите сжщото безпримѣрно

себеотрицание; вий показахте че имате упование въ силата си и вѣра въ бждящето; вий очудихте и Сърбитѣ и Италиянцитѣ а особено Черногорцитѣ, изненадахте и насъ Руситѣ; следъ това направиха производство въ по горни чинове раздадохме награди на едни кръстове, на други златни медали, а намъ сребърни за храбрость; по после раздали и на другитѣ баталиони участвували въ сраженията. Освенъ дѣдо Цеко войводата, генерала взе въ свитата си още 10-15 българчета.

Когато отидохме въ Бѣлградъ заварихме много отъ нашитѣ ранени българи отъ последнитѣ сражения, други пренесени отъ разни болници, едни бѣха настанени въ военото училище, между които бѣ и Каназирски други въ девическата гимназия (висша девоячка школа) на Абаджийската улица въ която имаше много руснаци; въ града имаше и много Руски добрдволци, преимуществено казаци, пристигнали на скоро отъ Русия; имаше, и такива българи здравяняци (франтове както ги наричахме) очакващи свободата на готово, които по цѣли дни бистреха политиката въ кафенето на Иванчо Стефановъ отъ Самоковъ и на които миризмата на барута не бѣ позната; между тѣхъ имаше и отъ онѣзи които ни напустнаха на Иванова Ливада; тѣхъ ги нѣмаше и въ опълчението, изобилствуваха, обаче, изъ разнитѣ щабове като преводчици, пжтеводители (безъ да знаятъ пжтищата), землемѣри и др. подобни, а следъ освобождението мнонополизираха патриотизма, веднага се нафърлиха на държавната трапеза и първи изпълниха канцелариитѣ на губернаторитѣ като секретари, училищни инспектори, директори и разни висши чиновически служби, при все че не притежаваха нуждния цензъ, едни отъ тѣхъ чрезъ подлизурство и разни попълзновѣния, други пъкъ по комшийски (приятелски и роднински) начинъ сполучиха да бждятъ изпратени като степендиянти изъ разнитѣ Европейски училища, а истинскитѣ и заслужили борци бидоха изтласкани на занята редица.

Мнозина отъ готовановцитѣ украсиха гърдитѣ и вратоветѣ си съ разни Руски ордени за заслуга (sic!)

Единъ день пристигнаха презъ Австро-Унгария, съ „Радецки“ който работеше само по горния Дунавъ, стотина българчета които биле доброволци въ Черна Гора; тѣ отишли тамъ отъ Цариградъ преди войната.

Заб. Презъ зимата когато четѣхме сръб. вистници „Видело“ „Истокъ“ и официозния „Сръпске новине“ виждахме че тѣ нигде не споменуваха името Българинъ или бълг. добраволци, на всѣкаде казваха „наши доброволци“, единъ день четохме въ „Сръпски новини“ за единъ доброволецъ отъ Ески Джумая който билъ раненъ на 13 мѣста при разбиването имъ при Ново село (или Флорентинъ) Видинско, кждето сж обстрелвани и отъ Дунава съ тур. параходи; описваше се подробно какъ е легналъ по очи на земята и какъ е мушканъ съ щикове отъ Черкези и башибозуци и следъ отеглянето имъ, една нощь той пълзишкомъ се промъкналъ на сръпската територия; въ антрефилето се поменуваше и името му и се казваше „нашъ юнакъ отъ Ески Джумая, *Стара-Сърбия*“; азъ се заинтересувахъ и понеже съ другаря си Георги Добриновичъ чссто посещавахме всички наши ранени и събирахме сведения, посетихме и него въ държавната болница, гдето лежаха тежко раненитѣ, поситихме и него, видѣхме го, но score неможихме да говоримъ защото бѣше почти въ агония; неговитѣ боеви другери които лежаха успоредно съ него въ болницата, сжщо тежко ранени, потвърдиха писаното; съжелявамъ че немога да му кажа името, защото съмъ изгубилъ едната тетрадка отъ белѣжкитѣ си, въ която фигурираше цѣлъ списъкъ отъ имената на нашитѣ мъртви и ранени българчета.

Напролѣтьта приминахме въ Ромжния. . . Кишеневъ, Бендеръ, Плоещъ. . . . . останалото се знае. . .

IX

ПОМЕНИКЪ.

За дейностьти на старитѣ войводи дѣдо Илйо, Ф. Тотевъ, П. Хитовъ и Хр. Македонски е писано по обширно; за неизлишно считамъ да спомена за дѣдо Ив. Кулинъ, дѣдо Цѣко Петровъ и др. незнайни сподвижници, а тъй сжщо и за нѣкои мои боеви другари (живи още) и следъ това за раненитѣ и загиналитѣ отъ разни чети по разни позиции, за да имъ отдадемъ подобающата почитъ като на борци и мъченици за родината и да ги посочимъ като примѣръ на съвременото поколение, защото сърбитѣ си послужиха съ преувеличения за своята сила и присвоиха нашия героизмъ:

1. Дѣдо Ив. Кулинъ, наричаха го още Въртопчанина, ?
отъ с. Медковецъ Лом. околия.

Презъ 1852 год. организиралъ и предвождалъ една чета отъ 150 души, плюсъ 370 души отъ Лом. села; следъ разбиването на четата при Хасановата Махла хванатъ и затворенъ въ Видинската крѣпость заедно съ дѣдо Цеко войводата и др. но презъ 1853 год. избѣга въ Ромжния и отъ тамъ се преселилъ въ Зайчеръ.

Въ 1856 год. събралъ парична помощь, взелъ една сума подъ пихва (съ записъ) организиралъ малки чети и ги пращалъ въ България за да подстрекаватъ и повдигатъ по край граничното население на въстание М. Мариновъ (ibidis).

Въ 1862 год. заедно съ другитѣ войводи взелъ живо участие при бомбардирането на Бѣлгратската крѣпость, подъ главното ржководство на Раковски (П. Ив. Берковски)

Въ 1863 год, съ разрешението на Сръбския Ки. Михаилъ той на свои разноски организиралъ чети отъ по 100—180 души и ги пращал презъ границата да будатъ духа въ народа и да го подготвятъ на въстание.

Въ 1868 год. следъ убийството на Ки. Михаила по молбата на правителството, вайводитѣ събрали четницитѣ си на брой около 700 души, въоражили ги за да пазятъ реда въ Бѣлградъ; тукъ взелъ участие и той съ своя чета.

вж. стр. 40

Той не бѣчеститъ да дочака освобождението на отечеството си понеже починалъ въ Зайчеръ презъ 1870 год. на 65 год. възразі.

(П. Ив Берковски)

2. Дѣдо Цеко Петровъ е родомъ отъ с. Дългошевци Лом. околия

Роденъ здрава селска конструкция съ твърдъ характеръ, отрастналъ всредъ природата, съ буйната си натура той още отъ младитѣ си години проявявалъ непокорность къмъ агитѣ, поради което често е бивалъ налаганъ (битъ) отъ селския субаша (единъ видъ комисаръ на властьта. който се ползувалъ отъ селото съ квартира, храна и др.); отличавалъ се съ своята физическа сила между връстницитѣ си които, при борене, винаги събарялъ, имало е случай да се бори противъ двама на които пакъ надвивалъ; на прескачане и надскачване не еималъ конкурентинъ; досетливъ, находчивъ съобразителенъ той умѣялъ да използува психологическитѣ моменти споредъ обстоятелствата; като кнезъ (кметь) посредствомъ субшата той недопускалъ да нощуватъ въ село разни тур. хаймани (празноскитающи които ходятъ на групи по селата да се хранятъ даромъ); (разказъ на негови връстници).

Презъ 1852 год. като кнезъ (кметь) организира чета съ което взема живо участие въ въстанието въ Ломска околия като вайвода и другаръ на дѣдо Ив. Кулинъ, уловенъ и затворенъ въ Видинскатъ крѣпоть; въ 1853 година избѣгва отъ тамъ, дохаждa тайно въ село, гдето се крилъ нѣколко дни по градинитѣ и гората надъ селскитѣ лозя; властьта като се научила за неговото криене изъ тѣзи мѣста изпратила силна стража подъ началството на единъ жандармерийски офицери да го заловять на всѣка цена; единъ день се научаватъ че се намира въ колибата на лозето си; като биле сигурни за неговото залавяне, напалили пещьта на първата и по богата кѫща Хаджи Захариевитѣ, та като го заловятъ да го хвърлятъ живъ въ нея да се опече; роднинитѣ му, обаче, веднага му съобщили за този планъ на агитѣ и той още сѫщата вечерь избегалъ въ Ломското поле въ Домузъорманъ и Ташелското бранище и по височинитѣ около Дунава, гдето се крилъ 2-3 дни. до като му попаднала една лодка, съ която една нощь се префърлилъ въ Ромжния при Рускитѣ войски; вземалъ е живо участие въ сражението при Севастополь, гдето е билъ раненъ заедно съ капитанъ Влайковичь (Сърбинъ); за отличие билъ награденъ лично отъ Императора Николай I съ Георгиевски кръсть, прикачена му сабля отъ сѫщия, която носѣше презъ цѣлия си животъ, и произведенъ въ чинъ щабсъ — Капитанъ; следъ примирието 1856 год. престоялъ въ Русия нѣколко годинн гдето е агитиралъ между влиятелнитѣ лица за освобождението на България; даже се представилъ предъ Императора за тъзи цель съ една тричлена комисия, състояща се отъ българи;

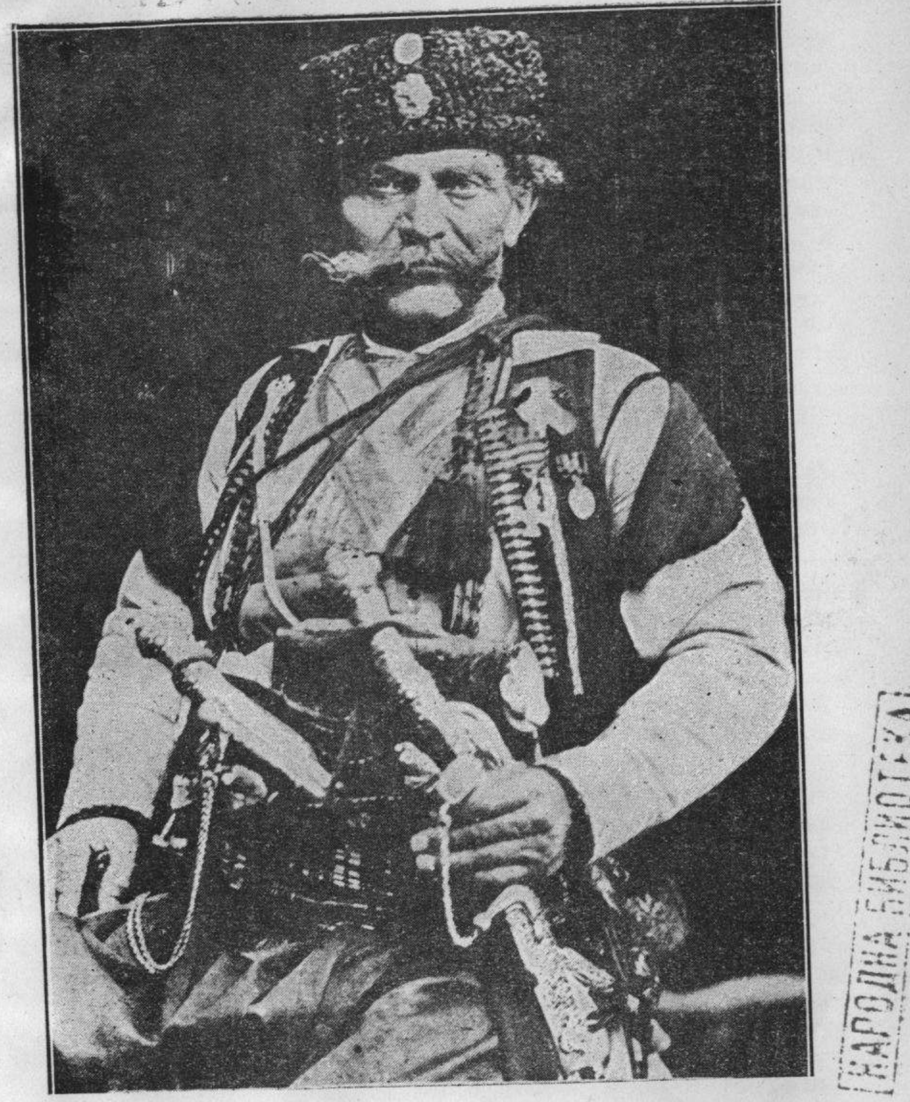

ВОЙВОДА ДѢДО ЦЕКО ПЕТРОВЪ

НАРОДНА БИБЛИОТЕКА

следъ време по препоржката на Руското правителство се преселилъ въ Сърбия гдето му е отпустната една скромна пенсия.
(М. Мариновъ. сб. м. н. п. Т. 2. 6.)

Презъ време на бомбардирането на Бѣлград. крѣпость 1862 год. като капитанъ по край Раковски и дѣдо Илйо и той сформирувалъ една доброволческа чета съ която взелъ живо участие въ сраженията предъ крѣпостьта на Ист. страна. (Раковски атакувалъ центра като главенъ командирь, а дѣдо Илйо Запад. страна покрай р. Сава (Сава Капия) (в бомбардиране Београда 1862 год.)

Презъ 1868 год. следъ убийството на Кн. Михаила, по нареждането на правителството, Блазнавацъ, той е предвождалъ една чета за запазване реда въ Бѣлградъ.

(П. Ив Берковски)

Презъ 1875 год. събиралъ доброволци и ги изпращалъ въ Херцеговина, при него азъ заварихъ с. г, руския капитанъ Захарий (Зондругъ) Филиповичъ изпратенъ съ една чета отъ дѣдо Цеко за Херцеговина.

Презъ 1876 год. бѣ прогласенъ отъ Сръб. правителство за войвода и събралъ въ Болевацъ една чета отъ 160 души, които после следъ поболѣването му (осакатяването му) както се каза на стр. 39 се подѣлиха между другитѣ чети; следъ оздравяването му бѣ повиканъ въ щаба на генералъ Черняевъ; презъ освободителната война той се числеше въ щаба на Българското опълчение за особени поржчки.

Въ Плоещъ при освещаването на Самарското знаме, по покана, той стоялъ до Великия Князь Н. Николаевичъ главнокомандующия, и когато да се прикове знамето на дръжката, Великия Князь отстжлилъ на дѣдо Цеко първъ да закове пирончето.

Дѣдо Цеко бѣше ултра Русофиль дори фантазиранъ, съ положителность и самоувѣреность увѣряваше всѣкого че Руситѣ ще ни освободятъ; като емигрантъ той е изпълнявалъ съвѣстно и старателно длъжностьта си на български революционеръ, пропагандйоръ измежду българскитѣ колонии въ Русия и Сърбия; билъ добръ ходатай по разни въпроси и дѣла предъ високопоставенитѣ личности; въ това отношение особена признателность му длъжатъ беднитѣ бълг. ученици и емигранти за разни помощи и пособия. (П. Ив. Берковски).

Той доживѣ въжделената си цель освобождението на родината, за която работи презъ цѣлия си животъ; и на стари години той пакъ проявяваше своята енергия; споредъ разказитѣ на стари селяни, той постоянно напжтвалъ селскитѣ управници къмъ социалния и културенъ напредъкъ, явно е говорилъ за църква, училище, чистота, торене нивитѣ, одгледаване домашния добитъкъ, любовъ между селенитѣ, а най много да обичатъ родината си; билъ е обикнатъ отъ всички особено отъ децата, когато го виждали тичали къмъ него и викали „дѣдо Цеко i“, когато се явявалъ на публично мѣсто, всички му отдавали подобающата почитъ съ ставане на крака; той починалъ въ селото си; на погребението му присѫствувало почти цѣлото село, но неговия гробъ както и на мнозина други отъ този родъ е потъналъ въ бурени! Той носѣше формата си съ която е фотографиранъ до смъртьта си.

3. Дѣдо Гено отъ с. Старопатица, Кулска околия. Презъ 1876 г. бѣ организиралъ една малка чета отъ около 70-80 души българи отъ пограничнитѣ села, между които и двамата му синове и действуваше около селата Вратарница, Корито; съ него действуваше и свещеника Спасъ отъ сѫщото село и Недѣлко. . . отъ Видинъ.

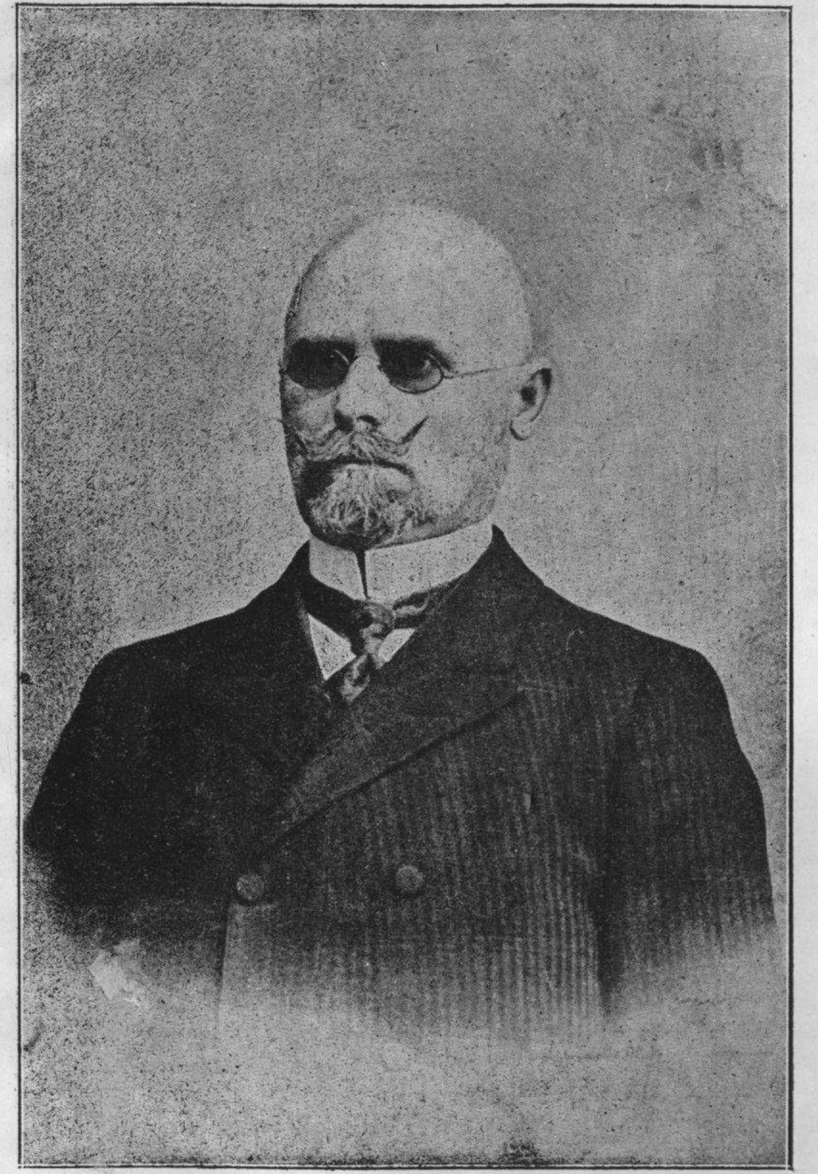

ГЕОРГИ ДОБРИНОВИЧЪ

4. Георги Добриновичъ роденъ въ с. Дългошевци, Лом. околия, но отрасналъ въ гр. Ломъ, плѣменикъ на дѣдо Цеко войводата когото наричахме „Шопче“; 1876 год. го завари ученикъ въ Бѣлградската гимназия, (при насъ въ Панайотавата чета, дойде следъ разформируването на дѣдо Цековато чета на Кралевица въ която се числише като старши, вследствие поболѣването му отъ извършение противъ него атентатъ, както се каза на стр. 39) това шопче 16-18 годишно момче (каквито бѣха повече отъ насъ) бѣ едно пъргаво, живово, ловко и решително момче, при походитѣ бѣ неуморимъ пѣвецъ, веселякъ, пъленъ с анегдоти; духовитъ съобразителенъ, находчивъ и вечно шегобиецъ; на стража биваше най будния и осторожния, въ атакитѣ бѣ между първитѣ и като яре скачаше по каменяцитѣ; въ сражението тичаше напредъ съ „ура“, последенъ се връщаше и често съ трофеи пушка, ножь (щикъ) фесъ, гилзи и др.; кждето го пращаха отиваше радушно; даже и въ най опаснитѣ моменти той намираше смѣшни и насърдчителни анегдоти, съ които разсмиваше цѣлия взводъ; кой не знае шопчето? съ своитѣ духовити находки той бѣ обикнатъ отъ цѣлата група, любимецъ на цѣлия взводъ; всѣки считаше за гордость да отиде съ него на рекнозицировка или друга служба; всѣки се считаше за щастливъ да бжде при него, на близо, въ сраженията защото бѣхме усвоили повѣрието че „Крушумъ го не лови“; презъ най опаснитѣ и критически моменти, той пущаше по нѣкоя иронична дума съ която развеселяваше околнитѣ, а когато паднѣше нѣкой крушумъ, или парче отъ граната около него, той изпращаше по адресъ на неприятеля нѣкоя саркастическа псувня съ която насърдчаваше околнитѣ; нв 22 VI когато бѣхме на рекнозицировка по Голашъ, (кадж-боазъ) той намѣри вещитѣ за които се каза по горе.

На 9 VII при завземане позиции около Чипровскич манастиря, той бѣше въ манастирския дворъ при единъ кръсть когато нѣкои отъ другаритѣ се колебали да подгонятъ неприятеля, той за да ги насърдчи пръвъ извика ура, напредъ, следъ което всички се окуражиха и се впустнаха на щикъ и залпове срещу аскера, който избѣга въ безпорядъкъ, като остави и раненитѣ си; на 22 VII когато бѣхме на стража при Харамлии (Княжевецъ) той първи се впустна напредъ съ рискъ и отне добитъкъ отъ черкезитѣ; въ манастиря Св. Стефанъ когато калугеритѣ се опитаха да отнематъ отъ насъ япанджацитѣ, той първи имъ показа щика си; за него смѣло и безъ преувеличение може да се каже че изпълни дълга си въ Сърбия до край съвѣстно и съзнателно; съ него ний цѣлата група дѣляхме и СКЪРБИ И РАДОСТИ И ОПАСНОСТИ.

Следъ примирето и дохождането ни въ Бѣлградъ, той бѣ назначенъ за преводчикъ при Московско-Петербурския благотворителенъ комитетъ, който раздаваше помощи на пострацалото Сръбско население; тамъ служи до сформируването на бъл. дружини за гдето замина да продължи борбата за освобожденичто на България отъ Тур. робство; и следъ освобождението той не е престаналъ да води борби за запазване независимостьта и целокупностьта на родината. Дълги год. е билъ адвокатъ въ гр. Видинъ и като видински гражданинъ многи пжти бѣ избиранъ за нар. представитель; като такъвъ той действуваше идейно за устройството и напредака на държавата.

Той и сега въ преклонна възрасть не е забравилъ оня идеалъ за който се клелъ преди 48 год.; азъ имахъ случая да видя въ него документи които по единъ най категориченъ начинъ свидетелствуватъ че той и тукъ е билъ между първитѣ борци за сгромолясването на дружбашкия режимъ, като е работилъ решително и самоотвержено за това дѣло. —

Като членъ отъ комисията назначена отъ М. на Вжтрѣщнитѣ дѣла, за анкетиране дѣлата по обвинението на Врангеловата армия и офицеритѣ му, следъ дългь и неоморимъ трудъ, той изнесе на яве и останови съ положителни дании въ ржка че всичко това е било вулгаренъ шантажъ, вършенъ отъ дружбашитѣ въ сьдействие съ Рускитѣ и бълг. болшевики съ цель да имъ се угоди; сега е адвокатъ въ София гдето живѣе, но пакъ непрестава да не взема участие въ общественитѣ работи.

Богъ да му дарува дълбоки и леки старини.

5. Братия Атанасъ и Димитръ Рашеви отъ гр. Русе; тѣ дойдоха въ Кладево съ по 50 напалеиона; на мнозина купиба револвери, мушами и др. необходими предмети; и двамата бѣха благородни души; отличаваха се съ своя ултра патриотизамъ; винаги решителни въ сражението; по стария Атанасъ на 2. VIII загина при Манастиря Св. Архангелъ; по младия Димитръ бѣ знаменосеца и продължи освободителното дѣло до край; доживѣ да види отечеството свободно; живѣе въ родния си градъ и едвамъ изкарва прехраната си съ голѣмъ трудъ, но пакъ е веселякъ, разговорливъ и доволенъ отъ положението си. Богъ да го поживи.

6. Денко Николовъ Младеновъ родомъ отъ гр. Куманово, Македония. още отъ млада възрасть едва 18 год. възрасть се е посветиль на освободителното дѣло; отъ неговитѣ лични показания се вижда че той:

Презъ 1876 год. като доброволецъ е взѣлъ живо участие въ Сръб. Тур. война въ четата на дѣдо Илйо войвода въ сражението при Корито (Каджж-боазъ), Пандирало, Бабина глава, Чипровския Манастиръ. при гр. Княжевецъ, около манастиря Св. Стефанъ, село Суповацъ с. Тешица, Тракилнички височини (виногради), Шуматовци, Грединъ, Джунисъ и др.

Денко сведетелствува че въ сражението при с. Тешица Ю. отъ Алексенецъ на р. Морава (Тракилнички височини) въ което участвувалъ и той, дѣдо Илйо билъ раненъ на три мѣста: въ врата, дѣсната ржка и колѣно, при това коня му убитъ; сраженията били много ожесточени.

Въ 1877 год. е вземалъ участие съ дѣдо Илйовата чета при освобождението на града Кюстендилъ.

Въ 1878 год. пакъ съ дѣдо Илйо е участвувалъ въ сраженията при селата Крупецъ, Симитли, Лая, Кресненското дефиле

Следъ освобождението се е числилъ въ разни Македонски организации.

Въ 1812 год. като доброволецъ взема участие въ Балканската война като началникъ на доброволческия отрядъ, който се сформирува тукъ по негова инияцитива.

За участието му въ войнитѣ е награденъ съ нѣколко ордени.

Той е облагодетелствувалъ много бедни дѣца предимно ученици и ученички, и възрастни хора, поради което е обикнатъ отъ негови близки и приятели.

Дѣдо Денко посрещна Геройческата смърть на зетя си Полковникъ Дранговъ съ стоическо хладнокръвие, но съ тжга въ душата си и съ просълзини очи гледа на поробеното си огнище; при преклонна възрасть той още е бодръ и до фанатизъмъ вѣрва въ бждащата свобода на своята татковина; отъ нѣколко години той е председатель по мѣстното побornишко — Опълченско дружество.

Богъ да му дарува здраве, леки старини и дългъ животъ.

СПИСЪКЪ

На онѣзи отъ момчетата, на които имената се узнаваха следъ сражението.

I.

Загинали на 21 VI. 1876 г. при с. Корито:

1. Д. Стояновъ 22 год. отъ Браила. 2. Цочу Калистровъ 26 год. отъ Сопотъ. 3. Таню Ганевъ 21 год. с Бунево, Пирдоп. 4. Ангелъ Милевъ 23 год. отъ Златица. 5. Спиро Брендовъ 30 год. Македония. 6. Т. Х. Вжлковъ 20 год. Шуменъ.

РАНЕНИ: 1. Ив. Мицовъ 20 год. отъ гр. Русе 2. Тодоръ Илиевъ (шарко) 19 год гр. Русе; 3 Д. Ивановъ 21 год. гр. Русе; 4. Милчо Станевъ 20 год. Ябланица. 5. Панайотъ Минчевъ 25 год. Сопотъ 6 Кр. Пачеджиевъ 25 год. Свищовъ 7. П. Цвѣтковъ 20 год. Плѣвенъ. 8. Хар. Николовъ 21 год. Ловечь. 9. Дано Стояновъ 19 год. Троянъ.

ЗАГИНАЛИ на 27 VI при сѫщитѣ позиции.

1. Станю Мариновъ 18 год. Тетевенъ. 2. Лалю Матевъ 21 год. Тетевенъ; 3. Атанасъ Даневъ 18 год. Русе. 4. Калчо Мариновъ 24 год Лѣсковецъ 5. Стати Георгевъ 25 год. Търново 6. Стоянъ Ивановъ 24 год. Г.-Орѣховица. 7. Крѫсто Калчевъ 20 год. Самоводени.

Между многото убити, останали на бойното поле, установи се самоличностьта само на горнитѣ другари.

ТЕЖКО РАНЕНИ: 1. Тома Йоцовъ 19 год. Видинъ. 2. Дани Юрдановъ 19 год гр. Русе. 3. Ст. Мариновъ 18 год. Лѣсковецъ.

Загинали на 9 VII при Чипров. манастиря

1. Желѣзко Петровъ 18 год. Нова Загора. 2. Ив. Филчевъ 17 год. Свищовъ 3. Лука Панчевъ 20 год. Копривщица.

РАНЕНИ: 1. Сава Петровъ 19 год. Сливенъ. 2. Георги Мангъровъ 20 год. Ямболъ 3. Пею Ивановъ 21 год. Златица. 4. Пантелей Цоневъ 19 год. Търново.

Загинали на 2 VIII при манастиря Св. Архангелъ.

1. Ат. Рашевъ 22 год. гр Русе. 2. Георги Пеневъ 20 г. Орхание. 3. Димо Пѣевъ 22 год. Г.-Орѣховица. 4. Данаилъ Пеневъ (куруту) 20 год. Търново 5. Ив. Костовъ 18 год Етрополе 6. Иларионъ . . . . 20 год. Арбанаси.

Горнитѣ и мн. други убити останаха на полесражението.

РАНЕНИ: 1. П. Чипевъ 25 год. гр. Русе. 2. Ив. Йорговъ 24 год. гр. Русе; 3. Ив. Добревъ 19 год. Силистра. 4. Ив. Рачевъ 19 год. Габрово 5. Ст. П. Георгдвъ 19 год. Карлово.

Загинали на 13 VIII при с. с. Крупецъ и Катунъ.

1. Ради Тодоровъ 20 гол. Елена. 2. Калистратъ Петровъ 22 год. Сопотъ 3. П. Димитровъ 20 год. Етрополе. 4. Павелъ Георгевъ 21 год. Ст. Загора 5. Георги Николовъ 20 год. Вратца 6. Сава Савовъ 22 год. Вратца; 7. К. Димитровъ 22 год. Карлово; 8. Ив. Манчевъ 21 год.

Убититѣ и тежко раненитѣ останаха на полесражението.

Загинали на 17 VIII при с. Липовацъ.

1. Кръсто Петровъ (чаплата) 20 год гр. Русе 2. Гецо Калиновъ 22 год. гр. Русе; 3. Н. Кандовъ 22 Македония 4. Петръ Вълковъ 25 год. Клисура 5. Пеню Ивановъ 25 год. Долна Орѣховица 6. Димо Стоевъ 24 год. Долна Орѣховица.

Тѣлата имъ останаха на полесражението.

Заб. Горнитѣ момчета сѫ били въ четата на П. Хитовъ. Годинитѣ имъ сѫ указани относително.

Дѣдо Тодоръ отъ Габрово бѣ убитъ отъ Дѣдо Желю при с. Бучи.

II

Имената на момчетата убити и ранени при разни позиции и при други войводи; сведенията сѫ сьбрани отъ тѣхни другари.

Ранени на 14 VIII при Шуматов. позиции

1. Дѣдо Илйо раненъ на три мѣста въ врата, рѫката и кракътъ, при това коня му убитъ 2. Георги Попъ Савовъ отъ Сливенъ раненъ вържката. 3. Найденъ Попъ Диновъ руски юнкеръ, отъ Ломъ (или Свищовъ?) тежко раненъ при с. Дабриновецъ отнесенъ въ болницата въ гр. Ражань, следъ 2-3 дни починалъ.

Загинали на 21 VI и 1 VII при с- Копривница.

1. Генчо Георгиевъ (знаменосеца) Ст. Загора 2. Янко Ганчевъ Русе 3. Тончо Новоселски Русе. 4. Ив. Добревъ Видинъ 5 Ст. Келеорчето ? . , . 6. Т. Танчевъ Копривщица 7. Цочу Петровъ Пиротъ 8. Хр. Стояновъ Македония 9. Вълчо Христовъ Македония 10. Господинъ Колевъ Карлово 11. Хр. Колчевъ Г. Орѣхивица 12. Давидъ Минчевъ Търново 13. Ст. Карабаша Русе.

Загинали при Кула (Адли).

1. Лазаръ Костовъ войвода Пиротъ 2. Н. Х. Генчевъ Тулча. 3. Др. Кавазовъ Русе. 4. П. Българовъ Пирдопъ. 5. П. Табаковъ Габрово 6. Недѣлко. . . Видинъ 7. Бешко (Бошко) знаменосеца Калоферъ и още мн. др. всички останали на полесражението.

НАРОДНА БИБЛИОТЕКА

Загинали при отстжпването на Зайчерь.

1. Хр. Тодоровъ Плѣвенъ 2. М. Христовъ (Куру-Мустафа) Търново 3. Велико Руфетовъ Русе 4. П. Х.Драгневъ Русе. Сжщия бѣше въ Червено вод. въстание 1875 г. 5. Цаню Марковъ Калоферъ 6. Пенчо Добревъ Добричь, раненъ въ кракътъ умрѣлъ въ Бѣлград. болница и още 70-80 души останали наполесражението.

III

Загинали на 16 17. 18. IX на височинитѣ при с с. Вукане, Креватъ срешу Делинградъ и отъ разнитѣ баталиони:

1.Ив. Димитровъ (узуна) Ст. Загора. Този герой загинна на I Турски редутъ ударенъ въ челото, 2. Ив. Венковъ Русе 3. Цено Стояновъ Свищовъ 4. Лало Танчевъ Калоферъ 5 Хр. Петровъ Търново 6. Ив. Ивановъ Русе 7. Ст. Христовъ Струга 8. Дим. Калчовъ Ст. Загора 9. Ст. Керчевъ Прѣславъ 10. Дани Пѣевъ Етрополе 11. Ив. Василевъ Шуменъ 12. Георги Голѣмъ Костовъ Ст. Загора 13. Дим. Младеновъ Калоферъ 14. Ат. Василевъ Тулча 15. Петаръ Братановъ Силистра 16. Гено Тодоровъ с. Чомаковци Орѣховско 17. Тодоръ Ганевъ с. Махлата Плѣвенъ 18. Радионъ Димитровъ Търново 19 Кандо Ивановъ Видинъ 20. Мито Тодоровъ с. Ново село Русенско 21. Георги Георгиевъ Пловливъ 22. Т. Димитровъ Казанлжкъ 23. П. Стрезовъ Панагюрище 24. Сава Панайтовъ Видинъ 25. Йоханъ Хампалъ Бременъ 26. Йонъ Бистричану Крайово 27. Ив. Камбуровъ Сливенъ 38. Дим. Баниката Лѣсковецъ 29. Банко Кжнѣвъ Еленско 30. Марко Марковъ Тетевенъ 31. Никола Йотовъ Краево село Орханийско.

Горнитѣ и им. др. избити, както и тежко раненитѣ останаха на поле сражението.

„Вий лъвове отъ сто полета бойни.
Вий великани съ бронзави лица.
Поклонъ предъ вашатѣ геройски подвизи“. —

БОГЪ ДА ВИ ПРОСТИ.

ЦЕНА:
а. Покупна стойност: 10 лв — ст.
б. Подвързия: лв ст.
Всичко: лв ст.

ЦЕНА 10 ЛЕВА.